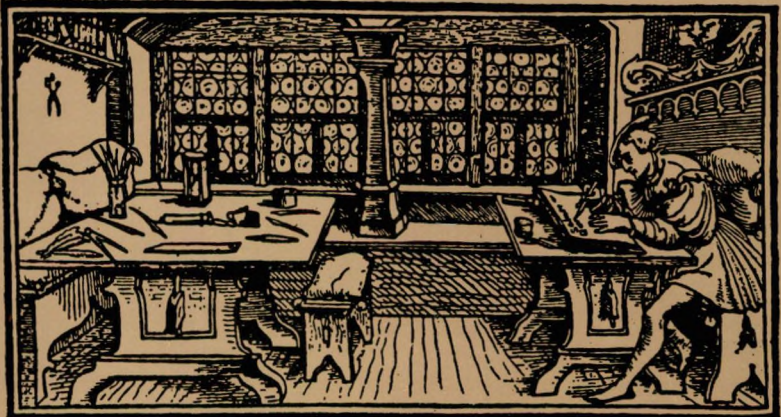

P. 506

STUDIA

UNIVERSITATIS
BABES-BOLYAI

Philologia
CLUJ - N A P O C A 1 9 9 6

BIBLIOTECA FACULTĂȚII DE LITERE
nr. inv. 357/88

1

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI PHILOLOGIA:

REDACTOR RESPONSABIL: Prof. dr. Ion POP

REDACTOR COORDONATOR: Prof. dr. Ioan ȘEULEAN

MEMBRI:

Prof. dr. Mircea BORGILĂ
Prof. dr. Elena DRAGOȘ
Prof. dr. Dezső KOZMA
Prof. dr. Marian PAPAIIAGI
Conf. dr. Liviu COTRĂU
Conf. dr. Ștefan OLTEAN
Conf. dr. Ioan Teodor STAN
Conf. dr. Elena VIOREL
Conf. dr. Mircea GOGA
Conf. dr. Ligia FLOREA
Lect. dr. Corin BRAGA
Lect. Elena POPESCU

NUMĂR COORDONAT DE: Conf. dr. G.G. NEAMȚU

SECRETAR DE REDACȚIE: Lect. Ștefan GENCĂRĂU

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOLOGIA

1

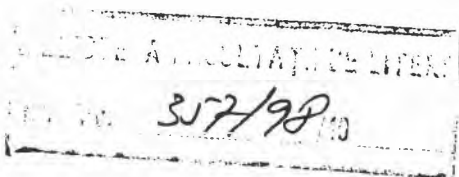

Editorial Office: 3400 CLUJ-NAPOCA, Gh. Bîlașcu no.24, ♦ Tel. 194315; int. 167

SUMAR-CONTENS-SOMMAIRE

G. G. NEAMȚU, Profesorul D. D. Drașoveanu la 65 de ani.....	3
G. G. NEAMȚU, Statutul gramatical al lui cel (cea, cei, cele) în structura "superlativului relativ" • Le statut grammatical de cel (cea, cei, cele) dans la structure du "Superlatif Relatif".....	7
G. GRUȚĂ, Adaptarea unui neologism: mass-media • Mass - media dans le roumain actuel.....	15
E. DRAGOȘ, Considerații asupra rimei paronimice.....	19
P. ZUGUN, Funcțiile sintactice ale verbului "copulativ" a fi • The Syntactical Functions of the "Copulative" to be.....	31
C. MILAȘ, Observații privind accentul secundar • Du concept d'accent secondaire.....	35
V. HODIȘ, Flexiunea nominală cazuală: I. Aspecte/probleme • Case Nominal Inflexion: I. Aspects/Problems.....	43
S. VIȘOVAN, Efecte toponimice ale conviețuirii romano-ucrainene în Maramureș • Toponymical Effects of Romanian-Ukrainian Cohabitation in the Historical Province of Maramureș (Romania)	53
V. RUS, Comunitatea lingvistică italo-celtică între adepți și contestatari • The Italo-Celtic Linguistic Community Between Supporters and Opponents.....	61
M. NICIU, L'intertexte juridique • The Legal Intertext.....	121
D. ROMAN, Remarques sur la paronymie française • Notes on French Paranomasia.....	133
M. GAWELKO, Quelques remarques sur l'emploi du sujet pronominal <i>asta/aceasta</i> • Cîteva remarci asupra folosirii subiectului pronominal: <i>asta/aceasta</i>	143

PROFESORUL D. D. DRAȘOVEANU LA 65 DE ANI

G. G. NEAMȚU

Profesorul D. D. Drașoveanu este șeful de necontestat al școlii clujene de gramatică din ultimii 20-30 de ani, titularul Cursului de sintaxă a limbii române contemporane la Facultatea de Litere de mai bine de 40 de ani.

Fără riscul de a greși sau de a exagera, se poate spune că puțini dintre profesorii universității clujene au creat după război, asemenea lui D. D. Drașoveanu, o adevărată școală de gramatică, în sensul unei apreciable grupări de forțe intelectuale, în speță de gramaticieni, în jurul unei personalități științifice, cercetători lansați în activitatea științifică și formați în spiritul concepției gramaticale a lui D. D. Drașoveanu, ale cărui idei, sugestii, observații stau în germene la baza atîtor studii și cărți ale lingviștilor clujeni din perioada 1970-1995.

Majoritatea lor, mai tineri sau mai puțini tineri, se revendică din această orientare, se consideră deschis tributari ideilor științifice ale acestui om, sau, după o expresie frecventă în spațiul filologic transilvănean, fac gramatică à la D. D.

Lăsînd la o parte frumusețea retorică a cursurilor sale, felul inimitabil de a-și argumenta logic ideile și de a-și captiva auditoriul, personalitatea profesorului D. D. Drașoveanu se conturează și se individualizează pregnant în lucrările sale privind în esență sintaxa limbii române contemporane, iar, prin concepte, definiții, demonstrații și argumente logice, vizînd sintaxa generală, organizarea și funcționarea limbii ca mijloc de comunicare interumană.

Profesorul D. D. Drașoveanu și-a construit de-a lungul anilor un sistem personal, profund original, de abordare a gramaticii, un sistem care prin concepte, definiții și organizare matematică devine inconfundabil.

Coloana vertebrală a acestui sistem o constituie sintagma, unitate fundamentală (= și minimală, și maximală) a nivelului gramatical, constituită din doi termeni, totdeauna numai doi, și relația ce-i organizează și-i investeste cu calitatea de termeni. Aceasta, relația, este definită ca raport de solidaritate între un gramatem (= morfem, conectiv) în expresie și, în conținut, un sens relațional, entitate de semantică gramaticală introdusă și definită explicit de D. D. Drașoveanu în gramatică, și nu numai în cea românească.

Tot ceea ce a scris profesorul D. D. Drașoveanu se poate încadra, ca parte componentă, în acest sistem, ca paragrafe sau capitole într-o vastă monografie cu acest titlu. Acest sistem, nou sub aspectul concepției fundamentale despre gramatică, se structurează arhitectonic într-un număr mare de idei și concepte gramaticale personale a căror prezentare, doar cu definiții și exemplele de rigoare, ar putea constitui un dicționar de idei gramaticale. Strict cantitativ, profesorul D. D. Drașoveanu nu a scris mult, dar studiile și articolele sale sînt de o mare densitate, într-o redactare aproape matematizată, încît fiecare studiu poate fi considerat un "rezumat" sau un set de "concluzii" la o lucrare mai amplă.

(Toate studiile și articolele sale sînt publicate în revista Cercetări de lingvistică din Cluj-Napoca, din al cărei colegiu de redacție face parte.)

Profesorul D. D. Drașoveanu se atașează foarte rar ideilor altora pentru a le dezvolta. Cel mai adesea el este creator de idei, își prezintă, dezvoltă și argumentează ideile proprii. (De aici aparența (înșelătoare) a documentării bibliografice modeste.)

Pentru a crea o imagine, oricît de săracă, trunchiată și aproximativă, prezentăm sumar cîteva dintre contribuțiile majore ale profesorului D. D. Drașoveanu, dintre care, unele, cele mai multe, au intrat într-un fond "clasic" al literaturii de specialitate, constituind puncte de referință, indiferent dacă sînt acceptate sau nu.

În acest sens, dintre tezele gramaticale care îl individualizează pregnant, în raport cu așa-zisa gramatică <<oficială>>, cu cei mai mulți dintre gramaticieni, în raport cu manualele școlare și diverse materiale de uz didactic, amintim:

- Relația dintre predicat și subiect este una de subordonare prin acord verbal, expresie a raportului de inerență, și nu de altă natură (de coordonare, de interdependență sau de subordonare dinspre subiect spre predicat).

- Elementul predicativ suplimentar, indiferent de natura lui morfologică, nu este o funcție sintactică dublu-subordonată, ci are statutul unui atribut de tip special, raportat exclusiv la nume, dar în prezența obligatorie a unui verb semantic, factorul condiționant.

- Nu există verbe <<copulative>> sau de relație și implicit nici predicat nominal constituit dintr-un asemenea verb și nume predicativ, ci toate verbele la mod personal sînt predicative deopotrivă și au funcția unică de predicat verbal, prin aceasta numele predicativ situîndu-se în afara predicăției (= extrapredicativ).

- Apoziția (= "reală opoziție", cea izolată de rest prin pauze, în scris prin pereche de virgule) nu este o funcție sintactică, nu este un "relat", ci un segment parantetic, situat în afara relației. Este desprins din apoziție așa-numitul atribut substantival nominativ (rîul Mureș), care, în fapt, nu are nimic de-a face cu apoziția (= "falsă opoziție").

- Din punct de vedere funcțional, cazurile se împart în cazuri 1, cazuri 2 și cazuri 3, epuizînd, la nivelul propoziției, flexiunea (cazuală), acordul (adjectival) și joncțiunea (prepozițională).

- Între nivelurile limbii, nivelul gramatical este unul singur, nu poate fi conceput un nivel morfematic (morfologic) separat de nivelul sintactic (sintagmatic) prin nivelul lexematic.

- Relațiile sintactice sînt numai de două feluri - de coordonare și de subordonare, tipuri net distincte (prin cel puțin 11 perechi de note), iar un al treilea tip de relație se exclude.

- Operează prin perechi de trăsături cîteva antinomizări fundamentale: categorii gramaticale de relație vs categorii gramaticale de opoziție, unicitate vs. multiplicitate, pe morfem vs. pe prepoziție, cuvinte cu regim verbal personal vs. cuvinte cu regim nominal cazual, legături sintactice de la dreapta la stînga vs. legături sintactice de la stînga la dreapta, sintagme condiționate vs. sintagme necondiționate, viitorul în trecut și viitorul posterior etc.

La acestea se pot adăuga reflecțiile mai recente, de mare densitate și profunzime, despre tranzitivitate, predicăție, personal/ impersonal/ unipersonal, moduri, dicotomii

discutabile ș.a. Toate acestea ne fac să vedem în persoana profesorului D. D. Drașoveanu un sintactician de seamă, dublat de un logician pe măsură, un reprezentant remarcabil al gramaticii generale actuale de orientare neotraditională și structuralistă, de un formalism moderat, cu accentul aproape exclusiv pe gramatica limbii (= a sistemului), nu a vorbirii (= nu a enunțului), o gramatică dominată de argumentația logică și un raport echilibrat conținut-expresie în privința obiectului gramaticii și a ponderii elementelor conținut/expresie în judecata gramaticală de valoare.

Credem că vremurile ce vin vor da multă dreptate acestui gramatician de vocație, validându-i tezele și antitezele, așezându-l printre gramaticieni în locul ce i se cuvine prin ceea ce a scris, nu mult, dar bine, prin construcția sa pe verticală, nu pe orizontală.

LISTA publicațiilor științifice ale profesorului D. D. Drașoveanu (prezentare selectivă)

1. **Concesivă sau adversativă**, în "Limba română" III (1954), nr. 3, p. 91-95.
2. **Despre natura raportului dintre subiect și predicat**, în CL, III (1958), p. 175-182.
3. **Elemente de analiză sintactică (frază)**, în vol. AGS, ed. I, București, Ed. Șt., 1959, p. 9-53 și ed. II, București, Ed. Șt., 1966, p. 9-48.
4. **Probleme de sintaxă ridicate de "Revista de pedagogie" pe marginea volumului "Analize gramaticale și stilistice"**, în CL VI (1961), nr. 2, p. 429-437.
5. **Despre elementul predicativ suplimentar**, în CL XII (1967), nr. 2, p. 235-242.
6. **Observații asupra cuvintelor relaționale**, în CL XIII (1968), nr. 1, p. 19-32.
7. **O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor**, în CL, p. XIV (1969), nr. 1, p. 77-81.
8. **Legături sintactice de la stânga la dreapta**, în CL XIV (1969), nr. 2, p. 241-246.
9. **Un acord discutabil**, în CL XV (1970), nr. 2, p. 307-311.
10. **O categorie sintactică - unicitatea**, în CL XVI (1971), nr. 2, p. 325-335.
11. **Sintagma "verb + adjectiv" - o certitudine?**, în CL XVIII (1973), nr. 2, p. 265-277.
12. **Categoriile de relație și de opoziție ale limbii române**, în CL XX, 1975, nr. 1, p. 67-79.
13. **Un atribut acuzativ**, în CL XXI, 1976, nr. 1, p. 79-82.
14. **Sens relațional și gramatem - conținut și expresie la nivelul gramatical al limbii**, în CL XXI, 1976, nr. 2, p. 153-163.
15. **Coordonarea/subordonarea - o diviziune dihotomică**, în CL XXII, 1977, nr. 1, p. 27-32.
16. **Relația - dimensiunea esențială a sintagmei**, în CL XXII, 1977, nr. 2, p. 155-159.
17. **Structuri și linearitate**, în CL XXIII, 1978, nr. 2, p. 177-181.
18. **De la morfemul PE la un sistem al determinanților substantivului**, în vol. **Probleme de sintaxă**, Cluj-Napoca, (f. ed.), 1978, p. 11-32.
19. **Sintaxa participiului și diateza pasivă - categorii în contradicție**, în CL XXIV, 1979, nr. 1, p. 53-58.

20. Prin "consecutio temporum" la un sistem al subordonatelor cauzale, în CL XXVI, 1981, nr. 1, p. 27-33.
21. Cauzala argumentativă, în CL XXVI, 1981, nr. 2, p. 143-147.
22. Nominativul și acuzativul - schițe sintactice cu adnotări, în CL XXVII, 1982, nr. 1, p. 37-46.
23. Nicolae Drăganu - sintactician, în CL XXIX, 1984, nr. 2, p. 108-111.
24. Două timpuri gramaticalizate - "mai puțin ca perfectul" și "mai puțin ca viitorul", în CL XXXI, 1986, nr. 1, p. 92-98.
25. Propoziții CONTRASE și propoziții ABREVIATE, I, în CL XXXIII, 1988, nr. 1, p. 35-47 și II, în CL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 123-134.
26. Morfemul PE vs. prepoziția PE, în STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI, Philologia, XXXIII, 1988, fasc. 1, p. 71-75.
27. Elipsă gramaticală și glisare, în CL XXXV, 1990, nr. 1, p. 69-74.
28. Conjunctiv vs. conjunctiv, în CL XXXV, nr. 2, p. 133-137.
29. Desinențial și intonațional în definirea și clasificarea predicatului, în CL XXXVI, 1991, nr. 1-2, p. 63-85.
30. "Tranzitiv"/"Intranzitiv" și "Direct"/"Indirect" - două antinomii contestabile, în CL XXXVII, 1992, nr. 1, p. 53-63.
31. Personal. Impersonal. Variante opționale, în CL XXXVII, 1992, nr. 2, p. 121-128.
32. Despre AL, cu aplicare la o structură problematică, în CL XXXVIII, 1993, nr. 1-2, p. 89-94.
33. Adjectivul în zona complementului - "un călător fraudulos", în "Excelsior", IV, 1995, p. 10-12.

STATUTUL GRAMATICAL AL LUI CEL (CEA, CEI, CELE) ÎN STRUCTURA "SUPERLATIVULUI RELATIV"

G. G. NEAMȚU¹

RÉSUMÉE. Le statut grammatical de CEL (CEA, CEI, CELE) dans la structure du "superlatif relatif". A partir des approches plus récentes de la catégorie de la comparaison et du statut de pronom semi-indépendant de CEL (CEA, CEI, CELE), l'auteur soutient les trois idées suivantes:

(a) Le soi-disant superlatif relatif n'est point un autre degré d'intensité de la qualité que le comparatif (de supériorité ou d'infériorité), mais le même. La différence concerne le système de référence: le terme A (= celui que est comparé) est inclus dans le terme B (= celui avec lequel on compare) pour le superlatif relatif, alors que dans le cas du comparatif le terme A n'est pas inclus dans le terme B.

(b) CEL (CEA, CEI, CELE) de la structure du superlatif relatif de l'adjectif représente ou double le terme A; il a des qualités pronominales et les fonctions syntaxiques habituelles du pronom.

(c) CEL invariable de la structure du superlatif relatif de l'adverbe se comporte adverbialement et tient la position du terme A, étant une déviation déterminée contextuellement.

O. CEL + mai + adjectiv

Exemple: Acesta e drumul CEL mai prost. (Acesta e CEL mai prost drum); Ieri a fost ziua CEA mai lungă a anului (Ieri a fost CEA mai lungă zi a anului); Voi sînteți oamenii CEI mai norocoși (Voi sînteți CEI mai norocoși oameni); Părerile tale sînt CELE mai înțelepte; Acesta a fost CEL mai minunat spectacol.

În toate structurile de mai sus avem ceea ce în mod curent numim superlativul relativ al unui adjectiv sau, într-o formulare mai specializată, comparativ de inegalitate inclusă.

1. Aproximarea într-un fel sau altul a statutului morfosintactic al lui cel (cea, cei, cele) depinde în mod firesc de interpretarea gramaticală a așa-numitelor "grade de comparație", acceptate sau nu, toate sau în parte, ca membri ai unei categorii gramaticale.

---

¹ Partea I a acestui studiu, cu titlul Cel (cea, cei, cele) - schiță morfosintactică, a fost publicată în CL, XXXVIII, 1993, nr. 1-2, p. 191-203. În esență, se susține că cel (cea, cei, cele), în toate contextele, mai puțin cele discutate aici, este pronume (adjectiv pronominal) demonstrativ (semiindependent).

În măsura în care se acceptă comparația drept categorie gramaticală a adjectivului, trebuie acceptate și semnele ei gramaticale, morfele prin care se realizează.

Notă. Pentru discuția de față prezintă importanță minoră improprietea terminologică implicată în sintagma uzuală "grade de comparație". În fapt, este vorba de "grade de intensitate" a însușirii - comparația nu are grade - în baza căreia se realizează comparația între entități (obiecte, procese etc.). (Comparația, prin definiție, nu vizează un singur termen, ci cel puțin doi, adică este un raport, în plan gramatical - o construcție)².

În această variantă (opțiune), cel (cea, cei, cele), coincident la nivelul expresiei cu demonstrativul semiindependent cel (cea, cei, cele), s-ar constitui în morfem al comparației, categorie realizată analitic (= cu afixe mobile, neaglutinate, proclitice, în succesiune fixă: cel + mai + adjectiv).

Odată considerat morfem, cu statut funcțional precis în plan sincron, problema interpretării lui cel (cea, cei, cele) în termenii "articol sau pronume" ar deveni lipsită de obiect. Chiar cei care vorbesc de un pronume demonstrativ semiindependent fac distincție între acesta și "omonimul" său (cel, cea, cei, cele) din structura superlativului relativ³, acesta avînd un statut special. Pe de altă parte, identitatea formală, etimologică și semantică a acestui cel cu demonstrativul semiindependent nu-l poate situa în afara oricăror referiri la nume, fie ca substitut, fie ca dublant, încît, finalmente, raportarea la calitatea de pronume/articol nu poate fi ocolită.

În acest sens:

1.1. Potrivit unor abordări mai noi, membrii <<tradiționali>> ai categoriei comparației, strîns legată de cea a intensității, se ordonează, prin binarizări succesive, cu totul altfel:

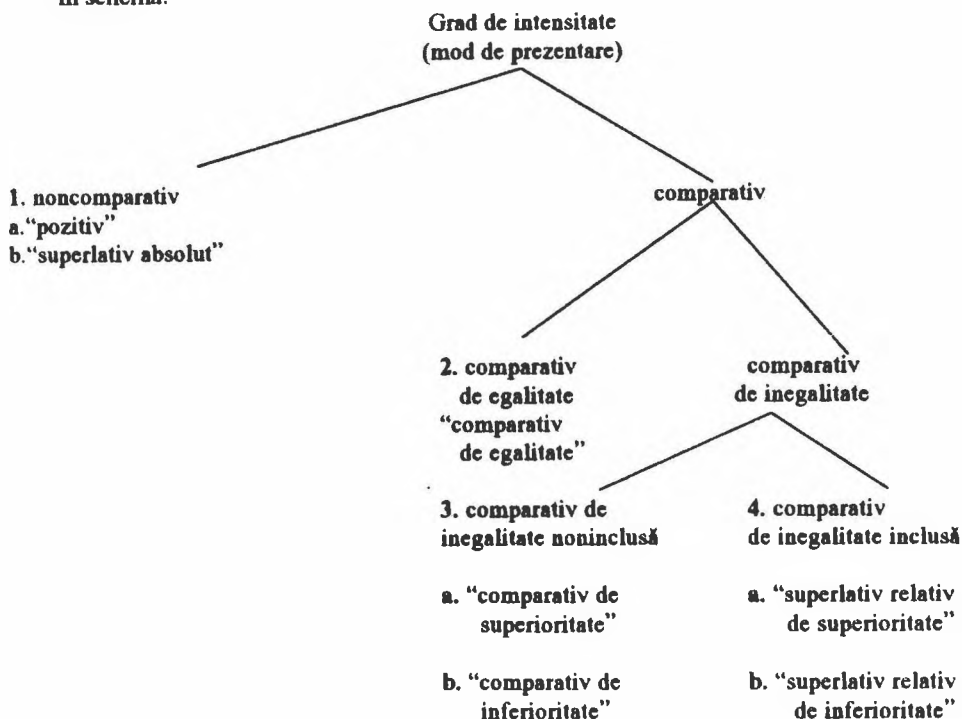
- (a) noncomparativ (= "pozitiv" și "superlativ absolut")/comparativ;
- (b) comparativ de egalitate (= "comparativ de egalitate")/comparativ de inegalitate;
- (c) comparativ de inegalitate noninclusă (= "comparativ de superioritate", "comparativ de inferioritate")/comparativ de inegalitate inclusă (= "superlativ relativ de superioritate", "superlativ relativ de inferioritate")⁴.

² Vezi, pentru o abordare de ansamblu a categoriilor de intensitate și comparație, C a p o 1 ă (1984), p. 13-28.

³ Vezi M a n o l i u (1962), p. 201-215.

⁴ Vezi M a n o l i u (1962), p. 201-215; SMLRC (1967), p. 64; LRC (1985), p. 148.

În schemă:

Exemple: 1.a. bun; b. foarte bun; 2.a. tot așa (atît, la fel) de bun; 3.a. mai bun; b. mai puțin bun; 4.a. cel mai bun; b. cel mai puțin bun.

1.2. Reținînd ultima binarizare (comparativ de inegalitate noninclusă - mai harnic/comparativ de inegalitate inclusă- cel mai harnic), se poate observa că, de fapt, cele două diviziuni se situează la același nivel în privința intensității însușirii, adică nu sînt două "grade" diferite, ierarhizate, unul deasupra celuilalt, ci unul și același.

Dacă vorbim totuși de o deosebire între ele, aceasta nu vizează însușirea în sine, ci sistemul de referință, respectiv situarea, ca raport de sfere, a celor doi termeni unul față de celălalt (A = termenul care se compară; B = termenul cu care se face comparația).

(a) În comparativul de inegalitate noninclusă, A nu este inclus în B: Ion este mai (puțin) inteligent decît Vasile.

(b) În comparativul de inegalitate inclusă, A este inclus în B: Ion este cel mai (puțin) inteligent dintre vecinii mei.

În cazul amîndurora, termenul A prezintă însușirea în grad superior (inferior) față de termenul B și nu se poate motiva lingvistic o situație, ca grad de intensitate, a

comparativului de inegalitate inclusă (= "superlativ relativ") deasupra comparativului de inegalitate noninclusă (= "comparativ de superioritate")⁵.

Semnul gramatical (= morfemul specializat) al inegalității ca intensitate (gradul propriu-zis al însușirii, luată în sine) este în ambele diviziuni una și aceeași secvență adverbială - **mai (puțin)**.

1.3. Grefată pe aceeași inegalitate de intensitate, comparația, ca raport, organizează cei doi termeni (A și B) în mod diferit și cu mijloace diferite:

(a) inegalitatea noninclusă - prin **decît, ca**

(b) inegalitatea inclusă - prin **dintre (între, din)** + reprezentarea explicită a includerii termenului A în termenul B.

Cu referire la cea de-a doua (= inegalitatea inclusă), expresia acestei explicitări în plan lingvistic, în forma unei dublări (prin anticipare sau reluare), o constituie demonstrativul semiindependent **cel (cea, cei, cele)**.

Ca atare, în ceea ce numim "superlativ relativ" trebuie să facem distincție între gradul propriu-zis al intensității însușirii (**mai (puțin) harnic**) și reprezentarea prin dublare a termenului A (= **cel**), exterior gradului, neinclus în adjectiv.

Una și aceeași secvență, aici, **mai harnic**, este comparativ de inegalitate noninclusă sau inclusă în funcție de absența sau prezența lui **cel**, care, astfel, ocupă poziție sintactică autonomă⁶.

2. În comparația de inegalitate inclusă (= "superlativ relativ"), deosebim patru situații ale lui **cel (cea, cei, cele)**:

2.1. **Cel, (cea, cei, cele)** reprezintă, ca **pronume**, singur, termenul A:

CEI mai buni **dintre ei** au fost selecționați pentru lotul olimpic; **Această** piesă, **una dintre CELE** mai anoste, a avut totuși succes; **CELOR** mai recalitranți **dintre ei** li s-au pus cătușe;

Se bucură de aprecierea **CELUI** mai temut **dintre toți profesorii...**; **CEL** mai bun **din** grupă are numai note de 10.

În funcție de poziția concretă din enunț, **cel (cea, cei, cele)**, ca pronume ce este, are diferite funcții sintactice - subiect, atribut (pronominal prepozițional), complement direct, complement indirect etc., iar adjectivul, subordonat lui, funcția de atribut adjectival. Păstrându-și calitățile proprii clasei, adjectivul are în subordine determinanți de tip complement, dintre care de remarcat este cel de mod comparativ (cu **dintre, din**).

Nota 1. Corelația **cel (cea, cei, cele)... dintre (din)** este semnul sigur al comparativului de inegalitate inclusă. Absența lui **dintre (din)** face construcția ambiguă (**Ne vom adresa celor mai vîrstnici**), iar prezența lui **decît** conduce la comparativ de

⁵ Vezi, în același sens, Iordănu - Robu (1978), p. 407: "Comparativul superlativ [= "superlativul relativ" - nota mea, G.G.N.] este, în fond, un comparativ de superioritate sau unul de inferioritate precedat de izolantul categoric **cel [...]**".

⁶ Vezi, pentru unele aspecte, Neamțu (1973), p. 145-148.

inegalitate noninclusă. (Ne vom adresa celor mai mari decât voi; Nu-i agreează pe cei mai informați decât el)⁷.

Nota 2. Față de o altă interpretare posibilă, cu includerea lui cel (cea, cei, cele) în gradul de intensitate (cel mai harnic = (în întregime) "superlativ relativ"), cea dată aici prezintă avantajul de a ne dispensa de un artificiu de analiză pentru a justifica funcțiile sintactice de subiect, complement direct etc., funcții pe care adjectivul, ca adjectiv, adică nesubstantivat, nu le poate avea.

Pe de altă parte, dacă s-ar considera grupul în întregime (cei mai buni) ca având valoare substantivală, ar trebui să acceptăm fie că cel (cea, cei, cele) este categorizator substantival (= articol), în contradicție cu cele deja demonstrate (cei buni, cei răi)⁸, fie că este pronume (= ocupant al pozițiilor de subiect, complement direct etc.) și în același timp component în structura adjectivului (= morfem), un fel de "cumulant" mai puțin obișnuit.

În sfârșit, am fi în reală dificultate cu interpretarea determinantului prepozițional (dintre (din) + substantiv sau pronume: Cei mai buni DINTRE EI au fost premiați) de după grupare: atribut sau complement?

Or, construcția este tipică unui complement de mod comparativ, a cărei interpretare ca atribut pe lângă un adjectiv "substantivat" n-ar putea fi argumentată.

2.2. Cel (cea, cei, cele) reprezintă un dublant pronominal al lui A: Mașina lui este CEA mai frumoasă; Tigru! acesta este CEL mai fioros dintre toți; Ioneștii îmi sînt CEI mai dragi dintre toți prietenii mei; Dintre zidari, el este apreciat ca CEL mai cinstit; Pe Ion l-am considerat întotdeauna CEL mai bun dintre prietenii mei; Soluția propusă nu mi se pare tocmai CEA mai fericită.

Pozițiile sintactice ocupate de cel (cea, cei, cele) sînt cele tipice pentru cazurile neprepoziționale secundare (N₁" , Ac₁") în raport cu cazurile prime (N₁' , Ac₁'), respectiv nume predicativ (N₁") și element predicativ suplimentar (N₁" și Ac₁")⁹. Adjectivul la comparativ de inegalitate inclusă rămîne, firește, în toate situațiile atribut adjectival.

Notă. Relația de subordonare a complementului de mod comparativ față de adjectiv este condiționată de prezența în structură a lui cel (cea, cei, cele):

Ei sînt cei (1) mai buni (2) dintre toți (3).

unde: (1) = nume predicativ (N₁");

(2) = atribut adjectival (N₂);

(3) = complement de mod comparativ (Ac₃).¹⁰

⁷ Vezi, pentru "exprimarea/neexprimarea" termenului B, Iordănescu - Robu (1978), p. 405-407.

⁸ În structuri de acest tip, cel este pronume (demonstrativ semiindependent), iar adjectivul rămîne ceea ce este, adică... adjectiv. Vezi, pentru argumentație, Neamțu (1993), p. 193-196.

⁹ Vezi, pentru "cazuri prime/cazuri secundare", Drășoveanu (1982), p. 37-47.

¹⁰ Vezi, pentru clasificarea funcțională a cazurilor (caz₁, caz₂, caz₃), Drășoveanu (1969), p. 77-83.

2.3. Cel (cea, cei, cele) reprezintă un dublant adjectival al termenului A:

(1) antepus lui A: Ion are CEA mai frumoasă casă de pe strada noastră; CEI mai buni prieteni ai săi l-au trădat; Asta se mai întâmplă și în CELE mai mari case.

(2) postpus lui A: Consider că aceasta este problema CEA mai interesantă; Amintirile CELE mai frumoase le avem din tinerețe; Te consider în continuare prietenul meu CEL mai bun.

Acordul formal în gen, număr și caz al demonstrativului îi conferă statutul de adjectiv (pronominal). Relația lui cu substantivul, indiferent de poziție este condiționată¹¹ de prezența în structură a adjectivului la comparativul de inegalitate inclusă.

2.4. Statutul morfologic cel mai complicat îl are cel în comparativul de inegalitate inclusă la adverbe: Ele învață CEL mai bine dintre toate.

Invariabilitatea lui cel face exclusă, la nivelul expresiei, orice raportare la nume, ceea ce îngreunează substanțial taxarea lui ca reprezentant (= dublant) al termenului A.¹²

Pe de altă parte, identitatea în conținut a comparației (cu termen B de același tip, în același fel construit) și a intensității exprimate prin comparativul de inegalitate inclusă al adverbului cu cel al adjectivului nu permite o interpretare total diferită a celor două construcții.

Fără a ține locul unei explicații privind apariția construcției, acest cel poate fi considerat ca o deviație de la valoarea nominală, invariabilitatea (după gen, număr, caz) putând fi motivată prin contextul nonnominal (= verbal, adverbial) în care funcționează.

Considerăm de aceea că demonstrativul cel, fără a fi pronume, stă pe poziția pronumelui cel (cea, cei, cele).

În măsura în care, datorită invariabilității sale, este asimilabil unui adverb¹³ și dacă prin calificativul "pronominal" înțelegem aici "pe poziția (= în locul) unui nume (pronume)", îl putem numi adverb pronominal, comparabil în privința statutului cu așa-numitele "pronume adverbiale" Y și EN din franceză.

Din punct de vedere sintactic, cel poate fi aici interpretat drept complement circumstanțial de mod, raportat echiprobabil: fie la verb, fie la adverb.

În ciuda legăturii semantice cu termenul A, nu poate fi element predicativ suplimentar, căci nu constituie o structură derivată¹⁴.

¹¹ Vezi, pentru "relații condiționate", *Drașoveanu* (1973), p. 274-275.

¹² Se înțelege că pentru aceleași motive nu poate fi nici "articol", chiar în cea mai largă și tradițională accepțiune a termenului. (De aceea pare neașteptată afirmația din *Sinteze* (1984), p. 220, că în asemenea situație cel "funcționează numai ca articol".)

¹³ Vezi *Neamțu* (1972), p. 118-121.

¹⁴ Vezi, pentru caracterul de "structură derivată" al elementului predicativ suplimentar, *Guțu Romalo* (1973), p. 134-135; *Neamțu* (1986), p. 82-106.

3. Concluzii:

3.1. În superlativul relativ (comparativul de inegalitate inclusă), cel (cea, cei, cele) își păstrează calitățile pronominale, el reprezentînd sau dublînd primul termen (A) al comparației.

3.2. Strict gramatical, superlativul relativ nu este un alt grad (de intensitate a însușirii) decît comparativul de superioritate (inferioritate).

3.3. Din punct de vedere sintactic, cel (cea, cei, cele) are și aici funcțiile pronomelui (adjectivului pronominal) demonstrativ: nume predicativ, subiect, complement direct etc.

3.4. Cel (invariabil) din superlativul relativ al adverbului este el însuși un adverb și are funcție de complement circumstanțial de mod.

BIBLIOGRAFIE

1. Capotă (1984) - Teodor Capotă, *Comparația în limba română*. Rezumatul tezei de doctorat, [Cluj-Napoca], 1984.
2. Drașoveanu (1969) - D. D. Drașoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în CL, XIV, 1969, nr.1, p.77-83.
3. Drașoveanu (1973) - D. D. Drașoveanu, *Sintagma "verb + adjectiv" - o certitudine?*, în CL, XVIII, 1973, nr.2, p.265-277.
4. Drașoveanu (1982) - D. D. Drașoveanu, *Nominativul și acuzativul - schițe sintactice cu adnotări*, în CL, XXVII, 1982, nr.1, p.37-47.
5. Gramatica (1963) - *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1963.
6. Guțu Romalo (1973) - Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973.
7. Iordan - Robu (1978) - Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978.
8. LRC (1985) - *Limba română contemporană. Fonetica, fonologia, morfologia*, sub coordonarea acad. I.Coteanu, ediție revizuită și adăugită, București, 1985.
9. Manoliu (1962) - Marcela Manoliu, *Asupra categoriei comparației din limba română*, în SCL, XIII, 1962, nr.2, p.201-215.
10. Neamțu (1972) - G.G.Neamțu, *Note despre "cel" adverbial*, în STUBB, Series Philologia, 1972, fasc.1, p.118-121.
11. Neamțu (1973) - G.G.Neamțu, *Din morfosintaxa lui cel (cea, cei, cele)*, în STUBB, Series Philologia, 1973, fasc.1, p.145-148.
12. Neamțu (1986) - G.G.Neamțu, *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*, București, 1986.
13. Neamțu (1993) - G.G.Neamțu, *Cel (cea, cei, cele) - schiță morfosintactică*, în CL, XXXVIII, 1993, nr.1-2, p.191-203.
14. Sinteze (1984) - *Sinteze de limba română*. Coordonator Theodor Hristea, ed. a treia revăzută și din nou îmbogățită, București, 1984.
15. SMLRC (1967) - Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967.

ADAPTAREA UNUI NEOLOGISM: MASS-MEDIA

G. GRUȚĂ

RESUMÉE. *Mass - media dans le roumain actuel. L'article envisage les difficultés phonétiques et grammaticales que soulève l'utilisation du néologisme Mass - media dans le roumain actuel.*

Substantivul *mass-media* este un anglicism apărut relativ recent în limba română¹. Mai ales după revoluție, a dobândit o circulație remarcabilă: în discursurile politice, în limbajul gazetăresc, dar și dincolo de aceste zone. Altfel spus, a devenit un cuvânt la modă, care s-a impus și care va rămâne în limba română, pentru că este un termen necesar. Prin sensul său generic², face puțină ordine, pune sub o uriașă cupolă semantică o realitate relativ nouă, în continuă expansiune și diversificare. Recunoscând importanța acestui neologism, apare legitim interesul pentru adaptarea lui, cât mai naturală și mai rapidă, la sistemul limbii române.

Din punct de vedere fonetic, lucrurile par a se fi clarificat definitiv: a avut câștig de cauză aspectul grafic [*mas-media*] și nu pronunțarea din engleza americană [*mæs-midi*]. Încercările sporadice ale unor români anglofoni de a schimba cursul lucrurilor nu credem că mai pot modifica această direcție, iar gestul lor este privit ca o manifestare de snobism lingvistic.

Sub aspect gramatical, adaptarea merge mult mai încet, înregistrându-se mari oscilații. Câteva exemple³:

Mass-media românești n-au destul impact asupra factorilor de decizie.

[= substantiv neutru, plural]

Mass-media românească n-a reflectat corect acest important eveniment.

[= substantiv feminin, singular]

O vedetă a mass-media americană... [= substantiv feminin, singular, cu genitivul nemarcat desinențial]

¹ A fost semnalat de specialiști abia în anii '70 (Th. Hristea, în LR 6/1977, p. 592; V. Șerban, Ivan Eseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, 1978, p. 278). În aceeași perioadă începe să fie înregistrat și în lucrările lexicografice (DEX, 1975; DN₃, 1978).

² "Totalitatea mijloacelor moderne de comunicare în *masă* a informațiilor" (Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, Ed. "Albatros", București, 1982, p. 290).

³ Materialul ilustrativ a fost extras din ziarele clujene "Adevărul de Cluj" și "Mesagerul Transilvan", dar este reprezentativ pentru întreaga presă românească.

Obligațiile morale ale mass-mediei de la noi... [= substantiv feminin, singular, cu genitivul marcat desinențial și prin articol]

Reacția întregii mass-media maghiare... [= substantiv feminin, singular, invariabil, cu genitivul marcat sintagmatic, la cele două adjective care îl încadrează]

S-a alăturat mass-mediei din opoziție. [= substantiv feminin, singular, cu dativul marcat prin desinență și articol]

După cum se vede, *mass-media* este tratat când ca un substantiv neutru la plural, când ca un feminin singular, invariabil sau flexionat. Ca termen iradiant în acord, impune verbului sau adjectivului fie singularul, fie pluralul, iar acordul cazual se realizează cu inconsecvență. Dificultatea adaptării este cauzată de câteva caracteristici ale elementelor care alcătuiesc acest cuvânt compus. La început, în engleza americană a fost vorba de o structură mai amplă *mass communication media*, redusă apoi la un cuvânt compus (*mass-media*), formă mai economicoasă, care s-a și impus ca atare. Termenul prim (*mass*) - și el un cuvânt internațional (lat. *massa*, fr. *masse*, engl. *mass*) - nu are importanță pentru discuția noastră. Al doilea component (*media*) este important, pentru că de la el pleacă ezitățile de încadrare gramaticală și tot el poate oferi soluția optimă pentru "românizare". *Media*, după cum se știe, este pluralul latinescului *medium* ("mijloc"), păstrat de engleză în varianta latinescă, cu desinența *-a* pentru plural (în scriere, nu și în pronunțare, după cum s-a văzut). Prin urmare, înregistrarea substantivului *mass-media*, în lucrările noastre lexicografice și normative⁴, ca un neutru plural, are o justificare solidă, ca și acceptarea unei forme cazuale invariabile.

Și totuși trebuie să admitem că ceea ce a mers foarte bine pentru engleză nu se prea potrivește pentru română. Păstrarea lui *mass-media* în formă invariabilă este simplu de realizat într-o limbă în care cazurile se exprimă prepozițional, acordul adjectivului este inexistent, iar cel verbal are câmp limitat de manifestare și este marcat destul de discret. Pentru vorbitorul român însă, asocieri ca *ale mass-media românești* sau *mass-media au reflectat* sună foarte straniu. Morfemul *-a* este în română prea specific ca marcă a categoriilor de "feminin, singular, nominativ-acuzativ, articulat definit", încât să poată fi admis ca semn al pluralului sau al genitiv-dativului. Firește, îl avem în vedere pe vorbitorul mediu, nu pe cel capabil de etimologie gramaticală sau de transfer interlingvistic. Iar faptul că ne gândim la un asemenea vorbitor este justificat de circulația cuvântului *mass-media*, care nu mai este atestat doar la vârful piramidei lingvistice, ci, cum arătam la început, mult spre baza acesteia.

Ce se va întâmpla, în acest caz, cu substantivul în discuție? O prognoză plauzibilă s-ar putea da observând soarta altor substantive neutre latinești, care au pătruns în limba română, direct sau prin altă filieră, dar tot sub unica formă a pluralului în *-a*. Există, de pildă, cuvântul *agendă*, adaptarea latinescului *agenda* (pluralul lui *agendum*), sau *erată*, de

⁴ Vezi Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM), Ed. Academiei, București, 1982, p. 358; cu aceeași indicație ("s.n.pl." = substantiv neutru plural) apare și la Elena Ciobanu, Magdalena Popescu-Marin, Maria Păun, Zizi Ștefănescu-Goangă, Dicționar practic al limbii române. Explicativ, etimologic, frazeologic și enciclopedic, Ed. "Floarea Darurilor", București, 1995, p. 210.

la **errata** (pluralul lui **erratum**). Intrînd în limbajul general, acești termeni tehnici s-au dezetimologizat parțial (semantic și gramatical). Nu mai sînt percepuți ca plurale ale unor neutre latinești, ci ca substantive feminine obișnuite, cu opoziții flexionare specifice acestei subclase: **o agendă, unei agende, agendei, agendele, agendelor** etc. (respectiv, **erată, eratei, eratele** etc.). În schimb, **corrigenda** (pluralul lui **corrigendum**) și, parțial, **addenda** (pluralul lui **addendum**), păstrîndu-și statutul de termeni tehnici, au o circulație mai redusă, în cercul specialiștilor, care n-au simțit nevoia să-i "românizeze"⁵. În orice caz, **mass-media** nu face parte din categoria ultimelor două exemple, ci merge cu primele (**agendă, erată**). El este tot mai mult simțit astăzi, de către românii care-l utilizează, ca un substantiv feminin, cu sens colectiv. Este vorba de un colectiv complet, de tipul **armată, studențime, nomenclatură** etc., la care accentul cade pe ideea de unitate, de ansamblu, nu pe cea de pluralitate, și cu care acordul adjectival și cel verbal se fac, obligatoriu, la singular.

Așa stînd lucrurile, noi credem că viitorul va fi al formelor de tipul **Întreaga mass-medie românească a protestat: Reprezentanții mass-mediei românești** etc., în care substantivul amintit este tratat ca un feminin obișnuit. Grafic se pot menține, deocamdată, atît dublul s, cît și cratima, dat fiind statutul său de cuvînt internațional. Nu respingem, într-o primă fază de adaptare, nici păstrarea grafică a formei latinești, pentru genitiv-dativ, la care să se adauge flectivul românesc, despărțit prin cratimă (**media-ei**). Nu este însă o fază absolut necesară, avînd în vedere nevoia de adaptare cît mai rapidă a acestui neologism.

În încheiere, atragem și noi atenția asupra asocierii pleonastice **mijloace mass-media**, în speranța evitării ei în exprimare. De asemenea, trebuie respinsă la timp devierea semantică spre un concret excesiv, spre înțelesul îngust al "aparaturii", ca în următorul enunț, înfîlțit într-un cotidian de mare tiraj: **I-a dat cu mass-media în cap** ("aparatură de filmat").

⁵ Substantivul **addenda** pare a avea un statut morfologic în schimbare, de vreme ce **DOOM**, la p. 7, îl prezintă ca un "s. f." (= substantiv feminin).

CONSIDERAȚII ASUPRA RIMEI PARONIMICE

ELENA DRAGOȘ

RÉSUMÉE. L'article essaie d'imposer le concept de paronymie contextuelle et attire l'attention sur l'existence par le biais de paronymie de mots - rimes dans la poésie de M. Eminescu.

0. Rima - element fundamental al prozodiei clasice - rămâne un domeniu încă de studiat și datorită variatelor sisteme pe care le angajează. Faptul este semnalat de R. Jakobson în *La poétique à la lumière de la linguistique*, atrăgând atenția că "dans l'étude de la rime, on se heurte constamment au problème de l'intersection de différents niveaux linguistique" (apud L.Pszczolowska 1970: 50). De asemenea, J.S. Petőfi atenționează că ritmul și eufonia, deci rima, pot fi studiate ca structuri lineare sau ierarhice, iar o recentă lucrare de la Nantes (1993), de Benoît de Cornulier și Dominique Billy, *Art poétique. Introduction à l'analyse des formes poétique*, definește rima ca unitate de nivel superior (suprastructural), iar rima metrică, ca o echivalență sistematică a terminației fonice între unități metrice, care sunt, în general, versuri sau subversuri, dar care pot fi și unități superpuse.

Deci rima poate fi studiată ca simplă ocurență fonetico-fonologică la sfârșitul mai multor versuri sau ca relație între elementele prozodice de aceeași importanță: rimă - ritm, rimă - metrică, rimă - forme strofice etc. "Ca realitate fonologică, rima face parte, alături de aliterație, asonanță etc., din categoria metaplasmelor, ca realitate semantică și gramaticală, cuplul rimic [J. Culler] se încadrează în sfera metataxelor și a metasememelor", remarcă O. Berca (1983: 7) în *Dicționar istoric de rime*, fiind de părere că "rima e un fenomen de multiplă incluziune".

Notăm că nu discutăm fenomenul rimării (Dinu 1986: 232), deși nu va fi complet lăsat deoparte; de asemenea, nu vom discuta nici caracterul monoplan al rimei - fonologic - sau biplan - fonologic și semantic - (Doina și Crișu Dascălu 1978), ci, optând pentru rima paronimică, vom face observații asupra unor lexeme care pot fi privite atât în sistem (lexical, morfologic), cât și în structura (sintactică, semantică, stilistică), rima fiind inseparabilă de context "deoarece avem întotdeauna de-a face cu un joc complex de interferențe, revelate la toate nivelurile limbii." (Gálđi 1971: 13). De aceea considerăm rima ca un patern schematic (Dijk 1985) ce realizează, credem, cea de a treia modalitate de funcționare a limbii, și anume limba ca joc, în afara celei de comunicare și de acțiune.

Deși element hotărâtor al versificației este considerat ritmul [M. Dinu discută rima în corelație obligatorie cu ritmul; "Toate celelalte elemente - accent, pauză, rimă, vers, strofă - apar ca subsumări sau ca însumări ale acestuia" (Brătucu 1962: 150)], totuși privită din punctul de vedere al procesului de realizare, rima este o categorie complexă, bazată pe

figură a repetiției, ca, de altfel, toate celelalte fenomene prozodice, o repetiție însă imperfectă, antrenând și alte fenomene decât cele strict fonetico-fonologice sau antrenând tocmai de aceea o varietate semantică, gramaticală sau de alt ordin.

Paradoxul problemei e că rima paronimică, în ciuda repetiției imperfecte a elementelor fonetico-fonologice, realizează idealul de rimă perfectă, cu condiția reconsiderării noțiunii de paronim, deoarece numai așa rima devine un fenomen de multiplă incluziune, și anume dacă antrenează o unitate independentă a sistemului lexical, aceasta fiind **cuvîntul-rimă**¹. Credem că e suficient să amintim următoarele: "Puse în contact sonor, cuvintele purtătoare de rimă nu sunt, în genere, indiferente unele față de celelalte." (O.Berca 1983: 14) pentru a fundamenta minimal condiția semantică a paronimiei. În cazul paronimelor din sistem, sensul se schimbă, dacă se comută o vocală/o consoană/un grup de consoane din radical: **complement - compliment; corobora - colabora; eminent - iminent; lăcustă - lacustră**. Dacă însă comutăm vocale/consoane/grup de consoane din temă, sensul paronimelor e asemănător, pentru că radicalul e comun: **temporal - temporar, dar nu întotdeauna, ca în orar - oral, ordinal - ordinar**. Al doilea caz nu ne interesează, deoarece nu poate forma rimă.

Deci reconsiderarea de care aminteam mai sus trebuie să vizeze realitatea fonologică a limbii române, în sensul că acea diferențiere între două cuvinte paronime prin unul sau două sunete (Coteanu 1985: 128): **amor - ador, cort - port, grijă - spijă, întins - învins** va antrena o varietate de situații ce conduce la **paronimia contextualizată**, și anume două lexeme devin paronimice în context, proporțional cu întinderea secvenței sonore, dublată de un minim de relație semantică, manifestată cel puțin printr-un semn comun².

1. Exemplificăm cu rimele din antumele lui Mihai Eminescu³.

a) consoană - consoană

colț - bolți (62) ⁴	moi - goi (117)	pace - face (15)
cor - dor (11)	mele - jele (23)	pună - lună (68)
culci - dulci (34)	mut - lut (32)	pasă - lasă (147)
coc - foc (62)	munți - punți (79)	paște - naște (141)
creier - greier (58)	moarte - soarte (307)	pot - tot (90)
cură - gură (58)	maluri - valuri (148)	poate - toate (145)
care - mare (43)	moarte - poarte (21)	
cort - port (113)	mor - nor (24)	

¹ Trecând pe lângă ideea de rimă paronimică, G. Călinescu (1970: 506) afirmă un lucru asemănător despre formele verbale inverse ce reprezintă o singură unitate tonică, cuprinzând întelesul material al întregului. Despre rima paronimică nu discută, în literatura de specialitate, decât M. Bordaianu (1983). Despre cuvinte-rimă la Tudor Arghezi, se ocupă M. I. Nastă (1965: 613-617), dar nu în accepțiunea de aici.

² Credem că putem adăuga și faptul că paronimia contextualizată se sprijină și pe formele flexionale ale cuvintelor, ceea ce nu se întâmplă în sistem.

³ S-a utilizat ediția Eminescu, Poezii. Ediție îngrijită de Perpessicius, ESPLA, București, 1958.

⁴ Vezi Emil Petrovici, Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română, în SCL, tom III, 1952, p. 128 - 185.

Rima paronimică răspunde, cel puțin în plan fonologico-lexical, imperativului identificării virtuților estetice ale sistemului, atât în sincronie, cât și în diacronie: "Necesară întotdeauna, această raportare este indispensabilă mai ales în metrică și arta versificării." (Căracostea 1980: 79). Susținem acest lucru, pentru că, față de potrivirile sfârșitului unor cuvinte - cerință minimală a rimei -, ca: trecutul - începutul; multe - asculte; deoparte - deșarte; toate - socoate, în cazul rimei paronimice, se execută superior imperativul potrivirii, atrăgându-se atenția nu numai asupra a ceea ce există după ictus, ci asupra unui întreg lexem, adică ne obligă să observăm și ceea ce este la stânga ictusului până epuizăm secvența sonoră dată de cuvânt. Dar deplasarea atenției spre stânga ictusului este echivalentă cu observarea sintagmatică a cuvintelor-rimă, ceea ce incumbă sensul contextual-poetic, despre care va fi vorba mai jos. Prin varietatea combinațiilor fonologice de la nivelul paronimicelor, Mihai Eminescu pare să epuizeze puterea distribuției consonantice; de exemplu, consoana c schimbă locul cu jumătate din consoanele limbii române:

În sistem, mai sunt posibile și:

b: olț - bolți (62)	h: car - har
d: culci - dulci (34)	l: cor - lor
f: coc - foc (62)	n: cor - nor
g: cură - gură (58)	ț: car - țar
m: care - mare (39)	r: casă - rasă
p: cort - port (113)	z: car - zar
s: cale - sale (107)	
t: calpă - talpă (117)	
v: cânt - vânt (61)	

Alte situații fonologice care dau naștere paronimicelor:

b) consoană - grup de consoane

(cele mai frecvente grupuri de consoane sunt cele în care a două consoană e l sau r):

cad - brad (167)
lină - plină (41)
caut - flaut (117)
lațul - brațul (137)
dânsul - plânsul (138)
munte - frunte (24)
fond - blond (26)
pasuri - glasuri (72)
jug - plug (47)
șadă - pradă (74)
țipă - pripă (9)

c) grup de consoane - consoană

blând - gând (113)
brațe - față (134)
clară - rară (175)
creștet - vested (168)
flor - dor (17)
frunte - munte (81)
flamuri - ramuri (168)
trece - rece (87)
trece - veci (163)

d) consoană - alte grupuri de consoane (în afară de l și r):

capăt - scapăt (55)
nimb - schimb (140)
sune - spune (172)
cânt - sfânt (79)
pune - spune (67)
vadă - sfadă (71)
cele - stele (130)
gânduri - scânduri (95)
velă - stelă (23)
mie - știe (161)
rumpă - scumpă (58)

e) alte grupuri de consoane - consoană

scânduri - rânduri (74)
smult - mult (87)
-ntorn - corn (159)
spaimă - faimă (43)
stoluri - poluri (70)
spargă - largă (22)
spune - lume (57)
zbor - nor (36)
zbucium - bucium (115)

f) grup de consoane - grup de consoane

crieri - scrieri (100)
prag - drag (46)
crâng - stâng (137)
pradă - sfadă (76)
flutur - scutur (109)
trist - Crist (85)

grijă - spijă (50)
 tremuri - vremuri (156)
 plec - trec (165)
 vrajă - mreajă (62)
 plin - crin (12)
 vrajă - strajă (83)

Comparativ cu situația din limba română vorbită, se observă (Roceric-Alexandrescu 1969: 68) că există, pe lângă o coincidență a frecvenței mari a unor grupuri de consoane: **br** - 13; **sp** - 22; **tr** - 24 (repartiția s-a făcut pe un număr de contexte):

brațe - față (134)
 numa - bruma (119)
 brad - cad (85)
 saț - braț (78)
 brad - vad (70)
 vad - brad (72)

și o abatere de la statistica de mai sus, care nu poate fi pusă decât pe seama individualității creatoare:

sc scaldă - caldă (51)
 scumpe - rumpe (35)
 scânduri - rânduri (74)
st stea - mea (178)
 stele - jele (37)
 stoluri - poluri (70)
sf laturi - sfaturi (153)
 vadă - sfadă (71)
 vânt - sfânt (167)

Paronimia se poate manifesta și prin diferențieri de sunete în interiorul cuvintelor, astfel că înregistrăm:

g) consoane intervocalice - consoane intervocalice

amor - ador (18)
 atunce - arunce (93)
 aducă - apucă (133)
 scos - stos (118)
 alunge - atunce (138)
 murmur - purpur (7)

De asemenea, diferențierea paronimică se realizează și eterogen, cu vocale sau consoane în plus, la stâng:

h) vocală - consoană în plus

albe - dalbe (28)
caier - aer (31)
Maltă - alta (113)
aur - faur (69)
Dochii - ochii (95)maur - aur (35)
arde - barde (38)
liniști - iniști (110)
ornic - vornic (39)
rochii - ochii (68)

l) vocală - grup de consoane în plus

apăr - scapăr (39)
ape - scape (60)

j) vocală în plus - consoană și invers

ades - des (50)
lături - alături (83)
amor - mor (93)
duc - aduc (151)
amici - mici (150)
inimic - nimic (29)

k) grup de consoane în plus - vocală

plânsu-și - însuși (126)
plină - alină (12)
scazi - azi (157)
cronici - ironici (119)

l) diferențieri date de prefixe

depus - pus (42)
face - desface (73)
nedreaptă - dreaptă (49)
ochi - diochi (64)
apă - adapă (67)
vale - prăvale (45)
toarnă - răstoarnă (115)

m) silabe în plus, fără semnificație de prefixe

pas - pripas (136)
 cete - pecete (72)
 cutremur - tremur (163)

În diferențieri paronimice sunt antrenați și diftongi:

n) consoană - diftong

dese - iese (11)
 deie - ieie (77)
 fameni - oameni (118)

diftong - consoană

iarbă - barbă (114)
 ieți - ceți (113)
 Iată-1 - Tatăl (104)
 iele - piele (38)

o) diftongi interiori - consoană/grup de consoane

viață - față (53)	verde - pierde (6)
dealuri - valuri (162)	cercuri - Miercuri (59)
veacuri - lacuri (99)	latră - piatră (72)
neamul - ramul (115)	mers - viers (92)
teatru - patru (152)	lampa - cleampa (86)

Această varietate distribuțională, la care se pot adăuga și alte situații, dar cu ocurențe puține, se explică prin efortul de a căuta nu rime perfecte, ci **cuvinte-rimă**, iar acestea nu pot fi decât dacă răspund condiției de paronimice, de la acelea cu corp fonetic minim până la deplasări de patru silabe spre stânga:

2 sunete identice:	cor - dor (11), cui - pui (86)
3 "- "	bună - lună (38), cânt - vânt (61)
4 "- "	spargă - largă (32)
5 "- "	creier - greier (58)
6 "- "	gânduri - scânduri (61)
7 "- "	valurile - malurile (168)

Aceasta reprezintă și adâncimea rimei (Dinu 1986), dar și rima di-, tri-, și polisilabică. Majoritatea cuvintelor-rimă paronimice au două silabe identice: 98%. Varietatea de mai sus e posibilă, pentru că accentul în limba română nu e fix, el putând cădea pe ultima, penultima sau antepenultima silabă, ajungându-se lesne la silaba a patra de la sfârșitul cuvântului spre stânga "ca în limbile acelea puternice, rusa ori, pare-se, sanscrita" (Noica 1987: 217) și continuă: "Este pentru rimă o binecuvântare".

1.1. Astfel că din totalul de 2216 rime absolute din antumele lui M.Eminescu, 20,6% reprezintă rimele paronimice, iar, prin recurența unora dintre ele, procentul ajunge la 23. În **Luceafărul**, din 196 de rime, 24,5% sunt rime paronimice, adică 43 în valoare absolută, ceea ce reprezintă o cifră de luat în considerare. Iar, dacă rimă foarte bogată

înseamnă, după H. Morier, două silabe omofone, mai puțin un fonem, atunci majoritatea rimelor paronimice sunt rime foarte bogate, după cum rima leonină este și ea foarte bine reprezentată. M. Dragomirescu (1906: 303) considera rime bogate identitatea sunetelor, finale, începând de la vocala accentuală, plus identitatea consoanei precedente: mișcătoare - călătoare, dar rimă săracă cu doare. În concepția lui, rima bogată e, de fapt, rima complexă, adică cea care are un accent principal și unul secundar: spūmégă - rūmégă. Majoritatea rimelor paronimice nu s-ar încadra deci exigențelor impuse de opinia lui.

1. 2. Quasiidentitatea fonologică a paronimicelor (ca și a paronimelor, de altfel) declanșează, pe lângă diferențieri semantice, ceea ce ne-a obligat să vorbim de paronimie contextuală, și diferențieri morfologice sau poate formelor morfologice li se caută un echivalent lexematic de ordin paronimic. Desigur, se înregistrează rime categorematic sau sincategorematic (Funeriu 1980: 46) și heterocategorematic, dar, cel mai adesea asupra primelor planează suspiciunea nerealizării condiției poetice a rimei. În cazul rimelor paronimice însă, când fonetismul și semantismul trec în fața claselor gramaticale prin care se exprimă, poeticitatea nu mai e sub semnul nerealizării. Oricum, varietatea claselor gramaticale ce intră în relație rimitică paronimică e apreciabilă.

a) substantiv - substantiv

față - gheață (78)
fugă - rugă (64)
haină - taină (33)
herb - cerb (80)
lemn - semn (52)

Rime rare

mersul - versul (71)
neaua - șeaua (54)
rangul - hangul (68)
somm - domn (77)
sara - pară (175)

domă - Romă (70)
somm - Domn (110)
solii - Golii (118)

b) substantiv - verb

fier - pier (21)
gură - fură (63)
laturi - saturi (121)
rost - fost (106)
seamă - cheamă (153)

și invers

teamă - cheamă (152)
vad - cad (158)
moarte - poarte (21)
pace - face (15)
pod - rod (86)

bat - pat (62)
duc - nuc (177)
farmă - larmă (66)
latră - vatră (72)
moare - soare (141)

c) substantiv - pronume

șale - tale (5)
cotul - totul (105)
jale - sale (160)
soț - toți (149)
vargă - largă (74)

d) substantiv - adjectiv și invers

cuget - buget (117)
dungi - lungi (124)
gure - sure (36)
noapte - coapte (37)
gheară - chiară (40)

gata - fata (130)
mut - lut (32)
moale - poale (93)
tineri - vineri (59)
port - mort (77)

Cazuri de holorimă ce antrenează substantive:

cale-și - galeși (146)
sine-mi - inemi (92)
Iată-1 - Tatăl (104)
n-chipui - chipu-i (152)
plânsu-și - însuși (126)

CONSIDERAȚII ASUPRA RIMEI PARONIMICE

și adjectivul are o distribuție bogată în rima paronimică:

a) adjectiv - verb și invers

bună - sună (99)
culci - dulci (34)
line - vine (99)
lepezi - repezi (122)
țepeți - depeți (122)
plină - alină (12)

b) adjectiv - adverb și invers

reci - veci (95)
sus - dus (56)

c) adjectiv - adjectiv

mare - tare (12)
moale - goale (68)
moi - goi (174)
rupte - supte (62)
sece - rece (26)

d) adverb - pronume

mine (94)
bine - tine (48)
sine (44)
rău - său (28)

Grupul verbal, reprezentat de verb și adverb, are următoarea distribuție:

a) verb - verb

se duce - luce (37)
lupt - rupt (10)
pasă - lasă (147)
șed - văd (65)
șede - vede (161)

b) verb - adverb și invers

s-a dus - sus (136)   sus - nu-s (178)
fost - rost (58)   sus - pus (143)
vine - bine (151)
spune - apune (28)

Pronumele se comportă ca substantivul din punct de vedere distribuțional:

a) pronume - pronume

tine - mine (135)
voi - noi (116)

b) pronume - adjectiv

care - mare (39)   tău - rău (176)
tale - pale (33)

c) pronume - substantiv

mele - stele (32)
sale - jale (57)

d) pronume - verb

mea - dea (172)   tine - vine (15)
toate - poate (106)

În afara acestora, există și alte distribuții, dar cu ocurențe minime: **substantiv - adverb**: pas - pripas (136); **verb - pronume**: spele - mele (146), vine - mine; **adverb - substantiv**: numa - bruma (119).

1. 3. Sistemul fonologic și morfologic evidențiază mai cu seamă opozițiile, care au însă și aspecte de omogenitate. Cu sintaxa se intră în domeniul contrastelor, operându-se exclusiv cu heterogenitatea, efectul acesteia pregătind sistemul stilistico-poetic. În *Luceafărul* (p.130-143) s-au decelat următoarele relații sintactice ce apar în rima paronimică.

Pe lângă faptul că sunt prezente toate părțile de propoziție, varietatea lor e derutantă. Dăm doar câteva exemple, din primele strofe:

CI⁵ - A: cele - stele P - A: culce - dulce CI - NP: port-mort
 - A - CI: bolți - colț CT - Voc:somn - Domn CT - CI: somn-Domn NP - S: gata - fata
 CM - CL:tare - mare CD - CI:brațe-față CD - P:tâmpile-împie CM
 - A:pas - pripas P - CT:se făcu-acu.

Doar două relații apar ca omogene: A - A și A - A (adverbial)

"Cu păr de aur moale/... Pe umerele goale." și "Cu farmecul luminii reci/... Revarsă liniște de veci." și o alta: P - P: "Ea trebui de el în somn/Arminte să-și aducă/și dor de-al valurilor Domn/De-o inim-o apucă."

1. 4. și pentru că de relația semantică dintre paronimicele contextuale nu s-a spus nimic, ne permitem să o susținem cu un concept greimassian - al poeticii structuraliste -, verificat pe mai multe secvențe. E vorba de izotopia organizată între cuvintele din rima paronimică, de cele mai multe ori ajutată de întreaga structură semantică a versurilor angajate în rimă.

De exemplu, *haină - taină (Inger și demon)*, în concordanță cu atmosfera semantică a poemului se întreține semnificația izotopiei recurente cu semul ascuns, misterios. La fel, *creier - greier (Melancolie)* degajă o organizare paradigmatică cu obsesiv, deprimant; *torții - morții (Strigoi)* justifică izotopia cu semnul lugubru, funerar, aproximativ identic cu *soarte - moarte (Luceafărul)*.

În felul acesta, rima paronimică degajă câteva convergențe, dublate de tot atâtea divergențe. De exemplu, dacă la nivel fonetico-fonologic convergența este de 99%, la nivel morfologic divergența este reclamată pentru ca rima să fie considerată valoroasă. Tot astfel, dacă la nivel semantic convergența se realizează pe baza izotopiei globale a poemului, la nivel sintactic, divergența e maximă.

⁵ Semnificația siglelor: A = atribut; CD = complement direct; CI = complement indirect; CL = complement de mod; CT = complement de timp; NP = nume predicativ; P = predicat; S = subiect; Voc = vocativ.

Rămân nivelele lexicale⁶ și stilistic: primul fiind exploatat terminologic și formal, cel de al doilea constituindu-se în element fundamental al genului, deoarece semnificația poetică a rimei reiese din participarea ei la ceea ce înseamnă fondul memorabil al semnificației globale. C. Noica (1987: 217) spunea că "Rima scoate dintr-o dată în relief esențialul." De exemplu, în *Luceafărul*, rime ca *lume - nume*, contextualizate, măresc distanța dintre nemurire și contingent, dintre increat și creat: "Hyperion, ce din genuni/Răsai c-o-ntreagă *lume*/Nu cere semne și minuni/Care n-au chip și *nume*."

2. În concluzie, rima paronimică reprezintă, credem, idealul de rimă al oricărui poet, pentru că, până la omofonie, nu mai e decât diferența marcată de un fonem, eventual, de un grup de foneme, nu mai mult decât două; dar, operându-se cu unități lexicale independente, se creează tocmai distanța necesară pe care o considerăm condiția poeticității, și anume așteptarea frustrată e oarecum pregătită, dar, în același timp, contrazisă, rima vizând esențialul întregului și nu confortul părții.

BIBLIOGRAFIE

1. Berca, Olimpia, 1983, *Dicționar istoric de rime*, EȘE, București.
2. Bordeianu, Mihai, 1983, *La versification roumaine*, "Junimea", Iași
3. Brătucu, M., 1962, *Funcția poetică a versificației*, în LL, VI, p. 149-173.
4. Călinescu, George, 1970, *Operu lui Mihai Eminescu*, ed. a III-a, vol. al II-lea, București.
5. Caracostea, D., 1980, *Arta cuvântului la Eminescu*, "Junimea", Iași.
6. Cornulier, B., Billy, D., 1993, *Art politique. Introduction à l'analyse des formes poétiques*, Nantes.
7. Coteanu, Ion et alii, 1985, *Limba română contemporană*, EDP, București.
8. Dascălu, Doina, Dascălu, Crișu, 1978, *Limba poetic și versificație în sec. al XIX-lea (1870-1900)*, Tipografia Universității Timișoara.
9. Dijk, T.A. van, 1985, *Introduction. Levels and Dimensions of Discourse Analysis*, în "Handbook of Discourse Analysis", vol.2, Dimension of Discourse, London, New York, p. 4-11.
10. Dinu, Mihai, 1986, *Ritm și rimă în poezia românească*, "Cartea Românească", București.
11. Dragomirescu, Mihai, 1906, *Teoria poeziei*, București.

⁶ Notăm realizarea rimei paronimice prin diverse clase lexicale și forme gramaticale: a) arhaisme lexicale: cură - gură (58) - lat. curro, currere, cursi, cursum; herb - cerb (80) - pol. herb; geme - freme (11), velă - stelă (23); talpă - calpă (111) - tc. kalp; bracuri - veacuri (104) - rus. brak "resturi"; ornice - vornice (39). b) forme etimologice ale cuvintelor, azi învechite: soarte - moarte (104) - lat. sortem: atunci - arunce (93) - lat. ad + tunc + ecce; nourii - ecouri (52) - lat. nubilus; rărunchi - genunchi (20) - lat. reniculus; împli - tâmpli (83) - lat. implet; vergin - venin (26); gheară - chiară (40) - lat. clara; c) forme gramaticale arhaice: gure - sure (36) - plural arhaic în -e; pasuri - glasuri (72) - plural arhaic încă nefixat; sure - azure (52) - plural arhaic în -e; d) forme regionale [pe care G.Călinescu (1970: 508) nu le consideră ca atare, ci mijloace de a găsi o rimă]: jele - jele (56); dele - lele (97); cleampa - lampa (86).

12. Funeriu, Ion, 1980, *Versificația românească*, "Facla", Timișoara.
13. Gáldi, László, 1971, *Introducere în istoria versificației românești*, București.
14. Hristea, Theodor, 1978, *Paronimia și atracția paronimică în limba română*, în LL, nr. 1, p. 22-33.
15. Morier, Henri, 1961, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, PUF, Paris.
16. Nasta, Mihai, 1965, *Situația unor cuvinte-rimă în poetica lui Tudor Arghezi*, în "Omagiu lui Al. Rosetti", București, p. 613-617.
17. Noica, Constantin, 1987, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Ed. Eminescu, București.
18. Petrovici, Emil, 1952, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, tom III, p. 128-185.
19. Pszczolowska, L., 1970, *Le rôle de la rime dans la structure du vers*, în "Actes du Xe Congrès international des linguists", vol. III, Ed. Academiei, București, p. 51-55.
20. Roceric - Alexandrescu, Alexandra, 1968, *Fonostatistica limbii române*, Ed. Academiei, București.

FUNȚIILE SINACTICE ALE VERBULUI "COPULATIV" *A FI*

PETRU ZUGUN

ABSTRACT. The syntactical functions of the "copulative" *to be*. The chosen examples confirm the theory formulated by the linguists from Cluj: the verb *to be* is a predicative verb.

Este vorba, desigur, în special, de funcțiile sintactice de parte de propoziție pe care le îndeplinește verbul "copulativ" (**a fi** (sau **a fi₂**, numit astfel în contrast cu **a fi₁**, verbul "predicativ" omonim¹), la modurile numite "nepersonale" (infinitiv, cel mai adesea), în morfologia tradițională. Aceste funcții sintactice sînt următoarele:

1. subiect: **a fi/ce/cum** ți-ai propus (să fii)/trebuie urmărit mereu
2. nume predicativ: dorința mea permanentă a fost de **a fi cum/ce** mi-am dorit
3. "predicat nominal incomplet": să vorbești/este/să comunici
4. atribut: mi-am exprimat hotărîrea de **a fi/ce** am dorit (să fiu)
5. complement direct: am dorit mereu **a fi/cum** am visat eu (să fiu)
6. complement indirect: m-am gîndit **a fi/ceea** ce vrei tu
7. complement circumstanțial de timp: înainte de **a fi/ce** ți-ai propus/fii om obișnuit
8. complement circumstanțial de mod: voi muri fără **a fi/ce**-mi dorisem
9. complement circumstanțial (de mod) comparativ: decît **a fi/ce** nu vrei/mai bine faci altceva
10. complement circumstanțial concesiv: sînt mulțumit fără **a fi/ce/cum** dorisem
11. complement circumstanțial de cauză: fiind/ce este/ el va rezolva repede exercițiul; m-am temut de **a fi/cum** voiau alții
12. complement circumstanțial de scop: a muncit foarte mult pentru **a fi/ce** este
13. complement circumstanțial de mijloc: l-am mulțumit prin **a fi/cum** îi place lui
14. complement circumstanțial consecutiv: el s-a dovedit prea puțin valoros pentru **a fi/ce** se pretinde (că este)
15. complement circumstanțial opozițional: în loc de **a fi/ce** sînt/îmi dorisem altceva
16. complement circumstanțial cumulativ: pe lângă **a fi/cum** vrea el/fii și demn!
17. complement circumstanțial de excepție: m-am comportat bine, afară de **a fi fost/cum** nu-i plăcea

¹ Vezi G. G. Neamțu, *Predicatul în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

18. complement circumstanțial de relație: **de fost/ce am vrut/am fost cît despre a fi/cum mă consideră el/vom vorbi mîine**
 19. atribut circumstanțial: **fostă/ce am fost/, acum sînt persoană comună**
 20. element predicativ suplimentar: **m-a considerat a fi/cum i-au spus alții.**

Același comportament sintactic îl au și celelalte verbe "copulative", care pot fi și ele subiecte, în "a deveni/a te face/a ajunge/ce ți-ai propus/impune multă muncă"; complemente directe în: "el a început a însemna, pentru noi,/ce am prezis"; complement circumstanțial de timp, de scop etc., în "înainte de a părea/ce nu sînt/am urmat lecții de actorie"; "n-am făcut nimic deosebit pentru a rămîne/cum am fost" ș.a.

Facem următoarele observații:

1. Mulțimea funcțiilor sintactice, de parte de propoziție, pe care le îndeplinește verbul "copulativ" (a) fi, în propoziția din care face parte, arată că acest verb se comportă ca oricare verb, atît ca, cele care fac parte din categoria verbelor numite, obișnuit, predicative, cît și ca acelea din categoria în care se integrează celelalte verbe "copulative".

2. "Propoziția predicativă" care însoțește obligatoriu verbul a fi₂ în construcțiile sintactice de mai sus face parte din categoria "determinanților obligatorii"², dar acest tip de determinanți apar, cum se știe, și în alte situații, de exemplu în acelea în care este utilizat un verb tranzitiv sau un verb impersonal: mi-am dorit ceva/(ce ți-ai dorit și tu); îmi trebuie ceva (ce este acolo) etc. Oricum, atît segmentarea în propoziții, cît și calificarea unităților sintactice, în enunțurile date ca exemplu, nu se abat de la interpretările sintaxei tradiționale, care consideră verbul a fi₂ ca verb (total) asemant.

Funcția de parte de propoziție, pe care o are a fi₂, vine în contradicție cu afirmațiile, binecunoscute, după care el este asemant și deci "simplu instrument gramatical". Dacă ar fi semant, a fi₂ n-ar putea îndeplini funcții sintactice și construcțiile de mai sus n-ar exista; or, semantismul acestui verb a fost demonstrat³, iar consistența lui sintactică apare, astfel, ca o consecință firească.

3. Argumentul funcției sintactice proprii pe care o poate avea, într-o propoziție, "copulativul" a fi se adaugă la argumentele aduse anterior în favoarea predicativității acestui verb (și a oricărui verb, "copulativ" sau necopulativ).

Dacă argumentul nostru nu este acceptat, este necesar ca sintaxa tradițională luînd în considerare și construcțiile sintactice invocate de noi, omise pînă acum din discuție, să ofere altă interpretare, mai bună, pentru sintaxa lui a fi₂; noi nu întrevădem, însă, altă soluție decît cea propusă mai sus.

4. Dacă ne bazăm pe interpretarea mai nouă, după care nu numai la modurile "personale", ci și la cele "nepersonale" verbul este predicat⁴ (noi îl considerăm numai ca predicat verbal), atunci, și în construcțiile sintactice de mai sus, avem, exprimate, prin a fi₂, a deveni etc., propoziții (subiective, predicative, suplimentare, atributive, completeive necircumstanțiale sau circumstanțiale), nu părți de propoziție (subiect, atribut etc.), însă această interpretare nu schimbă, de facto, concluzia după care a fi₂ este tot atît de

² Vezi Sorin Stati, *Categoria sintactică a determinațiilor obligatorii*, LL, 17, 1968, p. 183-190.

³ Vezi G. G. Neamțu, *op.cit.*, p. 71-80.

⁴ Vezi argumentarea proprie și sinteza lor la G. G. Neamțu, *op.cit.*, p. 53-118.

predicativ ca și a fi₁, etc.). Interpretarea sintactică bazată pe această opțiune elimină, credem, contradicția evidentă între afirmația de mai sus și afirmația după care, în binecunoscuta construcție sintactică indicată mai sus sub cifra 3 constă dintr-o propoziție principală (!), uneori secundară, dar și atunci regentă (!), în care este utilizat doar "asemantical" (total) verb a fi₂, la un mod personal, determinată, obligatoriu, de o subiectivă și de o predicativă; în fapt, propoziția în discuție constă dintr-un verb predicativ și "semantic", este, care este determinată de cele două subordonate, una subiectivă și alta atributivă circumstanțială, ambele determinante obligatorii⁵.

5. Chiar dacă sintactica tradițională nu va renunța (în scurtă vreme? niciodată?) la noțiunile de "verb copulativ", de "nume predicativ" și de "propoziție predicativă", demersul celor care propun, argumentat, alte soluții de interpretare (predicat verbal în loc de verb copulativ; atribut circumstanțial în loc de nume predicativ și atributivă circumstanțială în loc de predicativă)⁶ nu trebuie să înceteze.

---

⁵ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, SCI, XII, 1962, nr. 1, p. 29-43.

⁶ Vezi prezentarea critică riguroasă a problemei și a soluționării ei, la G. G. Neamțu, *op.cit.*, p. 118-155.

OBSERVAȚII PRIVIND ACCENTUL SECUNDAR

C. MILAȘ

RÉSUMÉ. Il est examiné, dans cet article, le contenu du concept d'accent secondaire. La tradition linguistique accordait à ce type d'accent le rôle de faciliter l'expression du rythme dans la poésie, par une alternance de syllabes accentuées et non accentuées. Mais le même concept désigne également une variété de l'accent dans des formations lexicales composées de mots entiers. C'est cet accent-ci qu'on a désigné, dans cet article, sous le nom d'accent secondaire stable (fixe). Il s'y ajoute un autre accent, secondaire aussi, généré par la dérivation lexicale préfixale. Ces deux dernières hypostases d'accent ne correspondent pas à une utilisation dans le sens d'une mise en relief du rythme poétique. Elles doivent être dissociées de l'accent secondaire proprement dit, dont la véritable fonctionnalité reste à approfondir.

1.0. Vorbirea românească posedă o anumită mobilitate privind distribuirea unităților suprasegmentale în structura silabică a cuvintelor (LOMBARD, 145 și urm.; IORDAN, 1956, 148 și urm.; PUȘCARIU, 68 și urm.). Faptul reprezintă un avantaj pentru subiectul vorbitor care dispune de o libertate mai mare pentru a reliefa, prin creșterea intensității, rostirea uneia sau alteia din silabele cuvântului. Aceeași particularitate face mai dificilă întreprinderea de a stabili un inventar de reguli cu privire la actualizarea accentului în limba română. Dispunem totuși, la nivelul limbii standard, de o teorie coerentă privind articularea intensivă a cuvintelor: modul de funcționare a accentului principal și a variantelor sale (accentele de intensitate medie și slabă, precum și a distribuției lor în limitele radicalului lexemelor¹ (VASILIU, 58 și urm.). Poziția dominantă a accentului principal (tare) într-un cuvânt polisilabic determină distribuția alternativă a variantelor accentului slab (VASILIU, 60; SĂTEANU, 106).

Când radicalul cuvântului nu mai este caracterizat de accentul principal, locul acestuia este influențat de flexivele verbale, sau în cazul substantivelor de afixele derivative (sufixale) (VASILIU, 64 și urm.).

---

¹ Preluăm după Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, simbolurile ['] = accent tare (principal), [,] = accent de intensitate medie; [o] = accent de intensitate minimă. Pentru reprezentarea accentului secundar, folosim, conform tradiției, simbolul |] plasat deasupra vocalei din silaba caracterizată de acest accent. Nu am recurs la transcrierea fonetică a exemplelor, deoarece problema pe care o discutăm nu impune cu necesitate a atare exigență.

2.0. Derivarea și compunerea creează condiții favorabile pentru producerea unor mutații în structura accentuală a cuvintelor. Modificările care intervin pot prezenta două ipostaze.

a) Cele mai multe sufixe aglutinate radicalului cuvintelor atrag deplasarea accentului principal de pe radical pe sufix, dacă acesta este un morfem accentogen, adică dacă poate fi accentuat. Afixele derivate provoacă schimbarea locului accentului principal fără însă a complica structura accentuală a cuvântului în cauză. Distribuția accentelor slabe și a celui principal, nu este perturbată, ci numai traslată, adică "reșezată" în funcție de noua poziție ocupată de accentul principal, cum se poate constata în exemplele: **cumnăt, cumnățel; călcu, calculător, calculabilitate.**

Simultan cu această deplasare de la stânga spre dreapta - manifestată sistematic în sfera clasei substantivului - accentul își asociază și o funcție distinctivă. În ciuda unor rezerve exprimate (GARDE, 10), cu privire la realitatea valorii distinctivă, lingviștii români au recunoscut funcția distinctivă a accentului intensiv ca efect al mobilității acestuia în limba română (IORDAN, 1956, 149; SĂTEANU, 102). Accentul principal poate distinge nu numai cuvinte derivate, ci și primitive, ca în **copli/vs/cópli; típle/vs/típic.** În plus, accentul intensiv are și rolul de a evidenția apariția unor sensuri noi datorită divergenței semantice (AVRAM, 56).

b) Derivarea, în ansamblul ei, și compunerea au ca efect direct creșterea numărului de silabe din componența cuvintelor afectate prin procedeele de formare a noi lexeme. Drept consecință rostirea acestora se îmbogățește cu un accent în plus desemnat, de obicei, prin sintagma **accent secundar.**

2.1. Conținutul conceptului menționat este destul de vag. Îmbinarea **accent secundar** acoperă (cum se va vedea mai jos) unități fonice diferite calitativ. Chiar dacă ele pot fi reunite într-un concept global, credem că ar fi necesar să fie investigate disociat în scopul individualizării lor, fie ca posibile entități distincte, fie ca variante ale unei entități generice. În legătură cu acest accent, Sextil Pușcariu apreciază că este de natură prozodică (PUȘCARIU, 70). În consecință, importanța și funcționalitatea accentului secundar "iese la iveală" mai ales în domeniul versificației (PUȘCARIU, 71).

Sub genericul "accent secundar" este cuprins și accentul ocurent în segmentul inițial al unor cuvinte compuse ca: **barbă-lată, târâie-brâu, untdelemn** (PUȘCARIU, 70).

După opinia noastră, dacă accentul localizat pe silabele inițiale ale segmentelor **barbă-..., târâie-... unt(delemn)** reprezintă o realizare a accentului secundar, atunci acesta trebuie descris ca o variantă de concretizare a lui diferită calitativ de aceea implicată în versificație. Viziunea globală, nediferențiată a conținutului acestui concept cum apare în aprecierea lui Sextil Pușcariu nu favorizează descrierea lui ca **invariantă posibilă** sau fi concretizată prin ipostaze contextuale mai mult sau mai puțin apropiate calitativ (fonice) și funcțional. În realitate sintagma **accent secundar** se folosește pentru cel puțin trei ipostaze accentuale disociabile una de alta, dintre care două nu pot fi corelate cu realizarea ritmului în versificație.

Descriind actualizarea accentului intensiv în limba română, Iorgu Iordan consideră că accentul secundar este deja prezent în cuvintele trisilabice. Acesta alternează cu accentul principal pe silabele extreme ale cuvintelor, ca în: **cúmpănă, cónifer** (IORDAN, 1956,

149). Cuvintele mai ample pot avea mai multe silabe cu accent secundar: o silabă cu accent secundar alternează cu alta neaccentuată, cu excepția celei din vecinătatea imediată a accentului principal, care rămâne neaccentuată.

Aspectele interferente cu accentuarea intensivă, aparținând însă de accentul muzical sau tonic, ca efect al efectivității sunt amplu descrise într-un capitol autonom din altă lucrare fundamentală, *Stilistica limbii române*. Cum aceste fapte nu interesează lucrarea de față, reținem deocamdată că autorii citați includ accentul secundar în sfera accentuării intensive chiar dacă acesta prezintă valențe de a fi utilizat stilistic cu precădere în versificație² (JORDAN, 1956, 150; PUȘCARIU, 71).

Mai adăugăm că derivarea prefixală, în ciuda faptului că prefixele, de regulă, nu se accentuează, dezvoltă, fie datorită structurii silabice a prefixelor, fie datorită contextului fonetic, un accent distinct de al bazei numit, de asemenea, accent secundar (RIZESCU, 295; TURCULEȚ, 117). Ținând seama de varietatea situațiilor în care se actualizează "accentul secundar", credem că este necesară o disociere fonetică a acestora în scopul de a justifica:

- particularitățile fonice ale variantelor indentificabile;
- distribuția lor în semnificant;
- modul lor de funcționare în structura accentuală a cuvintelor.

3.0. În cele ce urmează vom ilustra pe baza categoriei substantivelor compuse din cuvinte întregi că ceea ce înțelegem prin conceptul **accent secundar** referă la o realitate fonică neunitară, ea acoperind realizări diferite ca substanță, analizabile separat.

Avem în vedere formații lexicale de tipul **atoatefăcător**, **atoateștiutor**, **înainte-mergător**, **liber-cugetător**, etc. ca structuri lexico-semnatice unitare. Statutul de compuse este probat pentru primele două lexeme, de unitatea lor morfologică (CIOBANU, HASAN, 122) reflectată, de altfel, și în transpunerea lor grafică. În ce privește celelalte două cuvinte, modul de redare grafică a lor recomandat de IOOP_v pare să indice, pentru perioada actuală, un stadiu incomplet de sudură a adverbului înainte și a adjectivului liber cu substantivele succedente. O atare supoziție este întărită de faptul că autorii DOOM și IOOP_v marchează prezența accentului principal pe fiecare din elementele îmbinării conform înainte-mergător, liber-cugetător.

Dar aceiași autori ai lucrărilor normative citate respectă, în scrierea cuvintelor compuse în discuție, invariabilitatea primului termen din combinație, acesta nemodificându-și forma după număr, cf. **liber-cugetător**, **liber-cugetători**.

Absența flexiunii după număr la djectivul liber constituie argumentul că formația compusă a dobândit unitatea morfologică. Omiterea modificării formale, în scris, reflectă situația reală a cuvântului în vorbire. Este foarte puțin probabil că într-o comunicare nemarcată de emfază, forma cu adjectivul invariabil să fie concurată de îmbinarea liberă

² În esență, aceeași interpretare a accentului secundar o întâlnim și la Cicerone Poghire, cf. *Accentul și intonația*, capitol în volumul colectiv *Introducere în lingvistică*; sub conducerea acad. prof. A. I. G r a u r, Ediția a III-a, Editura Științifică, București, 1972, p. 77.

corespunzătoare. Nu credem că mai sunt uzuale variantele "*** suntem liberi-cugetători**" sau "**sunt * liberă-cugetătoare**".

4.0. Cuvintele independente atrase în procesul de constituire a unui compus pot fi monosilabice, ca în **bloc-turn, nord-vest, prealpin**, monosilabice combinate cu polisilabice, ca în: **atotștiință, descăzut, triplu-voal, oraș-târg**, sau formate numai din polisilabice cf. **după-mesele, atoate-făcător, înainte-mergător** etc.

Odată constituite formațiile noi ca **atoateștiutor, liber-cugetător** etc. prin integrarea fostelor cuvinte independente se creează inevitabil diferențe de accentuare în raport cu ipostaza lor autonomă. Schimbările calitative ce marchează accentuarea compusului privesc în egală măsură segmentele aglutinate indiferent de structura lor monosilabică sau polisilabică. Este evident însă că lexemele polisilabice ne pot înfățișa mai transparent mecanismul integrării accentului "importat" odată cu componentele sudate. De aceea vom folosi acest tip de substantive compuse pentru a ilustra cum se ordonează accentele în structura lor. Compusele care fac obiectul discuției noastre reunesc și ele cel puțin două segmente funcționând și autonom: prepoziția **a**, adjectivul substantivat **toate** și substantivele **făcător, știutor** adjectivul **liber** și adverbul **înainte** antepuse substantivelor **cugetător** și **mergător**.

Este neândoielnic că, în aceste reuniuni lexicale, fiecare polisilabic component are propriul său accent intensiv. Contopirea lor într-un semnificativ unic ar fi astfel pusă sub semnul întrebării, întrucât ca lexem unitar, individualizat funcțional, cuvântul compus se identifică cu unitatea accentuală. Or, prezența a două accente principale în limitele aceleiași unități accentuale³ (GARDE, 16 și urm.; IORDAN, ROBU, 170-171), neagă tocmai caracterul de ansamblu unitar al formației.

Un cuvânt (compus, derivat sau simplu) ca unitate accentuală contractează cu accentul intensiv o relație de solidaritate unică și exclusivă. În virtutea unicității ei accentul principal guvernează distribuția celorlalte accente actualizate (cf. 2.a) asigurând solidarizarea morfemelor cuvântului și funcționarea lui unitară în lanțul sintagmatic.

Aceasta înseamnă că lexeme ca **atoatefăcător, liber-cugetător** etc. pot funcționa după modelul cuvintelor simple numai dacă ocurențele accentelor se adecvează ipostazei de cuvânt unitar dobândită de noua formație lexicală, confirmând astfel că ea constituie o singură unitate accentuală. O atare corelare implică cu necesitate modificarea calitativă a uneia din cele două accente principale ale cuvintelor componente.

În cazul compuselor de tipul celor citate aici, structura lor morfematică impune zona în care o ajustare calitativă a structurii accentuale nu compromite solidaritatea cuvintelor aglutinate, ci dimpotrivă o confirmă, consolidând-o. Localizarea posibilă

³ I. Rîzescu, *op.cit.*, p. 295, consideră ca reală o atare posibilitate în cazul unor compusuri ca **Anul-nou, hipersensibil** etc. Din punctul nostru de vedere, prezența a două accente principale vădește nefinalizarea aglutinării componentelor formației aflate, prin urmare, în cursul procesului de lexicalizare. Faptul că, în comunicare, lexemele în cauză își conservă individualitatea morfologică, cf. **Anului nou** și nu ***Anul noului**, dovedește că lexicalizarea nu este încheiată. În ce privește adjectivul **hipersensibil**, primul accent (**hiper-**) poate fi interpretat drept accentul secundar pe care-l dezvoltă elementul de compunere **hiper-** datorită structurii sale bisilabice.

schimbări calitative este determinată de ocurența sufixului **-tor** care, fiind accentogen, atrage accentul principal asupra lui, adică în secvența terminală a cuvântului. Prin aceasta se slăbește poziția accentului principal ocurent în secvența inițială a compusului (**atoâte-, liber-** etc.)

Efectul accentului din secvența terminală a compusului poate fi întărit de factorul psihologic. Vorbitorii asimilează secvența inițială cu poziția sitagmatică normală a prefixelor atașabile și ele la stânga bazei, cum acestea, de obicei, nu sunt accentuate, poziția specifică lor este simțită sau considerată de vorbitori ca nonaccentogenă. În consecință, accentul actualizat în partea inițială a unui compus are, în principiu, o situație mai vulnerabilă ce-l face mai puțin rezistent la presiunea exercitată dinspre partea finală a cuvântului compus. Ca urmare, în rostirea fără emfază a formației lexicale compuse, secvența inițială din structura sa este zona unde se pot produce modificări ale gradului de intensitate a accentului fără a altera impresia de ansamblu unitar a cuvântului în cauză. Pentru exemplele noastre modificarea constă în scăderea gradului de intensitate a accentului solidar cu silabele [oa] din **atoatefăcător**, respectiv, [li] din **liber-cugetător**.

4.1. În paragraful anterior am constatat că silaba reliefată prin accent principal în cuvintele (**a**) **toâte, liber, înainte** etc. suferă o reducere a intensității cu care este rostită, de îndată ce lexemul care o conține se aglutinează, ca secvență inițială, într-un cuvânt compus. Fiind înglobată într-o structură unitară mai complexă, intensitatea diminuată cu care este pronunțată silaba [li] din **liber-cugetător**, de exemplu, se corelează cu intensitatea rostirii celorlalte silabe componente ale cuvântului. S-a văzut (cf. 4.0. a) că silaba [li-] se rostește cu o intensitate mai mică decât silaba [-tor] reliefată prin actualizarea accentului principal.

Ar urma să clarificăm dacă intensitatea pronunțării silabei în discuție se identifică sau nu, fie cu accentul [i], fie cu accentul [o], ca variante ale accentului slab. În cazul că o atare identitate nu se verifică, va trebui să determinăm proprietățile prin care accentuarea silabei [li-] se individualizează în structura accentuală a compusului **liber-cugetător** etc.

În acest scop vom compara realizarea fonică a două anunțuri:

a) **Liber cugetătorul** nu se împacă cu prezența prejudecăților

b) **Libertatea** nu se împacă cu prezența prejudecăților

în a căror rostire se urmărește reliefaarea intonațională a predicatului în fiecare din enunțurile a), b). Se observă că cele două enunțuri conțin în poziția inițială cuvinte care încep cu o silabă identică [li-] și că cele două cuvinte ocupă o poziție sintactică de asemenea identică.

Comparația rostirii enunțurilor a), b) conduce la următoarele constatări;

1) silaba inițială din enunțul a) [li] este pronunțată cu o intensitate mai mare decât silaba [li] din enunțul b);

2) silaba [li-], din segmentul **liber-cugetătorul** este rostită cu o intensitate mai mică decât silaba [-tór] din același segment;

3) silaba [li] din segmentul **liber-cugetătorul** este pronunțată cu o intensitate mai mare decât toate celelalte silabe ale cuvântului, cu excepția silabei [-tór].

Prin urmare, pe de o parte, silaba [li] este rostită cu o intensitate mai mică în raport cu intensitatea pronunțării silabei [-tór] caracterizată de accentul principal, iar, pe de altă parte, aceeași silabă [li] este pronunțată cu o intensitate mai mare decât silabele ce actualizează, în același segment, accentele de intensitate medie [i] și de intensitate minimă.

Rezultă că silaba [li] este rostită cu un grad de intensitate intermediar situat între intensitatea accentului principal ['] și a accentului de intensitate medie [,]. Se observă că, în cazul substantivelor compuse din cuvinte întregi polisilabice, accentul secundar are o "poziție" distinctă în structura accentuală a acestora. Pentru substantivele în discuție, unitatea suprasedimentală "accent secundar" constituie o consecință a procesului de geneză a acestui tip de formații lexicale.

4.2. Cuvântul compus reprezintă o restructurare a unor unități lexico-gramaticale cu existență anterioară autonomă care, prin aglutinare, alcătuiesc un nou ansamblu structural. Reorganizarea structurii segmentale implică și reordonarea celei suprasedimentale care, adecvându-se noii unități accentuale rezultate prin contopire, pune în valoare caracterul omogen al formației. Integrarea accentului secundar în limitele cuvântului compus îl atrage într-o relație de dependență față de accentul principal, alături de accentele de intensitate medie și minimă. Dependența accentului secundar se manifestă concret prin pierderea calității de a determina sau influența distribuția accentelor de intensitatea medie și slabă.

Ca unitate fonică intermediară, accentul secundar are totuși, în structura substantivelor compuse, o poziție bine determinată și aspecte calitative care-l individualizează în structura accentuală a cuvântului.

1. Accentul secundar provine dintr-un anterior accent principal, origine ce împiedică eliminarea sau anularea lui. Caracterizând o unitate lexicală, inițial independentă, odată cu înglobarea acesteia într-o formație lexicală mai complexă, dar tot unitară, accentul principal cumulat se convertește în accent secundar (PUȘCARIU, 70).

2. Accentul secundar are, în cazul substantivelor compuse din cuvinte întregi o poziție fixă: marchează totdeauna silaba care era asociată, în lexemul independent, cu accentul principal. Particularitatea menționată, fiind definitorie, poate fi cuprinsă în denumirea acestei variante a accentului intensiv. Conceptul accent "secundar stabil" îl individualizează în raport cu alte ipostaze posibil de a fi decelate în sfera accentului secundar (generic).

3. Accentul secundar stabil prin însăși această trăsătură se distinge și distribuțional, cel puțin parțial, de accentul de intensitate medie. Funcționalitatea contrastivă a accentului interzice (în aceeași unitate accentuală) coexistența accentului de intensitate medie în silabele din vecinătatea imediată de stânga și de dreapta a accentului principal (VASILIU, 60). Această restricție afectează, în general, și distribuția accentului secundar stabil. Ea se suspendă însă în favoarea accentului secundar stabil, când ambii sau numai unul din termenii ce alcătuiesc compusul, reprezintă structuri monosilabice, ca în: *bòt-gròs, Haràp-Alb, preàplîn, pòrt-àrmă, pòrt-hàrtă*.

5.0. Accentul secundar stabil prezintă anumite asemănări cu o altă variantă a accentului secundar, rezultată în urma atașării unor prefixe la o bază. Cele două ipostaze ale accentului secundar diferă însă prin originea lor și, parțial, prin posibilitatea de suprimare a accentului secundar generat de procedeele prefixării. Din moment ce prefixele sunt, în general, neaccentuate, fenomenul fonetic ce se produce la întâlnirea lor cu o anumită bază poate fi considerat artificial sau, cauzat, uneori, de afect ca modalitate spontană de reliefare

a prefixului, mai ales negativ, ca în *inimaginabil, insuficient, născut, născut, născut* etc.

Caracterul său artificial rezultă din faptul că reprezintă un accent "născut" datorită unor configurații fonologice nespecifice, sau chiar nefirești (TURCULEȚ, 177) pentru vorbirea românească. Geneza lui este provocată de prefixele mono - sau bisilabice terminate în vocală atașabile la o bază cu inițială vocalică, fapt ce duce la producerea hiatului (TURCULEȚ, 177). Vorbirea spontană (neîngrijită) rezolvă problema hiatului și implicit a accentului secundar suprimându-l prin procedeele aferezei, ca în *ne-npăcat, nentors, re-ntors, de-ndată* etc. (TURCULEȚ, 177).

În schimb, accentul secundar stabil nu poate fi anulat, acesta este numai convertit sub raportul intensității. Este foarte probabil ca rolul lui să se atenueze progresiv pe măsură ce vorbitorii vor pierde conștiința provenienței cuvântului din elemente lexicale distincte. Evident, este o supoziție, dar ea găsește un reazem, pentru o posibilă evoluție spre o atare fază, în cazul compusului *untdelemn*, pronunțat și *undelemn* sau a substantivului *primăvară* atestat și cu accentuarea paroxitona - *primăvára* (ULIVI, 584) ca în: "*Acum este primăvără, nu vară*".

În finalul acestor observații și în temeiul lor se conturează cu mai multă claritate realitatea fonică la care se referă conceptul *accent secundar*. Ea se vede complexă, înglobând trei ipostaze ale accentului cu funcționalitate distinctă care ar trebui considerate separat. Componenta fundamentală reprezintă, în fapt, accentul secundar propriu-zis. Acesta este accentul căruia ansamblul cercetării fonetice (mai vechi sau mai noi) îi atribuie funcția de a reliefa prin parametrii proprii (înălțime, intensitate, durată) ritmul în domeniul versificației, fiind deci intim legat de structura melodică a limbii.

A doua componentă, accentul secundar stabil sau fix reprezintă o unitate suprasedimentală intensivă ce ține de diacronia limbii. El funcționează ca o amprentă fonologică a unei realități preexistente cuvântului compus în care se actualizează. Accentul secundar stabil persistă numai datorită tiparului accentual din conștiința vorbitorilor. Dezagregarea tiparului va conduce la vărsarea acestei ipostaze în sfera accentului slab.

Accentul secundar favorizat, de fapt, creat datorită prefixării cuvintelor poate fi considerat un fapt sincron. Menirea lui poate fi aceea de a reliefa ocurența secvenței prefixate și a o impune conștiinței vorbitorului. Faptul că în cazul supraprefixării accentul secundar se asociază cu primul sufix ar părea să indice ca posibilă o asemenea interpretare (RIZESCU, 295).

După cum se vede, ultimele două ipostaze ale accentului secundar nu manifestă nici o relație semnificativă cu accentul secundar propriu-zis. Folosirea aceleiași denumiri generice pentru toate ipostazele menționate se justifică numai prin existența unei tradiții terminologice și probabil, datorită stadiului actual al cunoștințelor privind descrierea componentei fundamentale.

BIBLIOGRAFIE

1. Avram, Mioara, *Note asupra accentului ca mijloc de diferențiere semnatică în limba română*, în "Omagiul lui Ionuț Iordan", Editura Academiei Române, București, 1958, p. 53-58.
2. Ciobanu, Fulvia, Hasan, Finuța, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Compunerea. Editura Academiei Române, București, 1970.
3. *Dictionarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei, Române, București, 1982.
4. Gardé, Paul, *L'Accent*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968.
5. Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, Ediția a II-a, București, 1956.
6. Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
7. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, Ediția a V-a, Editura Academiei Române, București, 1995.
8. Lombard, Alf, *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935.
9. Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, Editura Academiei Române, (București), 1959.
10. Rizeșcu, I., *Structura fonetică a prefixelor și a derivatelor cu prefixe*, în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, Editura Academiei Române, București, 1978.
11. Săteanu, Cornel, *Fonemica limbii române*, curs multigrafat, Cluj-Napoca, 1978.
12. Turculeț, Adrian, *Unele aspecte ale aplicării principiului morfematic în ortografia actuală*, în "Limba română", XXXIII, 1984, nr.3, p.171-183.
13. Ulivi, Anca, *Quelques remarques sur l'accent secondaire dans le parler decoroumains*, în "Revue roumaine de linguistique", tome XXX, nr.6, 1985, p.583-588.
14. Vasiliu, Emanuel, *Fonologia limbii române*, Editura Științifică, București, 1965.

FLEXIUNEA NOMINALĂ CAZUALĂ: I. ASPECTE/PROBLEME

VIOREL HODIȘ

ABSTRACT. CASE NOMINAL INFLEXION: I. ASPECTS /PROBLEMS.

Taking into consideration the fact that in the problem of case inflexion of Romanian many speakers and writers hesitate, the author makes - in this first part of his study - real inventory of aspects which become actual problems to which he intends to give full, proper solutions in further investigation.

"The feeling of case inflexion to speakers of Romanian seems to simplify, towards a new grammatical order" which is quite evident.

This would a first conclusion.

But the exercising surprise is caused by the last complex sentence, more or less rhetorically interrogative:

"Do we really lose the linguistic feeling of case inflexion?!"

Ștînd de veghe în lanul bogat al limbii în circulație, recoltezi adevărate mostre, ce nu-i posibil să-ți scape. Iată cîteva:

"Eu aș vrea numai două lucruri să atrag atenția" (Prof. Hangiu);

"iile specifice regiunea noastră" (Radio);

"magazinul de desfacere a produselor din carne și carne (România liberă);

"mitul superiorității etice a noastră, a transilvănenilor" (Acad. D. Prodan);

"longevitatea acestei piesă scrisă într-o perioadă [...] (Contemporanul);

"ușa ei se afla cam în fața alei mele" (Gib Mihăescu).

"în cazul verbelor impersonale și o parte a verbelor unipersonale, subiectul [...] este [...]" (Gramatica Academiei);

"icoana afumată unui sfînt cu comanac" (Eminescu);

"pedepsirea răsculaților cu moartea a căpeteniilor acestora" (Acad. Șt. Pascu);

"acest feali de ajutorință au făcut Ștefan Vodă văru-său lui Constantin Vodă" (R. Popescu);

"le-au dat fiu-său lui Ștefan Vodă" (Idem.);

"nenorocitul ăștuia de Gaittany i-a intrat în cap [...] că sînt un fel de reparator de case" (G. Călinescu) etc.

Toate aceste mostre vizează cazul oblic (genitiv/dativ) al substantivelor, adjectivelor și al locuitorilor lor. Un foarte mare număr de vorbitori și scriitori, ilustrînd întreaga scară socială și intelectuală - "de la opincă pînă la vîlădică" -, șovăie, se poticnește adeseori în construirea acestor cazuri și a acordului corespunzător, ca în pasajul în care acad. D. Prodan vorbește despre "autorul monumentalei și unicei ca stil a <<Istoriei literaturii române de la origini pînă în prezent>> (1940)".

"M-aș putea cita pe mine însumi - mărturisește un alt academician, mare lingvist - cu șovăirile care [sic !] mi le cauzează acordul în caz" (I. Iordan).

Un număr mare de aspecte ale acestor cazuri se instituie în tot atâtea probleme. Facem o scurtă incursiune, începînd cu:

1. Ortografierea oficială a unor genitive (mai ales în toponimie/onomastică)

Genitivul e scris, uneori oficial, cu -i în loc de -ii: **Meri-Petchi** (de la numele de femeie **Petca** (Al. Graur și I. Iordan). **Valea Seredi** (I. Iordan), **Poiana Blenchi** (jud. Sălaj).

S-ar putea adăuga aici, credem, ortografierea - similară - a numelor de familie provenite din genitive cu articolul genitival aglutinat: **Afemei** (<a femeii) **Asandi**, (<a Sandii <a Sandei), **Adăscăliți** (uneori: **Adăscăliții** sau **Adăscăliței**), **Amaici**, **Apetri**, **Aromanesi**, precum și genitive cu articolul genitival complet dispărut prin aglutinare: **Ani** (<A ani <a Anei), **Ileni** (<a Ilenii) **Mării** (<a Mării <a Măriei) **Negruți** (<a Negruței, devenit apoi, cu scriere italianizantă: **Negruzzi**), **Greculesi** (numele unui pictor), **Voiculesi**, **Grapini** (a Agripinei) **Negri** (<a Negri) (S.Pușcariu), **Alecsandri** (<a Alexandri <a Alexandrei - chiar dacă, acad. Al. Graur își exprimă convingerea că etimonul "este fără îndoială gr. **Alexandris**"¹)

2. Frapează, apoi, soarta articolului genitival-posesiv care:

- fie **dublează inutil** - ca pronume semiindependent - articolul hotărît enclitic al substantivului regent:

"cărțile ale acestor **monarhi**" (R. Popescu);

"realizarea a noii **platforme industriale**" ("Scinteia");

"atît de dezbătută problema a **artei populare**" ("Ateneu");

"Înviați-vă, dar, graiul

Ruginit de multă vreme,

Stergeți slinul, mucigaiul

Al uitării-n care geme" (Al. Mateevici);

- fie **absentează acolo unde e neapărat necesar**, antrenînd confuzii cu alte cazuri:

"Ce e cugetarea sacră? Combinarea măiestrită

Unor lucruri n'esistente, carte tristă și-nclîcită

Ce mai mult o incifrează cel ce vrea a descifra" (Eminescu);

"Arătau faptele crunte unor domni tirani, vicleni (Idem);

"Și-atunci vîntul ridicat-a tot nisipul în pustiuri,

Astupînd cu el orașe, ca gigantice sicriuri

Unor ginți [...]" (Idem).

Observăm o mare frecvență a nerepetării acestui articol în lanțurile de genii coordonate:

"Recițiți articolele critice și veți vedea că numele lui [A. Păunescu, n.n., V.H.] era asociat [...] cu **AL** lui **Nichita Stănescu**, **Marin Sorescu**, **I. Alexandru**, **Ana Blandiana**,

¹ v. A. I. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 131. Probabil acad. Graur se întemeiează pe faptul că acest patronim se accentuează pe ultima silabă.

Cezar Baltag, Constanța Buzea, Gabriela Melinescu și AL altor poeți care păreau a fi trezit poezia românească din somnul dogmatic" (N. Manolescu);

"Pe fondul acțiunilor de dezinformare și stării tensionale [...] a fost lovit și un autobuz TAROM [...]" ("România liberă");

"La București, în prezența copiilor, cadrelor didactice, reprezentantului Ambasadei Germaniei, părinților, a avut loc deschiderea cursurilor școlii nr.1 Waldorf" (Idem.)

Absența acestui articol genitival/posesiv duce - în anumite contexte - la confuzii:

"este o nouă dovadă a politicii juste a partidului nostru în asigurarea, în egală măsură, dezvoltării culturii și științei în limba maghiară în patria noastră" ("Făclia");

"Astfel, fundația <<Memoria>> protestează [...] împotriva păstrării, la șase ani de la evenimentele din decembrie '89, denumirii unor localități ce poartă numele unor comuniști notorii [...]" ("România liberă");

"îl consider pe V. Rebreanu un talent peltic și plicticos și mai cu seamă o slugă a fostei familii Ceaușescu, dovadă zecile [...] de articole în care proslăvea [...] înțelepciunea (încăpînd într-o jumătate de ghindă) stejarului din Scornicești" (Acad.F. Neagu).

Cînd între substantivul regent și atributul său în genitiv intervin "cuvinte străine" (cum le numeam cu alt prilej²), străine de acest raport, reluarea termenului regent al genitivului (genitivelor) - fie ca atare, fie printr-un articol genitival/posesiv (pronume semi-independent) - e obligatorie:

"Reglarea de conturi a mafilor locale și a celor internaționale e ciclică" ("România Mare").

Nereluarea acestuia induce automat ideea de real "dativ", ca în mult discutatul exemplu în presa de specialitate:

"acordarea de ajutor țărilor în curs de dezvoltare" ("Limba română");
respectiv de fals "dativ", ca în situațiile oferite de "nerepetarea" lui în coordonare:

"asigurarea unei prezentări obiective a tuturor țărilor europene, Statele Unite ale Americii și Canadei în manualele școlare, enciclopedii, dicționare [...]" ("România literară").

Cu atît mai mult se impune o "disciplină lingvistică" (termen datorat lui G. Gruîță³) acolo unde avem un substantiv regent de proveniență verbală (infinitiv lung) apt a regiza și un genitiv și un dativ:

"Infirmarea mandatelor unor parlamentari ar fi uneori operă de salubritate publică și un exemplu celor care fac turism între diverse formații sau nu mai respectă opțiunile majore ale partidului pentru care au fost aleși" ("România liberă");

"Atribuirea caselor proprietarilor deposezați de comunism"(Idem).

² v. Viorel Hodiș, *Româna ca limbă străină: o metodă de predare a cazului*, în "Aspecte metodice ale predării limbii române la anul pregătitor" (coordonator: V. Șerban), Timișoara, 1977 (multigrafiat).

³ v. G. Gruîță, *Acordul în limba română*, București, 1981, (passim); I d e m , *Gramatică normativă. 77 de întrebări/77 de răspunsuri*, Cluj-Napoca, 1994, (passim).

3. O confuzie a dativului cu genitivul comit acei vorbitori care produc texte ca următoarele, destul de frecvente și - nelăudabil - vehiculate chiar de oameni de condei:

"Datorită războiului, a laboratoarelor distruse, a mutărilor și călătoriilor întrerupsesem practic cercetarea" (Acad.A. Buzura);

"lăsându-se pradă presimțirilor, a unui instinct [...]" (Idem.);

"Conform regulamentelor militare și a planului ce corespunde indicativului <<Movila>>, comandantul trebuia [...]" ("Cotidianul");

"Viața îmi devenise insuportabilă datorită teroarei la care eram supus zilnic de securitate și a etichetării mele de om nebun [...]" (V. Paraschiv);

"moartea acestuia s-a datorat multiplelor traumatisme craniene și a încetării funcționării inimii" (Idem.)

Confuzia se poate instala treptat, pe măsura îndepărtării de termenul regent, idee remarcată de mai mulți cercetători:

"Confuzia [în masacrul de la Otopeni, n.n., V. H.] s-a datorat, în principal unor disfuncționalități în conducere și cooperare și nerespectării de către subunitatea respectivă a itinerarului [...], precum și a încălcării unor norme regulamentare" ("România liberă").

4. Probleme pune vorbitorilor și genitivul unor pronume. Astfel, demonstrativul *ceea* ([a]ceea), respectiv "compusul" *ceea(ce)* apare adesea într-o ipostază deficitară cazual:

"Să meditam asupra ceea ce e important" ("Scînteia").

Or, construcția gramaticală corectă prevede aici utilizarea și a prepoziției *a*. Corectă va fi, deci, construcția: (*asupra*) *a ceea (ce)*, ca în "mecanismul" construirii genitivelor la numerele:

"Unii dintre aceștia se remarcă printr-o preocupare mai mare în direcția *a ceea ce* numim <<politică>> ei reprezentînd așa - numiții oameni politici [...]" (România liberă").

Ca în alte împrejurări, motivația poate fi de ordin afectiv - nu se "simte" mecanismul de declanșare a genitivului:

"Trebuia să fie asistentul meu și eram doar de altă specialitate. A insistat, firește, *asupra ceea ce* socotea că nu știe (latina, mai ales) [...]" (Acad. D.Prodan).

Motivația poate fi, însă, și de domeniul economisirii unor foneme în eforul rostirii, ca, de pildă, în vorbirea celor ce "economisesc" aceeași prepoziție *a* în fața verbelor la infinitiv cu inițiala *a-*, ca în: "înainte de a dormi" pentru "înainte de a adormi ia-ți medicamentul!" Citabilă, în ordinea de idei enunțată, e "perla" ceaușistă:

"Sarcinile armății ie de-a menaja nește canale", mostră ce prezintă economisirea inițialei verbului, sfîmînd confuzia cu paronimul *menaja - amenaja*.

Dar prepoziția *a* face "carieră" mănoasă în domeniul cazurilor oblice.

Se stipulează că ea "servește la formarea unor construcții cu valoare de genitiv [introducînd] articolul exprimat:

a) printr-un numeral sau printr-un substantiv precedat de un numeral:

<<Se văd trei cai în fugă sărînd și tîrînd

Trei palide cadavre a trei viteji de oaste >> (Alecsandri);

b) printr-un pronume nehotărît, printr-un adjectiv substantivizat care exprimă o **cantitate nedeterminată** [s.n., V.H.] sau printr-un substantiv precedat de un adjectiv de acest fel [...]:

"<<Adunarea a tot satul >>"; (Gramatica Academiei);

"domn al țării Românești, al Ardealului și a toată țara Moldovei" (titlatura oficială a lui Mihai Viteazul);

"Civilizația unui popor constă cu deosebire în dezvoltarea acelor [...] principii care trebuie să constituie fundamentul, directiva a toată viața și a toată activitatea omenească" (Eminescu).

5. Problema se pune, însă, acolo unde **desinența cazuală a cuvântului e prezentă**, prepoziția *a* devenind, astfel, superfluă, inutilă, chiar derutantă:

"felurimea obiceiurilor **a fiecăreia nație** nu este mică școală pentru oricare om" (Gh.Asachi)

[= obiceiurilor **fiecărei nații**];

"Astfel încăput pe mîna **a oricărui**, te va dregre" (Eminescu)

[= mîna **oricăruia**];

"urmărită prin mijlocirea **a citorva discipline științifice** [...]"(I. Biberi)

[= mijlocirea **citorva dsicipline**];

"El a debutat ca producător de zgomote într-o sală de cinema, meserie care consta în imitarea **a diferitor [sic !] zgomote**, potrivit desfășurării acțiunii [...]" (Scînteia")

[= imitarea **diferitelor zgomote**].

Tot greșeală poate fi considerată și preferința pentru această prepoziție acolo unde putem avea desinențe ale cazului genitiv.

"[PDSR, n.n., V.H.] lucrează în stilul PCR, în direcția obligării **a cît mai mulți oameni** să intre în rîndul partidului de guvernămînt" ("România liberă")

[= obligării **cît mai multor oameni**].

Ca să nu mai vorbim de adjectivele "comune", al căror acord în caz oblic cu substantivul n-ar trebui să-i facă greutatea nici unui vorbitor al românei, necum scriitorilor prestigioși și jurnaliștilor, scriitori și ei, chiar dacă în efemere ziare și reviste (în neogreacă: **ephimeris, ephimerida** "ziar, ziare"):

"împotriva **a mărunte lucruri**, de pildă împotriva șicanelor" (M. Preda);

"dezvoltarea **a numeroase industrii**" ("România literară");

"crearea **a noi locuri de muncă** [...]" ("Cotidianul");

"prin intermediul **a complexe metode și mijloace**[...]" ("România liberă").

Admitem că prepoziția *a* "iradiază" o impresie de nehotărît, vagă estimare cantitativă, ceea ce nu s-ar conserva prin sacrificarea ei în favoarea **articolului hotărît** al grupului (substantiv + adjectiv, mai precis: adjectiv + substantiv), articol capabil a exprima sintetic, desinențial, cazul:

împotriva **măruntelor lucruri**;

dezvoltarea **numeroaselor industrii**;

crearea **noilor locuri de muncă**;

prin intermediul **complexelor metode**...

Nu s-ar putea formula, însă, rezerva față de construirea genitivului acestor structuri cu ajutorul lui **unui, unei, unor**, aparținând și el aceluiași registru al cuantificării vagi, motiv pentru care și poartă denumirea de **articol nehotărît**:

împotriva **unor mărunte lucruri**;
dezvoltarea **unor** numeroase **industrii**;
crearea **unor noi locuri de muncă**;
prin intermediul **unor** complexe **metode...**

O poticnire în plus o constituie pentru unii vorbitori **adjectivul de întărire antepus** substantivului și neacordat cu acesta în cazul oblic, motiv să suplinească ideea de "genitiv" prin aceeași prepoziție, *a*:

"o componentă a respectului o constituie respectarea **a însăși** [sic !] **forței clasei muncitoare**" (I d e m), când ar fi atât de simplă și de corectă acordarea în caz cu substantivul a acestui adjectiv și, eventual, postpunerea lui:

[= respectarea **ordinii de zi înseși**/respectarea **înseși ordinii de zi**];

[= respectarea **forței clasei muncitoare înseși**/respectarea **înseși forței clasei muncitoare**].

6. Dacă genitivul numeralelor se servește de prepoziția *a*, **dativul acestora apelează la prepoziția la** atunci când introduce complementul indirect "exprimat prin substantive sau pronume precedate sau nu [sic !] de numere cardinale sau de adjective nehotărîte:

Îți spun **ca la un frate** [...];

Le-am dat **la doi** (copii) cărți [...]" (Gramatica Academiei).

Cum, însă, ambele prepoziții impun - nu un regim cazual oblic, de genitiv/dativ - , ci unul de acuzativ, străin atât genitivului cât și dativului, vom putea constata că unii vorbitori - în derutanta confuzie, despre care vorbeam mai sus - uzează de aceste prepoziții la întâmplare:

- *la* pentru a exprima atributul desemnând "posesorul", ceea ce e propriu genitivului:

"ciii **la niște oameni**" (Al. Graur);

"casa **la un om sărac**" (Jahresbericht);

"coadă **la secure/la lingură/la bici**"

- *a* pentru a construi complementul indirect desemnând "beneficiarul" acțiunii, ceea ce reprezintă specificul dativului:

"astfel era ea făcută cedînd **a doi demoni** [...]" (M.Preda);

"un recent studiu privind gradele Coeficienților de Inteligență (I Q) în rîndul cetățenilor americani [...], [studiu, n.n., V.H.] aparținînd **a doi oameni** de știință un sociolog și un psiholog" ("România liberă");

"Dl. Banu Rădulescu a dat citire **a două proteste**" (I d e m).

7. Tot ca efect al nebuloasei cazului oblic înregistrăm ceea ce s-ar putea numi "pierderea" **regentului**, motiv pentru care adjectivul se acordă în caz (evident și în gen și

număr, "axiomatic" în toate cele trei categorii - spre a uza de expresia favorită a sărbătoritului Prof. D. D. Drașoveanu⁴) cu substantivul cel mai apropiat:

"Trăsătura cea mai proprie a stilului său este întrebuintarea prepozițiilor cu **ordinea cuvintelor inversate**" (exemplu citat de Gramatica Academiei),
(pentru: **ordinea cuvintelor inversată**, sau - mai elocvent - **ordinea inversată a cuvintelor**)

"A fost găsit cu **impozitul pe venituri neplătite**",
(pentru: **impozitul neplătit pe venituri**, sau: **impozitul pe venituri neplătite**).

8. Nu mai puțin elocventă, în ordinea de idei mai sus enunțată, ne apare **inversarea termenilor subordonat** (participiu invariabil/adverb) - **regent** (participiu variabil/adjectiv) prin preluarea de către primul a acordului, inclusiv în caz, cu substantivul din stînga, care nu-i este regent:

- "(efectul oglinzii) **iscusit dispuse**" => * (efectul oglinzii) **iscusite dispusă**;

- "(ecoul cărții) **recent apărute**" => * (ecoul) cărții **recente apărută**.

Astfel, într-un exemplu ca:

"vorbim de **cauzalitate internă** atunci cînd deprinderile lingvistice proprii unei **comunități presupuse omogenă** acționează unele asupra altora (Tratat de lingvistică generală),

structură ce provine neîndoieinic din:

(unei **comunități**) **presupus omogene**, componenta buclucașă **omogenă/omogene**) nu ilustrează schema existenței unui element predicativ suplimentar rebel (în sensul de "neacordat în caz cu regentul nominal");

(fals regent) **presupuse**, (fals subordonat) **omogenă**

[(unei **comunități**)],

ci pe aceea de regent al unui circumstanțial modal:

(unei **comunități**), (regent) **omogene**, (subordonat) **presupus**

9. Mai inserăm "căutările" chinuite și chinuitoare ale "economisirii" morfemelor cazuale, ale **marcării lor doar o dată**: - cînd numai la **primul termen**:

"maturizarea **disciplinei însăși**" (M. Zăciu) (pentru: **disciplinei înseși**);

[...] am demistificat răscoala [lui Horea, n.n., V.H.], am dezbrăcat-o de bănuiele de amestecuri din afară, am așezat-o, fără echivoc, pe picioarele proprii [...], redînd meritul întreg, fără nimic diminuat, **șărănimii însăși**" (D. Prodan) (pentru: **șărănimii înseși**);

"Recent, s-au desfășurat la București lucrările **cele de-a IV-a Conferință de mecanică**, organizată de Academia R.S.R." ("Orizont") (pentru: **cele de-a IV-a Conferințe**);

"Deloc atras de teza [...] despre artă ca activitate **similară oricărei alta** și lipsită de orice mister, vedeam în scriitorii [...] ființe cu totul altfel [...]" (Liviu Ciocîrlie) (pentru: **similară oricărei altela**);

⁴ v. D. D. D r a ș o v e a n u , *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, 1997 (passim).

- cînd numai la al doilea:

"Nenorocitul ăstula de Gaityany i-a intrat în cap [...] că sînt un fel de reparator de case [...]" (Acad. G. Călinescu), (pentru: **nenorocitulul ăstula... i-a intrat în cap**);

"Admițînd cu brio [...] și mitul **superiorității etice a noastră, a transilvănenilor**" (Acad. D. Prodan), (pentru: **superiorității (etice a) noastre, a transilvănenilor**).

Un aspect particular al prezentei secțiuni a problemei ne oferă exemplele:

"**mansarda madam Matildei**" (Gib I. Mihăescu), pentru: mansarda **madamel Matilda**), respectiv:

"**zilele/collindele Moș Crăclunului**", (pentru: **zilele/collindele lui Moș Crăclun**), în care exemple nu-i vorba de nedublarea, cît de "**deplasarea/strămutarea**" articolului hotărît, "purttător" al desinenței cazului oblic de la primul la al doilea termen. Explicația plauzibilă a acestei "**strămutări**" ar putea consta în **întrepătrunderea**, osmoza celor doi termeni deveniți, în conștiința vorbitorilor, unul.

10. Vom încheia inventarierea acestor aspecte, - care, cum afirmam mai sus, se instituie în tot atîtea probleme - prin prezentarea succintă a mult dezbătutei treceri de la sintetismul cazurilor oblice spre **anulitismul prepozițional**, adică a problemei pierderii desinențelor cazuale ale genitivului și ale dativului în favoarea construcției lor prepoziționale, dar nu cu prepoziții ale cazurilor oblice, ci ale acuzativului.

a) Astfel, în exprimarea obiectului **îndirect - care** "atribuie [regentului, n.n., V.H.] o acțiune, o însușire sau o caracteristică" (Gramatica Academiei), ceea ce constituie, indubitabil, rațiunea de a fi a **dativului - vorbitorii utilizează prepoziții ale acuzativului**, de regulă **la**, dar și **către**. și aceasta încă din primele secole ale graiului și ale scrisului românesc:

"Bade, nu mă-nconjura
Că nu mi-i de dumneața [...]
La mă-ta i-am poruncit
C-atuncea i-oi fi eu noră
Cînd o crește-n pat holbură" (Folclor);

"Zis-a mama **cătră** mine
Însoară-te, măi copile" (Idem.);

"Iată, eu, Darie, ocainicul și jalnicul și amarnicul de mine, [...] scriu **la** tine, împărate" (Alexandria);

"au scris **la** fratele mării sale, **la** Ianachie dragomanul [...]" (R. Popescu);

"opunîndu-te **la** ele tu viața-ți risipești [...]" (Eminescu);

"Sînul rotunjour
Cînd pe brațe-l porți
Lî s-ar face dor
și **la** morți" (Idem.);

"Dar taina noastră-n veci de veci

La nimeni n-o s-o spuî" (Coșbuc);

"scriînd ne adresăm **la** toată lumea, și **la** cel prezenți, și **la** cel viitori!" (Slavici);

"nu mai era un om, în toată lumea politică, **la care să te adresezi [...]**" (Acad. N. Iorga);

"**rugându-se la Dumnezeu [...]**" (I d e m.);

"**Iosif, către care mă adresasem, mi-a răspuns [...]**" (I d e m.).

Construcția abundă și la marii condeieri contemporani nouă:

"și-au plecat aproape toate

La cules, cu mii și mii,

Lăsind vorbă la nepoute

Să-ngrijească de copii" (Arghezi);

"**la toate le lipsește câte-o doagă [...]**" (M. Preda);

"partea aia din el **la care-i place să doarmă sub nuc**" (D. R. Popescu);

"**La alții aceste hârtoage le fură privirea, rămân uimiți, fiindcă ei vînează hîrtii, diplome, titluri, nu rezultate deosebite**" (Acad. A. Buzura).

Deosebit de frecvent apare acest tip de dativ convertit în acuzativ prepozițional în stilul colocvial al limbii, chiar la intelectuali:

"**se năstură la celelalte**" (Gr. Brîncuș);

"**I-am spus la tovarășul Rector**" (S. Simion);

"**la puține creații le-a fost sortit [...]**" (A. Curtui);

"**lați întrebări la care de multă vreme știința le caută răspunsuri**" (Radio).

b) În exprimarea atributului se renunță adesea la genitivul sintetic în favoarea unui acuzativ prepozițional, frecvente fiind prepozițiile **de, la, de lu:**

"**Pe masă era și incluz ei de aur. Îl ia feciorul și-l pune în deget la el**" (Povești nemuritoare);

"**Flora de la clopul meu**

N-o dau pe solgăbirău" (Folclor);

"**Imi ridic privirea-n pod**

și ascult cum învelișul

De la cărți ei mi le rod" (Eminescu);

"**Nu cunoașteți tratamentul la nici o boală serioasă**" (Acad. A. Buzura);

O "**performanță**" în acest sens înregistrăm în stilul colocvial:

"**lasă totul pe seama la președintele de cămin**" (A. Bălan);

"**Educația fizică este secție la facultate la noi**" (Gr. Drondoe);

"**În noaptea aia eram în loc la colegul meu**" (pe stradă).

O într-adevăr rară "**performanță**" realizează un personaj al lui Preda (romanul **Marele singuratic**), care - într-o singură replică - întrunește și un dativ și un genitiv convertite în acuzativ - prepozițional cu **la** (dativul) și **de** (genitivul):

"- Uite, adăugă el, **laăștia nu le pasă de sfîrșitul de civilizație [...]**" (M. Preda).

Dativul prepozițional - căruia, fiind mai frecvent, îi acordăm prioritate în această descriere - nu constituie o raritate nici în idiolectul celor mai prestigioși autori de tratate lingvistice:

"**termenul a dat naștere la o serie de interpretări contradictorii [...]**" (Tratat de lingvistică generală)

c) Foarte incitantă apare **împăcarea** - din cele mai vechi timpuri pînă astăzi - a **celor două modalități** de construire a cazului oblic, frecvent în una și aceeași frază:

"Mulțmescu-i **codrului**
și **la munții Oltului**" (Folclor);

"Scrim noi **la tine**, Filipe vraciule, și dăm în știre **dumitale [...]**" (Alexandria);

"vînzătorul să fie dator a da **ș-acelora** știre, adică **la cel dinții stăpîn și vînzător** aceluia lucru și⁵ **rudelor lui**" (Pravilniceasca condică);

"<<Moartea succede **vieții**, viața succede **la moarte** >>

Alt sens n-are lumea asta [...]" (Eminescu);

"Tu ai fost divinizarea **frumuseții de femeie**,

A femeii, ce și astăzi tot frumoasă o revăd"; (Idem.);

"dă D-zeu prunci **cui nu-i trebuie**, **la o păcătoasă** ca mine, și **la cine** trebuie nu-i dă!" (Caragiale);

"E inutil ce faci. **Cui** ajută asta ? **La nimeni.**" (D. R. Popescu);

"Ultimele cărți ("Victorie clandestină" **a lui Mircea Săndulescu**, "Bate și ți se va deschide" **al lui Mihai Sin**, "Mierea" **lui Eugen Uricaru**, "Cădere liberă" **de Grigore Zanc**) aduc revanșa [...]" (I. Marcoș).

*

*

*

Meditînd la toate aceste aspecte/probleme, o singură **concluzie frapantă** se impune: simțul flexiunii cazuale la vorbitorii românei se atenuază; eforturile, bijbiicile sînt evidente, tendința spre simplificare, spre o nouă ordine gramaticală - de asemenea.

Pierdem, oare, noi, românii, conștiința flexiunii nominale cazuale?

⁵ corespondentul lui *și* în sl. N "și";

EFFECTE TOPONIMICE ALE CONVIEȚUIRII ROMÂNŌ- -UCRAINENE ÎN MARAMUREȘ

ȘTEFAN VIȘOVAN

ABSTRACT. Toponyms of Ukrainian Origin in Romanian Villages in the Province of Maramureș. The author points out that in places where the Ukrainian newcomers outnumbered by far the native Romanians, the latter have been assimilated over time. On the other hand, where the Romanian population was in majority, the reverse process took place. Owing to the long-lasting cohabitation of Romanians and Ukrainians, mutual influences have arisen in both the lexical and the toponymical field. Thus, about one hundred microtoponyms borrowed by Romanians from Ukrainians have been reported. Subsequently, the author analyzes the way the microtoponyms of Ukrainian origin have adjusted to the phonetical and morphological system of Romanian language.

Maramureșul este un ținut în care, datorită condițiilor social-istorice create de-a lungul veacurilor, alături de români, care constituie majoritatea populației, trăiesc și alte naționalități, între care ucrainenii ocupă un loc însemnat¹. Situat în zona centrală a Europei și dispunând de importante resurse naturale, Maramureșul a oferit condiții favorabile de instalare și de dezvoltare social-economică reprezentanților multor etnii, cu care românii băștinași au întreținut și întrețin și azi legături firești de conviețuire pașnică, înțelegere și conlucrare pe multiple planuri.

Cel mai vechi document istoric, de care dispunem la ora actuală, în care este menționat Maramureșul, aparține secolului al XII-lea și reprezintă o diplomă emisă în anul 1199 de cancelaria regelui Ungariei, Emeric I, prin care acesta donează unui credincios de al său, comitelui Laurențiu, o suprafață mare de pământ, drept recompensă pentru fidelitate și pentru faptul că l-a salvat de la moarte în timpul unei vânători organizate în Maramureș².

¹ Conform datelor recensământului populației din anul 1977, în Maramureș locuiau 31.962 de ucraineni, reprezentând 6,4% din populația județului. Vezi în acest sens *Recensământul populației și al locuințelor din 5 aprilie 1977*, vol. I, *Populație - structura demografică*, București, 1980, p. 614. În 1966 numărul ucrainenilor era de 26.069, ceea ce reprezenta 6,85% din totalul locuitorilor. Vezi *Breviarul statistic al județului Maramureș*, Baia Mare, 1971, p. 29. În anul 1980 ponderea ucrainenilor în populația județului era de aproximativ 6,6% (Cf. *Monografia Maramureș*, București, 1980, p. 148). Pe baza datelor Comisiei județene de Statistică, numărul ucrainenilor din Maramureș depășește azi 40.000.

² *Documente privind Istoria României*, seria C, col. I, doc. 29, p. 16-17.

Despre prezența unei populații ucrainene în Maramureș documentele istorice vorbesc mai târziu - abia peste două veacuri de la prima atestare a denumirii acestei regiuni. Astfel, dintr-o diplomă ce datează din anul 1390, aflăm de existența localității *Oroszfalu*³ (în traducere *Satul Rusesco*), menționat apoi în anul 1411 sub numele de *Ruscovo*⁴.

Perioada în care ucrainenii au pătruns ca masă compactă în zona vechiului Maramureș, precum și teritoriile de unde au venit, nu sunt determinate cu exactitate, datele istorice referitoare la acest fenomen fiind încă insuficiente și, nu de puține ori, contradictorii, atât în literatura românească de specialitate, cât și în cea ucraineană, care ne-a fost accesibilă până în prezent. Referindu-se la această chestiune, cunoscutul istoric român Radu Popa afirma: "pentru epoca ce precede veacul al XIV-lea... problema ucrainenilor maramureșeni poate fi luată în discuție numai pe temeiul toponimiei. Sub acest aspect, unele informații ne dau dreptul să afirmăm că la sfârșitul veacului al XIV-lea se aflau în Maramureș câteva sute de ruteni"⁵. Afirmatia de mai sus, adevărată de altfel, merită o oarecare detaliere. Devreme ce toponimia e în măsură să ofere date despre prezența ucrainenilor în Maramureș înainte de secolul al XIV-lea, înseamnă că această populație trebuie să fi avut, în unele zone ale regiunii, o organizare social-economică bine conturată, precum și o oarecare vechime, în virtutea căreia să fi dat nume specifice locurilor în care s-au așezat. Oricum, prezența în nord-vestul României a unei populații slave, chiar sporadică și izolată, trebuie presupusă cu ceva înainte de atestările documentare de care dispunem.

În acest context, se impune a aminti că unele cercetări relativ recente evidențiază că o parte din slavii de est ce viețuiau în Galiția, Pocuția, în zona Prutului și a Nistrului s-au infiltrat, ca urmare a năvălirilor popoarelor migratoare, dincolo de Carpați, încă în jurul secolului al IX-lea, ajungând în vecinătatea Tisei⁶. Chiar dacă actualele căi de acces și trecători peste Carpați erau impracticabile din cauza pădurilor dese și de nepătruns ce le acopereau⁷, trebuie să admitem că grupuri restrânse de ucraineni puteau, la rigoare, să se infiltreze înspre Maramureș.

³ I. M i h a l y , *Diplomele maramureșene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900, p. 100.

⁴ *Ibidem*, p. 175.

⁵ R a d u P o p a , *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 53.

⁶ A se consulta, printre altele, M. V. S e r g h i e v s k i , *Obrazovanije moldavskogo naroda i jazika i učastije slavjanstva v etom proťesse*, în *Moldavo-slavjanskije etjudy*, Moskva, 1958, p. 5-43; M. I. S m i s k o , *Karpats'ki Kurgany poloviny tysjačolittya našoj ery*, Kiev, 1960; V. J. T i m j a c u k , *Naselennja pivnično-skydnych Karpat v X-XI st. za archeologičnyimi danymi*, în *Kultura ta pobut naselennja ukrajnskych Karpat*, Użgorod, 1972, p. 89-91; S. I. P e n j a k , *Zaseleennja rajonu pivnično-skydnych Karpat slovjanamy*, în *Kultura ta pobut...*, p. 104-106; V. M. M a r k u s , *Dejaki pytannja istorij Maramorščyny feodal'no-kriposnyčkoj epochy*, în *Kultura ta pobut...*, p. 229-230; I. A. D z e n d z e l i v s k i j , *Kvoprosy o vremeni nasselen'ja slavjan na sklonach Ukrajskich Karpat*, în *V' Meždunarodnyj Kongress antroponičeskich i etnograficeskich nauk*, Moskva, 1964.

⁷ A. P e t r o v , *Drevnejšie gramoty po istorij karpatorusskoj cerkvi i jerarchij 1391-1489 g.*, Praga, 1930, p. 7-11.

Unica deplasare masivă de populație ucraineană înspre zona Maramureșului este confirmată istoricește către sfârșitul secolului al XIV-lea, când Teodor Koriatovici, cneaz lituanian, conducător al Podoliei, cu tot ajutorul primit din partea Ungariei și a Moldovei, este obligat să se retragă în fața lui Vitold, marele cneaz lituanian, și să se stabilească în Zakarpatia⁸. De aici, presupune Al. Filipașcu⁹, ucrainenii au pătruns în Maramureș, întemeind inițial satele *Poienile de sub Munte*, *Repedea* și *Ruscova*, de unde, mai târziu cnezii români i-au colonizat ca iobagi în câteva sate învecinate. Mai aproape de adevăr pare a fi opinia lui N. Pauliuc¹⁰, care socotește că la data pătrunderii ucrainenilor zacarpatici în Maramureș, în munții de acolo exista deja un nucleu de populație ucraineană (provenită din Galiția), căreia îi erau familiare masivele carpatice împădurite, în care își găseau, de regulă, refugiul în fața năvălitorilor tătaro-mongoli. Existența în zona Văii Ruscovei a unui amestec de populație ucraineană provenind atât din Transcarpatia, cât și din Ucraina Prikarpatica este confirmată de identificarea în limba actualilor locuitori a unor particularități fonetice specifice dialectelor boikoviene-carpaticice medii (*ukania*, adică trecerea vechiului sunet "o" în silabele nou închise istoric, indiferent de accent, în "u", în propoziții el trece în "i": *kun, stul, pid, z-pid*; terminația *-me* la persoana întâi plural a timpului prezent al ambelor conjugări: *ideme, spivaeme, daeme, kosime* etc.; utilizarea cuvântului *pak* ca și particula de întărire: *pak ideme, pak divis'a* etc.), care coexistă cu forme lexico-gramaticale proprii graiurilor galiciene¹¹.

Prezența unor trăsături huțule (puține la număr și foarte reduse ca frecvență) în graiul populației din Valea Ruscovei se explică prin instalarea ucrainenilor din Galiția într-un număr mult mai mic, dar oricum anterioară apariției celor transcarpatici. Nu prezintă trăsături huțule nici satele ucrainene din Valea Tisei: *Rona de Sus*, *Bocicoiul Mare*, *Crăciunești*, *Lunca la Tisa*, *Tisa și Remeți*. Există populație ucraineană și în localitatea *Lunca la Tisa*, dar majoritară e cea maghiară.

Acești ucraineni provin, în marea lor majoritate, din ramura transcarpatică a masivului dialectal ucrainean. Trăsături huțule certe caracterizează graiul ucrainenilor din localitățile: *Bistra*, *Crasna și Valea Vișeului*, care au fost întemeiate începând cu secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ca urmare a unei deplasări masive de populație din Galiția, Kosovo, Kolomeia, iar ulterior și din Iasin, Bogdan, Jabo etc. Fenomenul a fost cauzat de frământări social-economice, dar și politico-militare, între care împărțirea Poloniei nu trebuie deloc neglijată. Dintre trăsăturile de tip huțul ale graiului din aceste localități vom aminti absența *ukaniei* (cu alte cuvinte, în locul sunetului "o" în silabe închise istoricește se menține "i" și nu "y" ca în celelalte

⁸ *Vezi Istorija Ukraijns'koj RSR*, tom I, knyga II, Kiev, 1979, p. 10-75; *Ukrajnska Rad'janska encyklopedija*, tom 8, Kiev, 1962, p. 270; Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 60 și urm.; Vera Ivanovna Fedeleș, *Istorija Podkarpatskoj Rusi*, Mukacevo, 1922, p. 18-19.

⁹ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 62.

¹⁰ Mykolo Pavljuk, *Do istorij ukrains'kych Maramorščyny*, în *Vil'ne slovo*, nr. 11-20, București, 1990, p. 8-9.

¹¹ *Ibidem*.

așezări ucrainene din Maramureș: *kin, stil, viz, pid* etc.; lipsa consoanelor geminate la substantivele de declinare a II-a, genul neutru; contopirea vechilor sunete "a" și "i" într-unul singur, care în rostire se apropie de "e": *lecho, kude, selo* etc.¹².

Conviețuirea îndelungată româno-ucraineană în Maramureș a determinat apariția fenomenului de bilingvism, și, pe această bază, a celui de interferență lingvistică. Vom preciza că majoritatea covârșitoare a populației ucrainene din Maramureș este bilingvă și azi, iar în localitățile în care locuiesc și maghiari, cunoaștem fenomenul de trilingvism. Este ușor de înțeles, așadar, de ce în graiul populației românești din Maramureș există un număr însemnat de cuvinte de origine ucraineană și invers: de ce graiul ucrainenilor a suferit o influență relativ puternică (îndeosebi în plan lexical) din partea limbii române. Această influență a fost mai intensă, cu cât, se știe, o bună perioadă ucrainenii maramureșeni au trăit într-o relativă izolare față de elementul ucrainean veritabil (de limbă ucraineană), cum s-a întâmplat, de altfel, și cu românii¹³ sau cu alte nații rămase, ca urmare a tratatelor de pace de după primul sau al doilea război mondial, în componența altor state decât cel propriu. Asistăm, din acest punct de vedere, la apariția și menținerea unor formațiuni hibride, la un asalt permanent al termenilor din limba de stat, majoritară, asupra lexicului populației minoritare, mai ales atunci când este vorba de noțiuni, obiecte și acțiuni noi, pentru a căror denumire fondul vechi al limbii materne nu dispunea de corespondente lexicale interne. Așa se face că în graiul ucrainenilor de pe Valea Ruscovei am înregistrat cuvinte și expresii pur românești cum sunt: *kamin* pentru românescul "cămin cultural", *svat* pentru rom. "sfat popular", *ja vas pedepsuju*, pentru rom. "vă pedepsesc", *ja vas amenduju*, pentru rom. "vă amendez" etc. Fără îndoială, aceste elemente, mai mult de ordin lexical, nu schimbă fizionomia graiului ucrainenilor din Maramureș, ci dimpotrivă, demonstrează vitalitatea acestuia, capacitatea sa de a prelua și adapta cuvinte din limba română pentru a denumi obiectele și noțiunile noi impuse de dezvoltarea social-economică și pentru care n-a avut, din motive de ordin istoric, accesul la formațiile lexicale autentice dezvoltate de limba ucraineană în condiții firești.

În plan toponimic, conviețuirea româno-ucraineană în Maramureș a generat și dezvoltat un sistem de denominație toponimică în care coexistă elementele specifice

¹² Mai amănunțit despre aceste fenomene, vezi M y k o l o P a v l j u k , *op. cit.*, precum și F. I. Z y l k o , *Narysy z dyalektologij ukrains'koj movy*, Kiev, 1955; V. K o b i l j a n s k y j , *Hucul'skyj govori jogo vidnosennja do govory Pokutija*, în *Ukrains'kyi dialektologičnyj zbirnyk*, kr. I, Kiev, 1928; I. P a n k e v y č , *Ukrains'kyi govori Pidkarpats'koj Rusi i sumyžnych oblastej*, c. i., Praga, 1938.

¹³ Cf. I o r g u I o r d a n , *Toponimia românească*, București, 1963, p. 23, 108, 315, 439. G. M i h a i l ă , în *Dicționarul limbii române vechi*, p. 72, precizează că pe la anul 1451 apare în documente oronimul *Arsurile*, *Arsa*. *Arsurile* sunt reținute și de *Slovnyk ghidronimov Ukraïny*, Kiev, 1979, p. 24, ca și nume de râuri. Numele de localitate *Arsuri* e reținut și de *Slovnyk staroukraïns'koj movy XIV-XV*, Kiev, 1977, p. 80. Originea românească a apelativului *arsită* e confirmată și de *Etimologičnyj slovnyk ukrains'koj movy*, tom I, Kiev, 1982, p. 91.

românești cu cele a căror proveniență ucraineană este certă și în afara oricăror contestații. Din punct de vedere al originii numelor de locuri, inventarul toponimic al localităților cu populație ucraineană din România prezintă particularități generate, pe de o parte, de vechimea ucrainenilor în aceste localități, iar pe de altă parte (și acesta este lucrul cel mai însemnat) de numărul românilor băștinași pe care i-au găsit ucrainenii la instalarea lor acolo. În acest sens vom remarca faptul că, pătrunzând în nord-vestul României, ucrainenii au preferat zonele montane și văile nepopulate de români, întemeindu-și ei sate proprii în toponimia cărora elementul românesc are o prezență redusă sau lipsește cu desăvârșire (*Ruscova, Valea Vișeului, Bistra, Crasna*). Același lucru îl putem spune și despre *Poienile de sub Munte și Repedeș*, dacă avem în vedere toponimia minoră. Aceste sate, fiind așezate la poalele și chiar între văile Munților Maramureșului, cuprind în hotarele lor aproape toate pășunile alpine unde-și triniteau din vremuri străvechi românii maramureșeni oile la pășunat în perioada verii. La data întemeierii satelor Repedeș și Poienile de sub Munte de către ucraineni, românii atribuiseră nume specifice lor tuturor versanților, pajiștilor alpine, masivelor muntoase și pâraielor (izvoarelor) din zona respectivă. Aceste denumiri au fost preluate de către ucraineni, care le-au adaptat din punct de vedere fonetic și (mai rar) morfologic, incluzându-le în inventarul lor toponimic. Vom aminti aici următoarele toponime montane a căror origine este evidentă: *Aršyc'a* - munte în hotarul satelor Poienile de sub Munte, Repedeș, Ruscova, Rona de Jos, Bistra, Crasna, Valea Vișeului, <rom. *Arșița* < *arșiță* "căldură mare". În toponimie denumește, de regulă, terenuri expuse la soare sau locuri în care au avut loc cândva incendii, și are o răspândire mare mai ales în zonele deluroase și montane ale României¹⁴. Pe teren ucrainean termenul apare și în denumiri compuse: *Aršyc'a Berezunska* (Ruscova) și *Aršyc'a Gavyna* (Crasna), ceea ce denota o preluare timpurie a apelativului, precum și posibilitatea ca ulterior ucrainenii înșiși să fi creat nume de locuri folosindu-se de acesta¹⁵.

Byic'a, Baic'a - "munte" în zona Poienilor de sub Munte <rom. *Baița* <rom. dial. "băiță, baie", "carieră, mină". *Balcatul* - munte (Rona) <rom. *Bălțatul*, probabil antroponim sau zoonim. În limba română este, oricum, atestat apelativul *Bălțat* cu sensul de "peștiș, cu pete de culori diferite" (DLRM, p. 73), iar cu valoare de toponim este atestat deja în anul 1426¹⁶. *Blidar*, izvor și munte (Rona) <rom. *Blidar* <*blid, farfurie*, +suf. ar. Pare a fi la origine un antroponim provenit din rom. *blidar* "olar", înregistrat ca atare atât de DLRM cât și de cel al limbii ucrainene¹⁷. Este atestată și în alte zone *Bryčira* (Rona), deal. Pentru etimologie propunem rom. *brăcinar* "curea,

¹⁴ În acest sens, Emil Petrovici afirma că o populație poate crea nume de locuri servindu-se de cuvintele intrate în limba ei din limbile populațiilor cu care intră în contact.

¹⁵ G. Mihăilă, *Dicționarul limbii române vechi*, p. 75.

¹⁶ I d e m , p. 77; vezi și *Slovnyk staroukrains'koj movy*, tom I, p. 99.

¹⁷ G. Mihăilă îl consideră vechi. Apare în documente ca nume propriu în anul 1508 și e alcătuit din *bracină*+suf. -ar (Cf. DLRV, 78).

sfoară cu care se strâng în jurul mijlocului izmenele, ȋțarii etc.", "curea pentru pantaloni"¹⁸.

O bună parte din oronimele românești din localitățile cu populație ucraineană sunt la origine antroponime, denumind, fără îndoială, pe primii proprietari ai munților respectivi: *Blidar*, *Boșotescu*, *Budaru*, *Dankul*, *Fičorașu*, *Goleskul*, *Gropar*, *Korbul*, *Șerban*, *Șoimul* etc. Altele au ca punct de pornire apelative românești ce denumesc obiecte din sfera semantică a păstoritului: *Komarnic(v)*<rom. *comarnic* "colibă mică, adăpost pentru păstrarea și uscarea cașului"¹⁹; *Plai*<rom. *plai*<"plai", "pășune"; *Styrișora*<rom. *stânișoara*<rom. *stâna*+ suf. *dimin.* *-oara*; *Tomnatek*<rom. *tomnatec* "loc unde se țin vitele la pășune pe timpul toamnei". Altele se referă la elemente din sfera florei și faunei alpine: *Frasen*<rom. *frasin*; *Grosi*<rom. *groși* "stejari"; *Korbul*<rom. *corb*; *Kurpen*<rom. *curpen*; *Leurda*<*Leorda*<rom. *leurdă* "plantă cu flori albe și miros de usturoi"; *Paltin*<rom. *paltin*; *Styžeret*<rom. *stejeret* "pădure de stejar"; *Tufiș*<rom. *tufiș* "loc în care cresc tufe, arbuști" etc. Menționăm și unele denumiri privitoare la conținutul și forma terenului: *Lutosa*<rom. *lutoasa* "loc argilos"; *Menčul*<rom. *muncel* "munte mic"; *Runkul*<rom. *runc* "teren defrișat"; *Skyrișora*<rom. *scărișoară*<rom. *scară*+suf. *-ișoara*.

Preluând denumirile de origine românească existente în arealul în care s-a instalat, populația ucraineană le-a adaptat la limba ei, făcând în acest sens uz de diferite procedee. Sistemul vocalic al limbii ucrainene (și cu atât mai puțin al graiurilor acestora din Maramureș) nu se deosebește tranșant de cel al limbii române, fapt care a influențat în mod favorabil adaptarea topolexemelor împrumutate dintr-o limbă în alta. O analiză fonetică comparativă, fie ea și sumară, scoate în evidență faptul că majoritatea vocalelor românești sunt redată prin corespondentele lor firești din limba ucraineană.

Acest lucru își găsește confirmarea într-o serie întregă de exemple: *a - a*: rom. *Ardeleanca* - ucr. *Ard'îl'anka*; rom. *Frasin* - ucr. *Frasin*; rom. *Laba* - ucr. *Laba*; rom. *Maxim* - ucr. *Maksem*; etc., *e - e*: rom. *Ceret* - ucr. *Čeretu*; rom. *D'erman* - ucr. *D'erman*; rom. *Cornet* - ucr. *Kornet*; rom. *Șerban* - ucr. *Șerban*. În unele situații vocala "e" este redată prin "i": rom. *Ardeleanca* - ucr. *Ard'îl'anka*; rom. *Feciorașu* - ucr. *Fečorașu*; rom. *Peleşatu* - ucr. *Pelișatu* etc. Perechea rom. *Budescu* - ucr. *Buduska* actualizează în locul vocalei românești "e" ucr. "u". Credem că forma ucraineană inițială a fost *Budeska*, devenită prin armonie vocalică *Buduska*. Am înregistrat și un exemplu în care vocala românească "e" este redată în ucraineană prin diftongul "ea": rom. *Lespenea* - ucr. *Leaspedea*, poate și sub influența diftongului final similar sau a unei palatalizări mai accentuate specifice limbii ucrainene. *i - i*: rom. *Blidar* - ucr. *Blidar*; rom. *Cizmar* - ucr. *Čizmar*; rom. *Corbița* - ucr. *Korbic'a*; rom. *Micu* - ucr. *Miku*; rom. *Picuiata* - ucr. *Pikujata*. Rom. "i" este redat uneori în ucraineană printr-un sunet intermediar între "i" și "e", ca în exemplele: *Kečurka*.

¹⁸ G. Mihăilă, *DLRV*, p. 89; *Etimologičnyj slovnnyk ukrajns'koj movy*, tom II, p. 531, confirmă faptul că apelativul a intrat și în limba ucraineană.

¹⁹ Cuvântul românesc *stâna* apare ca oronim (atestat) în anul 1451 (vezi *DLRV*, p. 158).

Frasen, iar alteori îi corespunde un sunet foarte apropiat de "ă", "î": rom. *Comarnic* - ucr. *Komarnyk*; rom. *Chicera* - ucr. *Kyčera*; rom. *Colnic* - ucr. *Kolnyk*. *o - o*: rom. *Bocu(l)* - ucr. *Bokul*; rom. *Glod* - ucr. *Glod*; rom. *Corbita* - ucr. *Korbic'a*; rom. *Corbu(l)* - ucr. *Korbul*; rom. *Cornet* - ucr. *Kornet*. Vocala "o" (mai ales în poziție după accent manifestă tendința de închidere la "u": rom. *Grohot* - ucr. *Grohut*; rom. *Codrișor* - ucr. *Kodryșur*; rom. *Osoi* - ucr. *Osuj*; rom. *Zăvoi* - ucr. *Zavuj*. Se impune însă observația că aceste toponime circulă în unele localități și în varianta cu "o" netrecut la "u", fenomenul explicându-se întâi de toate prin diferențierile ce există în graiul ucrainenilor maramureșeni, determinate de grupa dialectală căreia îi aparțin. Astfel, în Rona de Sus, al cărei grai este inclus în grupul ucrainean nord-vestic, apar variante cu "o" trecut la "u" (vezi mai sus), iar în zona Bistrei, unde se vorbește un grai de proveniență huțulă, toponimia înregistrează lexeme cu "o" etimologic trecut la "i": *Grehit*, *Poghir* și altele.

u - u: rom. *Dancu(l)* - ucr. *Dankul*; rom. *Dănculeț* - ucr. *Dankulec*; rom. *Măgura* - ucr. *Magura*; rom. *Runcul* - ucr. *Runkul*. Vocalei "u" din toponimele românești îi corespund și alte reflexe cum sunt "e", "i", "o" (deschise) sau chiar un "v" epentetic, cum rezultă din exemplele: rom. *Muncel* - ucr. *Menčul*, *Menčel* (aici avem a face cu fenomene de metateză și armonie vocalică); rom. *Muncelaș* - ucr. *Minčelaš*; rom. *Lunga* - ucr. *Longa*, *Loanga*; rom. *Leurda* - ucr. *Levurda*.

În procesul de adaptare a numelor de locuri de origine românească, vocalele care nu au corespondent în sistemul fonetic al limbii ucrainene au fost substituite de altele apropiate din punct de vedere al calităților fonoacustice. Astfel "a" protonic este simțit de regulă ca "a": rom. *Bălțatu(l)* - ucr. *Balcatul*; rom. *Băita* - ucr. *Bayc'a*; rom. *Gavanu(l)* - ucr. *Gavanul*; rom. *Dănculețu* - ucr. *Dankulec*; rom. *Măgura* - ucr. *Magura*, dar se semnalează și toponime în care vocala în discuție apare ca un sunet închis, intermediar între "a" și "e": rom. *Bârsăneasca* - ucr. *Bersen'aska*; rom. *Făget* - ucr. *Feget*; rom. *Răchiteasca* - ucr. *Rekit'aska*; rom. *Stânișoara* - ucr. *Stenișora*. Alteori "a" se închide mult înspre "ă", "î": rom. *Cornătea* - ucr. *Kornyc'a*; rom. *Căliman* - ucr. *Kyliman*; rom. *Lădescu* - ucr. *Lyd'esku*; rom. *Măgura* - ucr. *Mygura*; rom. *Stăjăret* - ucr. *Styžeret*.

Vocalei românești "a" îi corespunde, de regulă, un sunet între "a" și "a" : rom. *Arșița* - ucr. *Aršyc'a*; rom. *Râpa* - ucr. *Rypa*; rom. *Vârtope* - ucr. *Vyrtop*.

Diftongul "oa" se contrace la "o": rom. *Lutoasa* - ucr. *Lutosa*; rom. *Gropșoara* - ucr. *Gropșora*, dar alături de aceste forme circulă și variante cu diftongul nemodificat (vezi mai sus). Am constatat și fenomenul invers: vocala "e" uneori este simțită ca diftong: rom. *Lespedea* - ucr. *Leaspedea*. Mai amintim că grupul "un" este recepționat ca "en" sau "in": rom. *Muncel* - ucr. *Menčul*; rom. *Muncelaș* - ucr. *Minčelas*; diftongul "ie" din *Pietrosul* ca "ia": *Piatrosul*, vorbitorii ucraineni făcând, probabil, analogia cu "piatra", iar diftongul "iu" din rom. *Plăiuc* se contrace la "i": ucr. *Plaik*²⁰.

²⁰ Aici putem vorbi chiar de o corespondență dintre sufixele diminutive românești și ucrainene (uc - ik).

Sistemul consonantic este mai stabil, nu suportă transformări esențiale, dar anumite fenomene fonetice se semnalează și la acest nivel. Am reținut tendința de înmuiere a consoanei "t": rom. *Arșița* - ucr. *Aršyc`a*; rom. *Tarnița* - ucr. *Tarnyc`a*; apariția lui "v" protetic: rom. *Leurda* - ucr. *Levurda*; rom. *Frumușeaua* - ucr. *Frumușava*, precum și trecerea lui "z" la "dž": rom. *Groapa Julii* - ucr. *Gropa Džulyna*. Consoanele "c" și "s" se mențin dure: rom. *Concaș* - ucr. *Čonkaš*; rom. *Pripićasca* - ucr. *Pripičaska*. Toponimele adaptate redau, în general, fidel caracterul palatal al consoanelor românești: rom. *Ard`il`anca* - ucr. *Ard`il`anka*; rom. *Bârsăn`asca* - ucr. *Bersen`aska*; rom. *D`erman* - ucr. *D`erman*. Toponimul *Hurgui* atrage atenția prin trecerea lui "g" inițial la "h", făcută probabil prin analogie, iar *Grun`* conservă o mai veche formă românească dinainte de substituirea lui "n" final cu "i", *Gru*.

În procesul adaptării nu este total indiferent genul natural al obiectelor din teren. Așa se explică tendința ucrainenilor de a reda denumirile românești de munți prin forme feminine, știut fiind faptul că în limba română substantivul "munte" este de gen masculin, câtă vreme corespondentul său ucrainean "hora" este feminin: rom. *Budescu* - ucr. *Buduska*; rom. *Bârsănescu* - ucr. *Bersen`aska*.

O bună parte din toponimele românești (în special cele ce au fost la origine antroponime) determină, prin preluare, un transfer al articolului hotărât "-ul" în limba ucraineană, firește, fără ca vorbitorii acesteia să sesizeze funcționalitatea sa: *Bokul*, *Lyd`eskul*, *Stratul* și altele.

Oronimul *Rekiten* are forma unui adjectiv posesiv, probabil pentru că populația ucraineană l-a receptat ca pe un toponim antroponimic. Același lucru este valabil și pentru *Ceretuu*.

Topolexemele de origine românească s-au adaptat la sistemul onomastic al limbii ucrainene foarte bine, o bună parte dintre ele dezvoltând chiar structuri bimembre, în care termenul de bază este însoțit de determinative de ordin spațial, dimensional sau prin intermediul cărora se exprimă posesia: *D`il` Douhyi*, *Kolo Kodryšura*, *Na Kležach*, *Kornetyň Must*, *Potuk Styžyreckyi*, *Aršyc`a Gavena*, *Preluka Aromova*, *Grun` Fedor`akuu* etc. Alteori se creează structuri antonimice în care ucr. *velykyj* "mare" este opus lui *malyj* "mic", iar *nyžnyj* "de jos" lui *verchnyj* "de sus" etc: *Buduska Velyka* - *Buduska Mala*; *Dankul Velykyj* - *Dankul Malyi*, *Rypa Mala* - *Rypa Velyka*, *Leasped`a Nyžn`a* - *Leasped`a Verchn`a*, *Kopt`iłaș Osoun`a* - *Kopt`iłaș Zatyňok* etc.

Dincolo de informațiile de ordin lingvistic pe care ni le oferă, toponimele prezentate mai sus confirmă ideea că la instalarea lor în Maramureș, ucrainenii au găsit acolo o societate feudală bine conturată, a cărei organizare a inclus și denumirea tuturor obiectelor geografice și a porțiunilor de teren ce prezentau importanță pentru activitatea social-economică a zonei.

COMUNITATEA LINGVISTICĂ ITALO-CELȚICĂ ÎNTRE ADEPTI ȘI CONTESTATARI

VASILE RUS

ABSTRACT. The Italo-Celtic Linguistic Community Between Supporters and Opponents. Based on the model of so-called *Wellentheorie* fashioned out by Johannes Schmidt, Antoine Meillet built his own theorie concerning the Indo-European dialects: among which a specific Italo-Celtic linguistic community was born. The main traits of this special linguistic aggregate were in Meillet's view: the assimilation $p...Kw < k^w ...k^w$, the specific treatment of the IE *tenuis* labiovelar stop $/*k^w/$, the G.sg in long -i at the thematic declension, the future indicative in -b-, the subjunctives in -a- and in -s(s)-, the superlative of adjectives in -somo-, the common stuff of preverbs and prepositions etc..

If we take into consideration all the linguistic materials existing nowadays, it is obvious that we must change our view concerning the intermediary Italo-Celtic linguistic aggregate from which a common or primitive Celtic, on one side, and a common 'Italic', on the other, were born. Most of the so-called common traits between Celtic and 'Italic' are found as well in other IE languages, especially in those from Western Europe, or represent common Indo-European inheritance. From a chronologic point of view, the famous isoglose that made possible the classification into *Q Celtic languages*, respectively into *P Celtic languages* and also permitted the division into the Latin-Faliscan-Sicil group (with preserved k^w), respectively into the Osco-Umbrian group (with $k^w > p$) is now proved as being a false problem.

Finally, taking into consideration the data of prachistorical and classical archeology, the history of cultures and civilisations, the history of religions, and the data of anthropology, mithology and ethnography as well, we can see clearly that it was impossible that such an Italo-Celtic community could have ever existed in a very archaic period of time. And it is sure that no common Italic language existed as a 'genetic' concept.

0. Acest studiu este rezultatul efortului de a sintetiza o cantitate imensă de note de lectură adunate cu trudă dar și cu mare curiozitate de noi pe parcursul a mai mulți ani, în momentele în care, dînd la o parte grijile zilnice și rutina cursurilor am urmărit cu fascinație o istorie începută în 1861¹, dar care continuă și în ziua de astăzi: istoria comunității lingvistice italo-celțice.

0.1. Coordonatele problemei ne sînt oferite de "the greatest Indo-Europeanist of the age", cel care a fost de bună seamă, dacă nu botezătorul acestui concept, cel mai înfocat susținător al său, pentru că vedea în el, prin negura vremilor, nu un construct reconstituit prin comparație, ci o realitate vie: strămoșul preistoric al limbii franceze și al națiunii franceze, nutrite deopotrivă de o componentă celtică și înobilate de ascendentul lor latin și roman:

"Plusieurs concordances qui s'observent entre le groupe celtique et le groupe «italique» donnent lieu de croire qu'il y a eu, à un certain moment, de beaucoup postérieur à l'unité indo-européenne, une unité italo-celtique. Mais on n'en peut déterminer les traits d'une manière exacte.

Le celtique est connu tardivement, à une date où il avait beaucoup évolué et où nombre de traits caractéristiques du celtique commun s'effaçaient déjà. Le groupe brittonique n'a été fixé par écrit qu'en un temps où la flexion casuelle avait disparu, où les finales s'étaient amuies presque sans laisser des traces, en un mot alors que les langues de ce groupe étaient parvenues à une stade de développement comparable à celui des langues romanes. Le groupe gaélique a été noté plus tôt, mais à un moment où la langue était en pleine transformation, où elle passait de l'état archaïque des langues indo-européennes à un état quasi-moderne, et où par suite l'on en entrevoit l'état ancien à travers les innovations qui se produisent plutôt qu'on ne discerne proprement les vieilles formes; du rest les premiers textes, les plus instructifs pour le linguiste, ne sont pas d'une langue littéraire systématiquement fixée, comme il arrive pour le gotique, le vieux-slave ou l'arménien; ce sont, pour le plusieor part, des glosses destinées à faciliter aux clercs l'intelligence de textes latins ...

... Le groupe «italique» se compose des parlars latins, d'une part, des parlars osco-umbriens de l'autre. Par malheur, on ne connaît, comme on le verra, du latin que presque uniquement la langue de Rome, et de l'osco-umbrien il ne subsiste que de menus débris. L'«italique» n'est donc restituable que partiellement, d'autant plus que les textes conservés sont, à de rares exceptions près, médiocrement anciens: ces langues ne sont pas connus qu'à partir du IIIe siècle av. J.Ch., c'est-à-dire en un temps où leur évolution était déjà très avancée. On n'a en Italie rien de pareil à ce qu'est le Vêda pour l'Inde, l'Avesta pour l'Iran, Homère pour la Grèce. Or, il est facile de voir combien, sans ces vieux textes, la grammaire comparée des langues indo-européennes scrait pauvre, combien incertaine et partielle scrait l'histoire ancienne de l'indien ou du grec.

... L'unité italo-celtique est donc malaisée à saisir. On l'aperçoit néanmoins dans une loatane penombre".²

Să încercăm să desprindem punctele esențiale din cele scrise de Meillet:

1. Existența unei comunități lingvistice italo-celtice, postulată și argumentată pe baza comparației dintre datele lingvistice oferite de cele mai vechi monumente scrise ale limbilor celtice și italice.

2. Desprinderea din unitatea italo-celtică a celticeii comune și a italiceii comune: deci, italo-celtica ar reprezenta veriga intermediară între indo-europeana comună și celtica comună, respectiv "italica" comună.

3. Dificultatea reconstrucției din cauza slabei atestări a limbilor italice și celtice arhaice.

4. Folosirea în exclusivitate a argumentelor lingvistice pentru demonstrarea existenței italo-celticeii și implicit și a italo-celților (Meillet vorbește chiar despre națiunea italo-celtică!)

Aceste patru observații ne sugerează de fapt direcția în care va trebui să ne conducem scrisul:

1. Prezentarea "listei" lui Meillet: din motive pragmatice vom regurge la folosirea unei sinteze a argumentelor sale luată din cursul magistral al regretatului profesor de la Universitatea din București, reputatul istoric al limbii latine, Eugen Dobroiu.³

2. Reconstituirea coordonatelor esențiale ale *corpus*-urilor limbilor celtice și italice, scoțind în evidență mai ales materialul pe care nu-l cunoștea Meillet în momentul avansării teoriei sale.⁴

3. Apelul la metoda comparativ istorică pentru reconstrucția verigilor intermediare între indo-europeana comună și limbile italice, respectiv celtice. Contestarea teoriei lui Meillet.⁵

4. Reconstituirea exactă a tabloului acestor limbi pe baza datelor oferite de comparația lingvistică, de arheologia istorică și preistorică, de etnologie.

1. Pornind de la pasajul citat de noi din Meillet, E. Dobroiu arată că în realitate avem de-a face cu: 1) inovații care sînt documentate în limbile italice și celtice care au apărut într-o unitate italo-celtică; 2) inovații care apar și în alte limbi, dar sînt inovații paralele, independente; 3) arhaisme păstrate în ariile laterale ale domeniului indo-european.

1.1. În fonetică, principala isoglosă o constituie asimilarea (progresivă sau regresivă) a lui *p* și *q* cînd introduc silabe alăturate:

e.g. lat. *quinque* (asimilare regresivă), o.-u. *pump*- (asimilare progresivă) v.irl. coic (asimilare regresivă), cymr. *pump*- (asimilare progresivă).⁶

Etimonul indo-european reconstruit ar fi **penq^we*: v.sl. *pčti* (= *peti*), gr. *πεντε*, skr. *pāñca*.

Asimilarea regresivă se constată la dialectele mărginașe ale italo-celticeii: cel latin și cel irlandez (goidelic).

În acest context, Meillet și-a pus problema tratamentului labio-velarelor indo-europene în italică și celtică: *q^w*, *g^w*, *g^wh* au devenit labiale în britonică și în osco-umbriană, velare în latină și în goidelică:

e.g. lat. *quis*, v.irl. *cic* <IE **q^wi-s*, gal. *pw*y, o. *pis*. Aceste fapte ar fi reflexul unei realități dialectale italo-celtice: cîndva, în perioada preistorică, strămoșii celților și italicilor trăiau împreună și erau grupați în triburi în așa fel încît pre-britonicii și pre-sabelii au transformat pe *qw* în *p*. Mai tîrziu aceste triburi s-au risipit: pre-

britonicii și pre-goidelicii s-au reunit ca să formeze Celtica comună, iar pre-sabelni, deveniți osco-umbrieni, și proto-latinii ca să formeze Italică comună.

1.2. Tratatamentul comun în Italică și Celtică al sonantelor lungi indo-europene r, l, n: ele apar ca ra, la, na.⁷

e.g. lat. *gratus* <*grtós, o. G.sg. *brateis* "gratie".

lat. *lana* <*wl̥na; lat. *gnatus* <*gntós, pael. D.pl. *cnatois*, gall. N.pl. *-gnatov*.⁸

1.3. La genitivul singular al flexiunii tematice latina prezintă o terminație -i lung, care "înghite" vocala tematică -o- (*agri*, Ac.sg. *agrum*). În gal. *Ategnail*, irl. *fir* (provenit din *uir̥i: N.sg. *fer*<*uiros).⁹ În faliscă există acest genitiv în onomastică: *Marci Acarcelini*.

Meillet consideră, de altfel, că genitivul osco-umbrian în -eis este o adaptare a formei în -i, dar că a fost extins și la flexiunea atomatică: o. *sakaraklets*, *aetels*, *medikets*, u. *kalles*, *popler*, etc.

1.4. Pentru completarea listei lui Meillet, E. Dobroiu constată ca modalitate comună italo-celtică sincretismul a patru cazuri la numărul plural: dativul, ablativul, locativul și instrumentalul.

În acest context, comparația între limbile celtice și italice ne indică folosirea, în esență, a două desinențe indo-europene: *-bhos, pentru D.-Abl. L., respectiv *-bh̥is, pentru I.. În schimb, limbile germanice și balto-slave folosesc desinențele indo-europene *-mos pentru D.-Abl.-L., *-mis, pentru I..

Cele două desinențe aflate în concurență, în urma sincretismului cazurilor vor avea sorți diferite, fiind folosită una în detrimentul celeilalte: *-bhos la declinarea nominală, *-bh̥is la declinarea pronominală; în celtică într-o parte se va folosi *-bhos (celtica continentală), *-bh̥is în cealaltă (în celtica insulară).

e.g. lat. *maribus*, o. *lúlsarifa*, gal. *matrebo*.

lat. *nobis*, *uobis*, v.irl. *muirib* <*maribh̥is (lat. *maribus*).¹⁰

1.5. În comparația adjectivelor (de fapt al șaselea articol pe "lista" lui Meillet) apare ca foarte posibilă utilizarea comună la superlativ a sufixului *-le-mmo- (după Palmer -samo-, după alții -somo-), ca în lat. *proximus*, *proximus*. Este evident, un sufix complex, pentru că la reprezintă gradul ț al sufixului de comparativ¹¹, iar -mo- apare ca sufix simplu în *declmus* (numeral ordinal adjectival), *postumus*, *ultimus*, *finitimus* etc..

e.g. lat. *proximus*, o. *nessimas* (form. N.pl.), *nessimal* (L.sg.), gal. *nesaf*, v.irl. *nessam*

1.6. În ceea ce privește sistemul verbal, Meillet se oprește la categoriile gramaticale ale timpului, modului și diatezpi.¹²

1.6.1. Viitorul în -f- apare pe "lista" lui Meillet, fiind echivalat cu viitorul irlandez în -f-, dar, urmându-l pe Thurneyson¹³, savantul francez a renunțat la această ecuație, arătând că -f- irlandez nu poate proveni din indo-europeanul *bh̥.

e.g. lat. *carebo*, fal. *carefo* (influență grafică umbriană), v.irl. *carfid* (~lat. *carebo*).¹⁴

1.6.2. O inovație italo-celtică este considerată de Meillet construirea conjunctivelor în -a- și -s- independent de temele temporale, prin adăugarea direct la

rădăcina verbului; în rest, limbile indo-europene vechi preferă să obțină conjunctivul prin lungirea vocalei tematice *e/o*,

e.g. lat. *aduenat* (față de gr. *ιουενν*), irl. *bera* (*ber* "a purta").

lat. *faxo*, irl. *fiasu* (*tiag* "a merge").

1.6.3. Morfemul cu ajutorul căruia se exprima în indo-europeană impersonalul¹⁵, mai apare încă sub formă de relice în limbile italice și în limbile celtice, dar a contribuit apoi la dezvoltarea în comun a diatezei medii și a celei pasive (din cea medie), iar mai târziu a așa-ziselor 'deponente'.

lat. *loquor* v.ir. *labrur*

lat. *loquitur* v.ir. *labrithir*, etc..

N.B! La persoana a 2-a sg. latina a inovat folosind desinența medie indo-europeană *so și apoi *se (grad apofonic al aceleiași desinențe) la care a adăugat desinența activă -s pentru o mai bună caracterizare a persoanei.

e.g. *loquerus* <*loque-so-s

loqueris <*loque-se-s etc..

2. Referirea la dezavantajele pricinuite de lipsa unor monumente lingvistice edificatoare și într-o cantitate suficientă la data "intrării în istorie" a limbilor italice și celtice se poate traduce în două aspecte diferite:

a. diferența mare în timp între primele atestări scrise ale limbilor celtice continentale și cele insulare;

b. mai mare vechime a primelor monumente scrise latine față de primele monumente scrise celtice.

Dar este de reținut în ambele situații caracterul mai mult decât insuficient al acestor *corpus*-uri, lucru care îl face pe Meillet să se gândească cu regret la Veda vechilor indieni sau la Avesta iraniienilor și la poemele homerice ale grecilor.

2.1. În momentul în care A. Meillet își concepuse teoria despre comunitatea lingvistică italo-celtică, *corpus*-ul celtic era foarte redus așa cum rezultă chiar din spusele lui. În următoarele cinci sau șase decenii, acest *corpus* a crescut substanțial, astfel că astăzi, în urma descoperirilor care s-au înmulțit de la un an la altul, sîntem în posesia unor texte diverse, începînd cu inscripții dedicatorii sau funerare pe diferite suporturi (piatră, ceramică, bronz, lemn, plumb) pînă la texte literare și legendele monedelor.

2.1.1. În ciuda relativei subțirimi a *corpus*-ului propriu în comparație cu cel al celticei insulare, celtica continentală a atras întotdeauna mai mult atenția celor mai vestiți savanți datorită mai marii vechimi și datorită misterelor și contradicțiilor de tot felul în care se scîldau limbile desprinse din celtica comună.

Sursele celtice continentale sînt răspîndite pe o suprafață imensă cuprinsă între vestul Europei și Asia Mică; în plus ele datează din perioade diferite de timp, ceea ce face mînuirea lor deosebit de dificilă, în vederea încercării de a stabili o cronologie a diferitelor etape în care limba celtică comună a dat naștere diferitelor limbi celtice continentale: celtiberica (sau hispano-celtica), limba galilor (sau gallica), lepontica, limba galaților (sau galata).¹⁶

2.1.2. De altfel, relațiile genetice dintre aceste subgrupuri ale celtice continentale nu sînt nici pe departe clarificate în totalitatea lor, ca să nu mai vorbim de raporturile între celtica continentală și cea insulară. Se poate vorbi mai degrabă despre tradiții epigrafice diferite decît despre dialectologie celtică.

2.1.3. Alături de inscripțiile pomenite mai sus, considerate surse primare trebuie să mai adăugăm *grafitti* precum și glosele (surse secundare) culese de scriitorii clasici și medievali.¹⁷

2.1.3.1. Sursele primare sînt gravate în capitale grecești, în capitale și cursive romane, în scrierea iberică precum și în scrierea de tip Lugano (o variantă a alfabetului etrusc de nord).

Scrierea iberică notează oclusivele cu caractere silabice, fiecare oclusivă primind drept vocală de sprijin fiecare din cele cinci vocale. În concluzie, acestea reprezintă grupuri silabice, dar probabil, alopoziții sau valori fonetice ale aceluiași fonem, mai bine zis a două foneme pentru că oclusivele sonore erau reprezentate tot cu ajutorul surdelor. Vocalele, nazalele, lichidele și semivocalele, precum și siflantele (în număr de două) sînt notate cu caractere alfabetice. Acest lucru crează bineînțeles probleme pentru redarea în scris a grupului oclusivă+lichidă, grupuri obișnuite în limbile celtice. Mai mult, uneori, nazalele nu sînt notate înaintea ocluserelor. De asemenea este foarte dificil să ne dăm seama cînd vocala este moartă, adică nu are valoare fonematică sau cînd este vocală plină: Te poate reprezenta fonemele /Te/, /de/, /t/ și /d/.¹⁸

Scrierea numită "de Lugano" este o scriere alfabetică: fiind de origine etruscă, ea nu notează cu semne diferite oclusivele surde și sonore; de asemenea, are două tipuri de siflantă; ca și scrierea iberică: distribuția lor nu este clară (probabil că una este rezultatul unei evoluții secundare a unui grup de sunet); ca și scrierea iberică, de multe ori nu notează nazalele înaintea unei oclusive.¹⁹

2.1.4. Termenul de *Festlandkeltisch* a fost făcut de lingvistul L. WEISGERBER, care a realizat o privire de ansamblu asupra limbilor celtice continentale cu mult înaintea descoperirii principalelor texte ale *corpus*-ului, acesta observînd încă din 1931²⁰ că nu este vorba pur și simplu de o limbă unică, în speță cea a gallilor.

2.1.4.1. Deși primele materiale lingvistice din vechea peninsulă iberică au fost adunate pentru prima oară de E. HÜBNER în 1893²¹, se consideră totuși că materialul celtic diferențiat pe sub-grupe a fost recunoscut mai întîi de către ANTONIO TOVAR în 1946.²² Pentru ca în 1986 același Tovar să includă aceste inscripții într-un context mai larg istoric și arheologic. Pînă acum materialele lingvistice de prim rang au fost adunate în trei volume de *Monumenta linguarum hispanicarum*, al patrulea fiind în curs de pregătire (va cuprinde legendele monedelor celtice).

2.1.4.2. Majoritatea acestor inscripții sînt în scriere semi-silabică, o mică parte fiind scrise cu caractere romane.

Cea mai importantă este inscripția pe o tăbliță de bronz de la Botorrita, care cuprinde 125 de cuvinte pe fața A și 61 de cuvinte pe fața B. S-a demonstrat că fața B

cuprinde o listă de nume de persoane care atestă un sistem onomastic propriu celților: numele persoanei la N.sg., urmat de *nomen gentilicium* la G.pl., urmat de patronim la G.sg. și la urmă un apelativ al funcției sau rangului deținut de persoana respectivă la N.sg. urmat de locul de origine în G.sg.²³

e.g. **aPulu lousoCum u[elsuno] Pinti] aCainas** (Botorrita B 4-5)

Inscripția de pe fața A a fost interpretată fie ca o *lex sacra*, adică o lege care previne pângărirea unor locuri declarate sacre, fie o *lex municipalis*, adică o lege destinată reglării relațiilor într-o comunitate. Oricum, lungimea textului oferă informații morfologice și lexicale bogate, dar mai ales sintactice privitoare la o limbă celtică cu caracter arhaic.

2.1.4.3. Tipul comun de inscripție celtiberică este *tessera hospitalis*, care indică existența unui pact între un individ (sau o familie) și comunitate. Cea mai recentă colecție de *tesserae hospitales* îi aparține lui Jürgen UNTERMANN.²⁴

2.1.4.4. Există o singură inscripție hispano-celtică cu caracter funerar provenind din insula Ibiza, din arhipieleagul Balearelor. Ea cuprinde formula onomastică tipică **Tir-Tano] aPuloCum leTuno] CePelICio]**. În legătură cu ultimul cuvânt, cel care reprezintă locul de proveniență a persoanei, s-a pus problema dacă este un adjectiv în N.sg. sau un G.sg. neutru, pentru că fiind vorba de o temă în -o-, cuvântul ar prezenta o desinență interesantă de G.sg. *-s (pe gradul $\emptyset$).²⁵

2.1.4.5. În situl arheologic de la Peñalba de Vellestan au fost descoperite o serie de inscripții scrise cu caractere romane pe un perete stîncos. Una dintre ele este în limba celtică și se adresează zeului celtic *Lugus*. La acestea se adaugă niște *graffiti* cuprinzînd citate din autorii latini, chiar și din Vergilius, *Aeneis*, II 268-9!! Pe una din inscripții apare sintagma *VIROS VERAMOS*, probabil numele celtic al unui magistrat local superior.

2.1.4.6. Un număr mic de inscripții au fost incizate pe vase de ceramică, pe ulcioare, pe greutatea pentru războaiele de țesut și pe furcile de tors. Aceste inscripții au fost comentate de către J. de HOZ.²⁶

2.1.4.7. Tot la Botorrita a fost descoperită o inscripție latină cunoscută sub numele de *Tabula Contrebiensis*, ale cărei nume proprii celtice sînt analizate de F. MOTTA alături de cele din inscripția de la Botorrita.

2.1.5. Depistarea trăsăturilor tipologice fonologice și morfologice ale limbii celtiberice este îngreunată de scrierea semi-silabică²⁷: se poate totuși observa căderea lui *p inițial: *pro->ro- (Botorrita A8) și evoluția lui g^w la b în *Pou/Tom*<*g^wow-stom (Botorrita A4).

Tot o trăsătură arhaică este păstrarea diftongului *ey în toate pozițiile: *heiTom*<*sley-to- (Botorrita A3) și *Taunei*<*da-wn-ey (Botorrita A2). Dar ei poate reprezenta și un *e lung închis* în silabe neaccentuate: *areCoraTa*, alături de *areiCoraTiCo*<*art-.

Vocalele lungi apar scurtate în silabă finală²⁸ înainte de o nazală cu care se încheie cuvîntul: ca de pildă în desinența indo-europeană de G.pl. *-om:-um.

În cîmpul morfologiei, cea mai spectaculoasă descoperire este aceea a lui Untermann, din 1967, genitivul singular în -o, în loc de -i, care era bine cunoscut în

domeniul celtic pentru flexiunea tematică! S-au dat mai multe explicații: s-a presupus că a avut loc sincretismul genitivului singular cu ablativul singular, care avea terminația *-od*, lucru care s-a petrecut în limbile baltice și slave.²⁹ Pe de altă parte s-a presupus căderea lui *-s* printrun fenomen *sandhi* (la limita între două cuvinte).³⁰

S-a remarcat, de asemenea, păstrarea terminației de N.pl. nominală *-os* la flexiunea tematică, care continuă vechea terminație IE **-os*, spre deosebire de restul limbilor celtice, care au înlocuit-o cu terminația pronominală **-oy*. Temele în *-a-* au G.pl. în *-aun*.

Se pare că celtiberica mai avea încă locativul indo-european: *Cortonei*.

A avut loc sincretismul ablativului singular cu dativul, primul dispărând în favoarea celui de-al doilea: *esuerTal* (Botorrta A6).

Pronumele *ofcues* și *osas* n-au corespondent în nici o altă limbă celtică. De asemenea, este atestată prezența pronumelui relativ pe tema indo-europeană **yo-*: N.sg.m. *iof* (Botorrta A10) și D.sg.m. *iomui* (Botorrta A7) și Ac. pl. *f. iaf* (Botorrta A8).

Celtiberica folosea tema pronumelui demonstrativ **to-*, care se va generaliza în dauna temei **so-*.

În sistemul verbal apar imperative posteriore în **-tod*.

Apare de asemenea celebrul conjunctiv celtic în *-a-* adăugat direct la radical: *aseCati* (Botorrta A6).

Printre faptele sintactice remarcabile care pot fi stabilite pentru celtiberică, trebuie amintită topica în propoziția nemarcată stilistic: SOV (subiect-obiect-verb), care este aceeași cu a indo-europenei comune, reconstituită pe baza datelor din hittită, sanscrită și latină.

De asemenea, găsim corelația relativ-demonstrativ, tipic indo-europeană, în: *iomui Li/Ta/TiTa/sisanTi*, *iomui tam arsna/PionTi* (Botorrta A7).

Conjuncția enclitică *-Cue* este adăugată după fiecare membru al frazei aflat în raport de coordonare cu alți termeni, precum la Homer.

Se întâlnește, de asemenea preverbul *ro-* întrebuințat cu valoare modală pe lângă un verb la conjunctiv în scopul de a exprima potențialitatea.³¹

2.2. Gallica ar reprezenta termenul generic pentru o realitate difuză și diversă: graiurile diferitelor triburi celtice numite de romani *Galli*, care ocupau un teritoriu foarte vast în vestul Europei, durata acesteia în timp ocupând mai multe secole.

2.2.1. *Corpus*-ul gallic s-a constituit și dezvoltat treptat, începând cu sfârșitul secolului trecut: pe măsură ce noile descoperiri se înmulțeau, noi și interesante date lingvistice se adăugau în mozaicul fragmentar al celticeii continentale.

A. Holder a fost cel care a adunat pentru prima oară într-o monumentală colecție (trei volume) materialul onomastic comun vechii celticeii continentale, inscripțiilor ogamice și britoniceii insulare, dar se pare că acesta a introdus multe date lingvistice care nu se refereau la realitățile celtice.³²

Adevărații pionieri ai "arhitectonicii" *corpus*-ului galliceii trebuie considerați W. STOKES, J. RHYS și G. DOTTIN: Stokes este de fapt primul care a încercat interpretarea textelor inscripțiilor în 1859³³; continuatorul său a fost J. Rhys, autorul

unor lungi articole la începutul secolului nostru³⁴, iar G. Dottin a alcătuit pe baza a 63 de texte o gramatică și un manual practic de limbă gallică.³⁵

În 1933, lingvistul american Joshua Whatmough a interpretat cele câteva inscripții cunoscute din Gallia Cisalpină în contextul monumentelor lingvistice referitoare la "dialectele" pre-romane ale Italiei, considerându-le ca fiind de limbă retică.³⁶

Ceea ce n-a reușit savantul american de unul singur, a reușit o echipă de lingviști francezi, care au purces la alcătuirea unei colecții de inscripții gallice: *Recueil des inscriptions gauloises* (RIG). Volumul I cuprinde inscripțiile gallice gravate cu capitale grecești, marea lor majoritate provenind din jurul Marsiliei.³⁷ Din volumul al II-lea este definitivat și publicat doar primul fascicol, care cuprinde inscripțiile din Gallia Cisalpină scrise cu caractere de Lugano, precum și inscripțiile din Gallia Transalpină gravate cu caractere romane capitale.³⁸ Fascicolul al doilea urmează să cuprindă inscripțiile gallice scrise în cursivă romană, pe care le adună și interpretează P.-Y. LAMBERT. Volumul al III-lea cuprinde calendarul de la Coligny (descoperit în peste 150 de fragmente rezultate din lărimarea plăcii de bronz pe care era incizat)³⁹, precum și fragmente dintr-un calendar asemănător de la Villards d'Héria. Următorul volum urmează să cuprindă legenele monedelor gallice, atât cele cu caractere grecești, cât și cele cu caractere romane. De acestea se ocupă J. B. COLBERT de BEAULIEU și B. FISCHER.⁴⁰

2.2.2. În ceea ce privește conținutul inscripțiilor, tipurile principale care se desprind ar fi:

1. Inscripțiile dedicatorii: formula cheie din mai multe inscripții de acest fel scrise cu caractere grecești ar fi *δεδε βρατον δεκαντεμν*, "i-a dedicat o zecime drept recunoștință", din care se poate deduce că numele dedicatorului apare în N, iar al beneficiarului în D.⁴¹; o altă serie de inscripții prezintă o structură centrată în jurul verbului *IEVRV, ειωρον*, "el, ea a dedicat": numele dedicantului apare la N, iar al beneficiarului la D., uneori apărând și obiectul dedicat în Ac.⁴²

2. Inscripțiile funerare: cele mai clare provin din Gallia Cisalpina și sînt scrise cu caractere de Lugano. De mare însemnătate este existența unei inscripții bilingve⁴³ latino-gallică în care verbul preterit la ps. a 3-a sg. *KarniTu* apare de două ori: prima oară este echivalat cu *LOCAVIT*, a doua oară cu *LOCAVIT ET STAVIT*.

O inscripție pe care de fapt Lejeune nu o înregistrase, cea de la Voltino, prezintă un caz foarte interesant în care piatra funerară este cea care vorbește: *TETVMVS SEXTI DVGLAVA SA/ADIS to-medœclai obalda natina* "Tetunus, (fiul) lui Sextus (și) Dugiaua (fiica) lui Saşadis (sînt înmormîntați aici) (și) Obalda fiica (lor) dragă m-a înălțat pe mine".⁴⁴

3. O unică inscripție bilingvă latino-gallică descoperită la Vercelli (în scriere de Lugano) constituie o raritate: este vorba despre o donație de pămînt însoțită de stabilirea hotarelor!⁴⁵

4. Inscripțiile "populare": una din cele mai interesante, incizată pe un vas de băut cuprinde textul *neddamon delgu linda* "(vasul) conține băuturile vecinilor"⁴⁶. De asemenea, tot aici trebuie incluse o serie de texte gallice tîrzii care cuprind inscripții

pe furci de tors și pe fuse, care exprimă dorința de a fi sărutat sau jinduirea după o cupă cu bere.⁴⁷ De asemenea, în lucrarea lui MARCELLVS din BORDEAUX *De medicamentis liber* sînt păstrate anumite formule de descîntec în limba gallică, alături de altele în latină și în greacă.

5. Cei peste 200 de *grafitti* în romană cursivă adunați de R. MARICHAL din atelierul de *terra sigillata* de la Graufesenăue, datînd din secolul II d.Ch.. Majoritatea cuprind inventare sau calcule privind "producția în serie", prin urmare oferă un set complet al numeralelor ordinale gallice de la unu la zece, alături de numele latine și gallice ale mai multor meșteri și de un verb, care prin frecvența și regularitatea cu care apare a făcut să se creadă că înseamnă "a fabrica": *auuot/auuouot*.

6. Cele mai importante pentru cercetarea lingvistică sînt cele trei inscripții cu caractere romane cursive:

a. inscripția de la Chamalière, incizată pe o plăcuță de plumb și compusă din aproximativ 64 de cuvinte. A fost descoperită în 1971 într-un izvor sacru în care fusese intenționat aruncată, pentru că avea un caracter votiv. S-a constatat că textul are trei părți distincte: o rugăciune către divinități, lista persoanelor care imploră ajutorul divin și un jurămint al acestor persoane;⁴⁸

b. inscripția gallică da la Larzac, care cuprinde 160 de cuvinte incizate pe ambele fețe a două tăblițe de plumb: tăblițele sînt în parte degradate, de aceea textul nu este ușor de descifrat. Se pare totuși că ar reprezenta disputa dintre două "vrăjitoare" gallice;⁴⁹

c. inscripția de 48 de cuvinte de pe un fragment de farfurie de ceramică, descoperită la Lezoux. Se crede că textul se referă la mîncare⁵⁰, sau că ar cuprinde maxime, sentințe morale sau învățături practice.⁵¹

2.2.3. Încercînd să desprindem trăsăturile lingvistice esențiale ale limbii gallilor, observăm următoarele:

2.2.3.1. Structura propoziției nu oferă un model unic, dar din punct de vedere statistic (cu tot caracterul relativ inerent, datorat insuficienței materialului lingvistic avut la dispoziție) modelul cel mai des întîlnit ar fi SVO (subiect-verb-obiect), ca de pildă: *MARTIALIS DANNOTALI IEVEV VCVETE SOSJN CELICNON*,⁵² "Martialis, (fiul) lui Dannotalos a dedicat acest edificiu lui Ucuētis".

Dar inscripția de la Larzac pare să ofere urme ale unei topici mai vechi SOV (subiect-obiect-verb).⁵³

O structură foarte importantă, pentru că se va dovedi a fi structura de bază în celtica insulară este cea care prezintă ordinea VSO (verb-subiect-obiect), nu atît cea în care apare un verb la imperativ, cît cea în care apare o particulă relativă sau cu caracter subordonator, ca în *to-medœclai obalda natina* (Voltino) sau *DVGJONTI-JO VCVETIN IN ALISJA*⁵⁴, "care îl slujește pe Ucuētis în Alisia": conform restricție stabilite de A. Wackernagel privind poziționarea acestor particule enclitice numai pe locul doi în propoziție, obligatoriu după un verb sau după anumite particule speciale.⁵⁵ *Nota augens*, adică plasarea enclitică a pronumelui subiect după verb (subiectul putînd fi recunoscut ușor după desinența verbală) apare facultativ în

inscripțiile gallice, dar atrage după sine topica VSO: în inscripția de la Chamalière apare atît *uediju-mj* “eu implor”, cît și verbul simplu *regu* “eu îndrept”.

2.2.3.2. În sistemul cazurilor galice este bine atestată desinența indo-europeană de D.pl. *bhos (în gallică -*bo*: *ATREBO*⁵⁶, *ματρεβο*⁵⁷), care este concurată de desinența indo-europeană de instrumental *bhis>gall. -*bi*: *GOBEDBI*⁵⁸, *SVIOREBE*⁵⁹. Este de remarcat că nici o inscripție gallică nu cuprinde ambele desinențe, ceea ce ne face să ne gîndim la un proces surprins în desfășurarea sa: sincretismul cazurilor D. și I. la numărul plural, care se va soluționa în favoarea dativului.

La numărul singular se constată existența terminației de D. -*ui* (cu -*u*- lung), care are și o variantă -*u* lung, dar este greu de precizat dacă și aici este vorba de o încrucișare a dativului propriu-zis cu instrumentalul în -*u* sau este vorba de o apocopă a lui -*i* din -*ui*, ca în celtiberică la G.sg. în -*o* provenit din -*os*.

Datorită intervalului mare de timp în care se înscriu atestările inscripțiilor gallice, avem norocul de a surprinde evoluția la N.pl. în -*oi* (terminația pronominală care a înlocuit la temele în -*o*- vechea terminație în -*os*) la -*i* lung (prin monoftongare): de la *TanoTaliKnoi*⁶⁰ la *casidant*⁶¹.

De asemenea, D.sg. la temele în -*a* lung este atestat încă de timpuriu ca fiind d -*α*, dar apare și sub forma -*i* lung: de la *εσκεγγαι*⁶² la *βηλησαμι*⁶³.

Acuzativul singular în -*an* evoluează la -*im*: de la *loKan*⁶⁴ la *seuerim* (Ac.sg. de la *seuera*)⁶⁵.

2.2.3.2. În fonetică se constată evoluția diftongului *ew* la *ow*, care tinde apoi spre monoftongare la *o* lung, devenit mai tîrziu *u* lung: de pildă, pentru termenul de “popor”, “comunitate” (lat. *ciuitas*) găsim, în ordine, grafiile *teut-*, *tout-*, *tot-* și *tut-*.⁶⁶

Probabil că înainte de primele atestări scrise s-a desăvîrșit și monoftongarea de D.sg. *ey>*e* lung, așa cum apare în forma citată *VCVETE* (N.sg. *VCVETIS*).

Alte transformări fonetice inerente care pot fi considerate ca fiind specific gallice ar fi scurtarea vocalelor lungi înaintea unei nazale în *Auslaut* (finală de cuvînt): G.pl. *matron*, în loc de *matroun*⁶⁷, precum și apariția așa-zisului *Tau gallicum*, în fapt o dentală africată, notat printr-un grup consonantic derivat din *st, *ds și *ts: *aδδεillj*<**ad-sed-*.⁶⁸

Am lăsat la o urmă o situație considerată de mulți cercetători ca fiind o dovadă de arhaicitate și, dacă nu ar fi totuși vorba doar de puține exemple, am putea trage anumite concluzii în privința vechimii limbii gallice: păstrarea lui *k^w* și a grupului *kw*: *EQVOS* și *QVIMON*⁶⁹; de fapt se constată în foarte multe inscripții că tratamentul normal al labiovelarei surde indo-europene este *p*: zeița *EPONA*; **ek^w-on-a* (*a* lung).

2.2.3.3. Inovațiile în domeniul nominal și verbal sînt foarte importante în gallică:

1.a. La G.sg., **-os* a fost înlocuit cu -*i* (lung) (chiar și la neutru), lucru necunoscut în celtiberică!

1.b. La temele în -a lung, G.sg. în -as este atestat în *Tomas*⁷⁰: mai târziu apare -ias (de la temele în -ya-): *paulla*⁷¹ are G.sg. *paullias*⁷² (această dezvoltare se va observa și în celtica insulară⁷³).

1.c. Inscripția de la Larzac este la fel de importantă și pentru că atestă o inovație la terminația de G.pl. a temelor în -a (<*eH₂) -anom: *bnanom*⁷⁴ și *eianom*⁷⁵.

N.B! Mai trebuie remarcat, ca pe o dovadă de arhaicitate de data aceasta, că în gallică sînt atestate forme de dual la flexiunea tematică: *VERGOBRETO*⁷⁶ și *cassida(n)no*⁷⁷.

2.a. În sistemul verbal sînt de remarcat două inovații legate de preterit:

α) un preterit în -t-, obținut prin alipirea la desinența secundară activă de pers. a 3-a sg. imperfect -t a terminației de perfect -u sau -e; în consecință -t- a fost simțit ca un morfem de preterit și a fost extins în toată paradigma⁷⁸: *KarniTu*<*karne-ye-tt-u.

β) un alt tip de afixație se întrevide în forma de preterit *legasit*: corect ar fi fost *legas, cu -s- de aorist provenit din *st (-s- sulix +t- desinență)⁷⁹: confuzia evidentă cu forma de ps. a 2-a sg. a dus la alipirea terminație -it, pentru recaracterizarea ps. a 3-a sg..

2.b. De asemenea, s-a văzut deja că la ps. a 2-a pl. a preteritului apare o terminație nouă în -s (*KarniTus*, *IOVRVS*), pentru care nu s-a găsit încă o explicație plauzibilă în sistemul verbal.

2.c. Gallica prezintă și forme de conjunctiv în -a-: într-unul dintre *grafitti* de la Graufesenäue găsim *lubijas* (ps. a 2-a sg.). Forma *axat*, care se întilnește la Marcellus din Bordeaux ar putea fi un exemplu interesant de contopire a conjunctivului celtic în -s- (deziderativ) cu cel în -a-, dacă nu cumva -x- stă aici pentru /g/: în inscripția de la Chamalière găsim *luxe* pentru *luge*!

2.d. Verbele deponente erau atestate și în gallică: *uelor* ps. 1.sg.), la Marcellus din Bordeaux; *MARCOSIOR* (ps. 1.sg. conjunctiv prezent), la Aütun.

N.B! În gallică apar și forme de participiu prezent activ în -nt-: *tigontias* (G. sg.f.), *sagitiontias* (G. sg.f.).⁸⁰

Participiile în -to- și-au păstrat valoarea originală, indo-europeană.⁸¹

2.3. Lepontica sau luganica⁸² este atestată într-o zonă geografică foarte restrînsă, fapt care ne face să ne gîndim mai degrabă la un subdialect al limbii gallice.

Whatmough etichetează textele în leptică drept celto-ligure⁸³, iar Pisani le consideră drept ligure.⁸⁴

Cel care a afirmat cu tărie caracterul celtic al limbii inscripțiilor leptonice a fost M. Lejeune⁸⁵, după ce Pulgram, mai prudent, afirmase doar caracterul indo-european al acestei limbi.⁸⁶

2.3.1. *Corpus*-ul leptic este pe cale de a fi definitivat și completat în Italia printr-o serie de noi inscripții la a căror descifrare și interpretare o contribuție importantă și-o aduce Maria Grazia Tibiletti Bruno.⁸⁷

2.3.1.1. Inscripțiile cu caracter funerar sînt pe departe cele mai numeroase:

a) există inscripții pe piatră, care nu specifică decît numele mortului (de șase ori în N., o dată în D., o dată în G.); de asemenea, au fost descoperite urne funerare pe

care era înscris numele mortului (de 17 ori în N., de 2 ori în D.). Zece astfel de inscripții pe piatră indică substantivul în N.sg. *pala* "piatră" și numele decedatului în D..

b. Două inscripții funerare au o lungime mai consistentă:

b.1. Inscripția descoperită la Carcegna, cu următorul conținut: *meTelui mae silalui uenia meTeliKna a/mina KrasaniKna*. Numele decedatului apare în D.: la acesta se adaugă numele celor două dedicante în N. (cu filiația exprimată printr-un derivat adjectival în -na!⁸⁸).

b.2. Inscripția pe piatră descoperită la Vergiate, al cărei caracter funerar a fost probat de prezența Ac. sg. *pałam*. Textul este următorul: *PelKui Pruiam Teu Karite i/ós KaliTe Palam*, adică, numele decedatului în D.sg., numele dedicantului în N.sg., precum și două sintagme alcătuite din verb plus complement de obiect în Ac.: s-a presupus că cele două verbe indică operațiile de închidere a mormântului și de înălțare a stelei funerare.⁸⁹

2.3.1.2. Inscripțiile dedicatoriilor sînt puține la număr; totuși există două care au o oarecare consistență:

a. Textul descoperit pe o urnă dintr-un mormînt din Ornavasso: *laTumarui saPsuTai-Pe uinom na/om*. Observăm numele celor doi beneficiari în D.sg.: un bărbat (*laTumarui*) și o femeie (*saPsuTai*). Numele lor sînt legate prin conjuncția enclitică -*Pe*< **k*⁹⁰*e*, urmate fiind de grupul nominal în N. *uinom na/om*, "vin de Naxos". Deci, traducerea ar putea fi: "Lui Latumaros și Sapsutei, vin de Naxos" (numele ofertantului nu este specificat).⁹⁰

b. Inscripția încrustată în piatră descoperită în 1966 la Prestino: *uvamaKozis PlialeJu uvlTiautioPos site/TeTu*. Interpretarea acestei inscripții este mai dificilă din cauza neclarităților de ordin fonologic.⁹¹

2.3.1.3. Există 16 legende de monede cu caractere de Lugano, care urmează să fie incluse în volumul al patrulea RIG. Ele au fost deja analizate de M. Lejeune.⁹²

2.3.2 După părerea lui K.H. SCHMIDT, lepontica prezintă trăsături lingvistice mult mai arhaice decît gallica.⁹³

2.3.2.1 În domeniul morfologic se observă (trebuie totuși prudență!) sincretismul ablativului singular (în *-od) cu G.sg (*-od->u lung). Dar Whatmough indică și forme de G.sg. în -l lung pentru flexiunea tematică: *a/KoneTi*⁹⁴ și *a/founi*.⁹⁵

2.3.2.2. În sintaxă se observă, luînd în considerare inscripțiile de mai mare întindere, tendința de trecere de la topica SOV (Prestino) la topica SVO (Vergiate).

2.3.2.3. În ceea ce privește trăsăturile fonologice ale lepontice, altele cîte pot fi deduse din *corpus*-ul restrîns, apropierea acestui idiom de gallica cisalpină este evidentă. Există totuși și deosebiri:

a. lepontica prezintă în comun cu gallica:

1. tratamentul labiovelarei surde indoeuropene: **k*⁹⁶>*p* (cf. -*Pe*< *K*⁹⁷*e*);

2. evoluția grupului *st la dentala africată *ʃ*: *i/ós*< *istos și -*koʃis*< **g^hostis* (cf. lat. *hostis*);

3. monoftongarea diftongului *-ey la e lung s-a produs în faza preistorică, ca și în gallică, dar numai în *Inlaut* (interiorul cuvântului; în *Auslaut* se păstrează la D.sg.: *Teu*<*deywo, dar *aTilonei*.⁹⁶

b. Spre deosebire de gallică, care are desinența de Ac. sg. evoluată la -n, cu excepția unui exemplu din inscripția de la Larzac (unde se bănuiește influența ortografiei latine), lepontica prezintă un -m conservat (<IE *-m).

c. Există două forme "problematică" în inscripțiile lepontice, în jurul cărora s-au purtat și se poartă discuții aprinse deoarece aceste forme ar putea reflecta două trăsături arhaice distinctive pentru lepontică: ambele forme se regăsesc în inscripția de la Prestino.

c.1. Tema *mvamo*-<*upmm-poate reprezenta pe /*wamo*/'⁹⁷, dar este la fel de posibil să reprezinte pe /*u*'*amo*/'⁹⁸, adică o formă intermediară între indoeuropeanul *p și eventuala lui pierdere în celtică. Am fi, cu alte cuvinte în fața unei forme foarte arhaice! S-a observat că o dezvoltare a lui *p>w apare în anumite împrejurări în armeană, de asemenea în iraniană medie și în toharică, dar s-a contraargumentat că, de vreme ce -w- intervocalic este păstrat în celtică, teza nu poate fi corectă.⁹⁹ Dar este de remarcă faptul că același grup uv apare în aceeași inscripție în *uv/TiauoPos* (D.pl. cu *-*bhos*), iar interpretarea corectă a acestuia ar putea arunca lumină și asupra lui *uvamo*-.¹⁰⁰

c.2. Fonologia terminației de Ac.pl. din forma *siTe/* a stîrnit, de asemenea, enorm de multe discuții în ceea ce privește vocala de sprijin dezvoltată de -n- vocalizant din desinența *-ns de Ac.pl.:

α) o teorie postulează dezvoltarea vocalei -e-: *siTe/*/*sedns, cu *ns*:-*ens*:*e*'¹⁰¹;

β) contrateoria ar fi sugerată de analogia cu vechea irlandeză, unde se întâlnește Ac.pl. în -a<*-as<*-ans<*ns¹⁰². Această problemă este dificil de rezolvat dată fiind lipsa oricărei dovezi a evoluției nazalelor silabice în lepontică; dar se poate totuși observa că *ndhi->*ande:-anne în gallica cisalpină (*esaneKoti*'¹⁰³). Ultima ipoteză, aceea a analogiei lui -e] cu sufixul de stare -e-(lung; -h- de pasiv din greaca) din *sed-e*- nu stă nici ea în picioare, de vreme ce din *siTe/*rezultă clar că în lepontică e lung se închide la i lung: *sed->*siT*-'!¹⁰⁴

d. În sistemul cazurilor se observă înlocuirea terminației de N.pl. indoeuropeană *-os cu cea pronominală în -oi (ca și în gallică), în două legende de monede: *riKoi*'¹⁰⁵ și *Kasiloi*'¹⁰⁶.

e. În sistemul verbal se observă că lepontica a dezvoltat din imperfectul indoeuropean, în comun cu gallica cisalpină, preteritul în -t+-e de pers. a 3-a sg. perfect: *KariTe*<**kr-yé-t+-e*.

2.4. Pentru limba galaților *corpus*-ul lingvistic este deosebit de subțire și foarte, foarte greu de interpretat. El constă din glose culese din operele autorilor antici și din onomastică (cf. Holder 1896, 1904, 1907). Glosele au fost adunate de L. Weisgerber în 1931.¹⁰⁷ Numele de localități, etnonimele și numele de persoane au fost adunate de ZGUSTA în 1964 și în 1984¹⁰⁸. Materialele lingvistice referitoare la celți din Balcani și estul Europei sînt greu de interpretat.¹⁰⁹

Deși este foarte dificil să se stabilească vreo trăsătură lingvistică proprie galatei (și din pricina puținătății materialului lingvistic, și din pricina distorsionării formelor celtice mai ales de către autorii greci), se poate totuși observa că această limbă tind să împărtășească aceeași dezvoltare cu gallica.¹¹⁰

2.5. Celtica insulară cuprinde limbile celtice din Marea Britanie și Irlanda, incluzând și britonica, a căror vorbitori au venit din Cornwall, Devon și probabil din sud-estul Angliei, în general.¹¹¹

2.5.1. Din punct de vedere genetic, limbile celtice insulare pot fi împărțite în două grupe:

A. Limbile celtice gaelice (goidelice) sau celtice de tip Q: irlandeza, gaelica scoțiană și manx, ca limbi surori.

B. Limbile celtice britanice sau britonice, sau celtice de tip P: galeza (welșa), cornica și bretona¹¹², la care se adaugă relicvele unei limbi vorbite odinioară în Cumbria (pe care deci ar trebui să o numim cumrică) în regatele lui *Reget* (modern *Rheded*) pînă în secolul al VII-lea și a lui *Strathclyde*, care a fost încorporat în marele regat al Scoției în prima parte a secolului al XI-lea¹¹³; precum și limba picților, care nu este totuși o limba celtică omogenă.¹¹⁴

2.5.2. Oricît de paradoxal ar fi, numele cu care irlandezii se desemnau pe ei înșiși, *Goidel*, respectiv numele limbii lor, *Goidelg*, erau nume de împrumut; în britonică trebuie căutată originea lor: gal. *Gwyddel(eg)* înseamnă "irlandez, irlandeză".¹¹⁵ În tratatele de legi întîlnim cuvîntul *Féni* care desemna pe toți oamenii liberi fără deosebire de rang care posedă statut și capacitate legală¹¹⁶, iar dreptul cutumiar, transmis pe cale orală poartă numele generic de *fénechas*. Se fac de asemenea referiri la *Ulaid* (omul din Ulster) <*Uluti, atestat la Ptolomeios sub forma Ουολουβ, pe care Vendryes l-a pus în legătură cu termenul *ul*, "barbă".¹¹⁷ de asemenea, se fac referiri la *Gáileóin* sau *Laigin* (omul din Leinster).¹¹⁸ Numele de *Scotti*, i.e. "irlandezi" (latina medievală) și a gaelicei scoține au fost introduse în Scoția pe la sfîrșitul secolului al V-lea de către coloniștii veniți din Dál Riata (nord-estul Irlandei).

Numele *Britanni* și *Brittones*, Βρεταννικαι νησοι, *Brittania*, erau deja folosite de autorii greci și latini.¹¹⁹ Prima știre despre *Brittania* îi este atribuită lui *Pytheas Massiliensis* (325 î.d.Ch.). Inițial, numele insulei s-a transmis sub forma Βρεττανια¹²⁰, așa cum de fapt confirmă și etimologia: gal. *Prydyn* "Picții" <**K^writeni*, v.irl. *Cru(i)then-túath* "poporul pict" <**k^writeno-teuta*; gal. *Prydein* "Britania" <**k^writani*.¹²¹ Această etimologie se bazează pe rădăcina indo-europeană **k^wr-* (r vocalizant) "a face" <**k^wr-tu* "formă, înfățișare", v.irl. *cruth*, gal. *pryd*.¹²²

2.5.3. Termenii "limbă celtică de tip Q" și "limbă celtică de tip P" sînt inspirați din tratamentul în cele două grupe de limbi pomenite a labiovelarei surde indo-europene /**k^w*/, precum și a grupului *k+w*, care se suprapune peste *k^w*: IE *ekwos > v.irl. *ech* "cal"; gall. *epo-*"cal", gal. *ebol* "mînz".¹²³

Această terminologie și-a pierdut însă mult din valabilitate după ce s-a descoperit că pe de o parte celtiberica este o limbă celtică arhaică care îl păstrează pe

/k"/, iar pe de altă parte lepontica, o limba celtică atestată în nordul Italiei, după cum s-a văzut, l-a transformat pe *k" în /p/.

2.5.4. Materialele lingvistice avute la dispoziție pentru închegarea *corpus*-urilor celor două familii de limbi celtice insulare datează dintr-o epocă mult mai târzie decât cele care atestă limbile celtice continentale.

2.5.4.1. Celtica de tipul P sau britonica, altfel spus vechea britonică sau britonica comună a fost vorbită în Britania, la sud de râurile *Forth* și *Clyde*, pînă la jumătatea secolului al VI-lea d.Ch.. Dar, înainte de a se naște limbile neo-britonice, se observă formarea dialectelor.¹²⁴

Istoria britoniceii se împarte în trei perioade distincte:

1. perioada pre-romană, de la primele informații ale lui Pyteas din Marsilia (cca. 325 î.d.Ch.) pînă la invazia romană din timpul împăratului Claudius (43 d.Ch.);

2. perioada romană și cea imediat post-romană, pînă la sosirea anglilor și a saxonilor în anul 450 d.Ch.;

3. perioada post-romană, de la anul 450 d.Ch. la anul 550 d.Ch..

Informațiile noastre despre perioadele pre-romană și romană provin din surse grecești și latinești și constau în principal din glose și din nume proprii; materialul epigrafic include inscripții latinești și *grafitti* pe piatră, metal, ceramică.¹²⁵ Dar trebuie spus că nici o inscripție de acest tip nu atinge lungimea vreo unei inscripții din celtica continentală.¹²⁶ Tăblițele de scris datînd dintre anii 85 și 120 d.Ch., recent descoperite la sud de zidul lui Hadrian, conțin două cuvinte celtice: *cervesa* și *bracis* în rapoarte militare.¹²⁷

Legende de pe monedele britonice pre-romane datează de la mijlocul secolului I d.Ch. pînă la cucerirea claudiană.¹²⁸ Cele mai vechi inscripții poartă numele lui *Commius*, o căpetenie a atrebaților, și sînt urmate de monedele lui *Tincommius*, *Epillus* și *Verica* (găsite în Kent). La nord de Tamisa s-au găsit monede cu legenda *Tasciovan(os) ricon(os)* (cca. 20 î.d.Ch.-10 d.Ch.), urmate de monede cu numele căpeteniilor din dinastia sa: *Cunobeslin(us)*, *Eppatic(us)*, *Cera(tacus)*.

Sursele literare, incluzîndu-l pe Ptolemaios, periplusurile, itinerariile, *Notitia Dignitatum*, au fost adunate de Rivet și Smith.¹²⁹

În Scoția, la nord de *Firth of Forth*, numele proprii confirmă existența unui dialect de tip P postulat de JACKSON¹³⁰: *Ορκαζ ακρα*(Ptolemaios 2.3.1), irl.m. *ore* "purcel"<IE*porkos; *Calgacus* (TAC., *Agric.*, 291, v.irl. *calg* "sabie" (cf. Vendryes, *op. cit.*, 1987 C-157).

"*Αργεντοκοξου τινοζ γυνη Καληδονιου* (Dio Cassius 76.16.5), irl.m. *argat*; gal.v. *argant*; gall. *arganto-* "argint"; v.irl. *cos* gal. *coes* "picior".

Sursele post-romane constau în numele celtice din inscripțiile latine pe piatră dintre secolele V și VII d.Ch..¹³¹ Acestea pot fi comparate cu inscripțiile ogamii irlandeze, de vreme ce monumentele în piatră din acea perioadă poartă adesea inscripții în ambele limbi:

irlogam. *Votegorigos* "piatra lui Votek" orix", lat. *Memoria Voteporigis protectoris*, adică "Monumentul lui Voteporix Protectorul", în galeză *godeb* semnifică "ascunziș, acoperire, refugiu" <*wo-tek"o-.¹³²

O altă sursă importantă a britoniceii comune este vocabularul împrumutat din latină (cau 800 de cuvinte) în timpul celor patru secole de stăpânire romană în insulă. Un grup din aceste cuvinte (*ciuitas, molina, fenestra, vitrum, pluma, papyrus, grammatica, scribere*) urmează principiul "numelor împrumutate pentru lucruri împrumutate".¹³³ Mai greu de explicat este adoptarea termenilor latinești din vocabularul de bază care desemnează concepte universale non-culturale, cum ar fi părțile corpului omenesc, verbe, nume de animale. Împărțșirea ipotezei unei faze de bilingvism în masă din partea vorbitorilor de limbă britonică este totuși greu de susținut.¹³⁴

Trei aspecte trebuie luate în considerare atunci când ne referim la formarea limbilor neo-britonice din britonica comună:

1. fărîmițarea britoniceii tîrzii, proces care a avut loc între anii 440 și 450 d.Ch., ca urmare a unor violențe și tulburări sociale, mai întii în zona de sud, în urma cărora a dispărut clasa conservatoare a limbii literare.¹³⁵ Printre transformările fonologice care marchează sfîrșitul britoniceii tîrzii sînt cu osebire mai importante:

a. căderea silabelor finale, precum și a celor interioare, cauzată de accentul de intensitate pe penultima silabă, care a produs schimbarea tipului de flexiune de la sintetică la analitică: *Maglo-cunos* > *Maylgun* > *Maelgwn*.¹³⁶

b. leniția consoanelor în poziție intervocalică: oclusivele surde devin sonore; oclusivele sonore și m devin fricative sonore (cf. *Maelgwn*);

c. afectarea vocalei (*Umlaut*): gal. *mab* "fiu", pl. *meibion*;

d. neutralizarea cantității odată cu lungirea vocalelor scurte sub accent înaintea unor consoane.¹³⁷ Data timpurie a acestor transformări este confirmată atât denumele de locuri împrumutate de anglo-saxoni, pe măsură ce ocupau noi teritorii, cît și de așa-zisa serie *Pátric* de împrumuturi latinești (făcute inițial în britonică) în irlandeză din secolul al VI-lea, atunci când latina vorbită de misionarii britanici și de elevii lor irlandezi era puternic influențată de schimbările fonologice care afectaseră idiomul autohton britonic.¹³⁸

2. Fărîmițarea britoniceii tîrzii a fost urmată de o perioadă de schimbări încete: argumentarea lui Jackson pare foarte bună: "...un poem compus cam pe la 600 ... a putut fi modernizat prin procesul de transmitere orală, astfel că în secolul al IX-lea el este încă un poem viu și inteligibil".¹³⁹

3. Rarele dovezi lingvistice care să acopere spațiul de aproximativ trei secole pînă la apariția galezei vechi, corniceii vechi și bretonei vechi. Jackson vorbește despre galeză primitivă, cornică primitivă, bretonă primitivă.¹⁴⁰ Alți savanți înclină să creadă că a existat un strămoș predialectal al acestor limbi, o limbă numită neo-britonica comună sau arhaică. Această ipoteză se bazează în principal pe numele britonice din cele mai vechi liste *Llandaff*¹⁴¹ de privilegii.

2.5.4.2. Luîndu-se drept criterii de bază apocopa și sincopa, istoria irlandezei vechi poate fi împărțită în trei perioade¹⁴²:

a. irlandeza primitivă, care precede apocopa-sec.V d.Ch.: ea este atestată de cele mai vechi inscripții ogamice și de împrumuturile de limbă latină din britonică care constituie stratul *Cothridge*, la data primei lor adoptări;

b. irlandeza arhaică: între apocopă și sincopă-secolul VI d.Ch..¹⁴³ De această perioadă se leagă așa numita lege a lui Bergin¹⁴⁴ și versurile mnemonice, care datează din perioada în care sincopa încă nu acționa în plenitudinea ei;

c. vechea irlandeză timpurie: între sincopă și începuturile vechii irlandeze clesice -sec. VIII d.Ch.. Sursele esențiale ale acestei perioade sînt glosele Würtzburg, glosele Cambrai, trei manuscrise din Paris și Firenze, un palimpsest din Torino, numele irlandeze din scrierile latinești.¹⁴⁵

Tabloul cronologic al lui Green ar trebui extins: pe de o parte, el ar trebui să pornească de la goidelica timpurie, de vreme ce avem nume goidelice de localități și de persoane transmise de autorii greci și latini, iar pe de altă parte ar trebui să continue pînă la separarea gaelicei scoțiene și a gaelicei manx.¹⁴⁶ Gaelica scoțiană și gaelica irlandeză au rămas substanțial identice, de fapt, o singură limbă, cel puțin pînă în secolul al X-lea, în multe privințe chiar pînă în secolul al XIII-lea.¹⁴⁷

2.5.4.2.1. Irlandeza primitivă este reprezentată în scris prin inscripții funerare redactate într-o scriere alfabetică bazată pe cea latină, numită *scriere ogamică*¹⁴⁸, denumire derivată de la numele legendar al inventatorului ei, *Ogma*.¹⁴⁹ Există cam 350 de inscripții ogamice, majoritatea provenind din sud-vestul Irlandei: cele mai vechi datează din secolul al IV-lea, iar cele mai recente din secolul al VI-lea. Lucrul cel mai interesant de remarcat în legătură cu cele mai vechi inscripții este păstrarea labiovelarei k^w. Lipsa apocopei dovedește că flexiunea casuală sintetică era încă funcțională: există astfel diferite atestări ale formelor de G.sg. la diferite tipuri de teme.¹⁵⁰

În inscripțiile ogamice mai tîrzii putem să distingem o serie de inovații fonologice: transformarea lui k^w în k (guturală surdă simplă); asimilarea grupului -gn-la -nn-; schimbări de vocale; apocopa și sincopa.¹⁵¹

În ceea ce privește vocabularul acestor inscripții, ponderea cea mai mare o ocupă numele proprii¹⁵², dar și termenii de rudenie se găsesc într-un număr semnificativ: *avi* (G.sg) "nepot", *maqqi* (G.sg) "fiu", *inigena* (N.sg.f.) "fiică" etc.. Din anumite nume proprii compuse putem distinge tema **aidu-* "foc" (cf. lat. *aedes*, gr. *αἶθω*, sic. *Aitva*, etc.). Celticul **aidu-* se mai găsește și în numele unui trib gallic, *Ædui*, dar majoritatea etimoliștilor sînt de acord că termenul irlandez *aed* "foc" a fost înlocuit încă de timpuriu cu *tene*.¹⁵³

2.6. Pentru a putea reveni cu o privire panoramică asupra "comunității lingvistice italo-celtice" trebuie să vedem mai întîi care sînt cele mai vechi limbi italice și cum pot fi ele cunoscute pe baza celor mai vechi monumente lingvistice.

2.6.1. Dacă asupra felului în care s-a desfășurat "indo-europenizarea" Hesperiei sau (F)italiei părerile sînt împărțite, în schimb marea majoritate a savanților sînt de acord că peninsula cuprinsă între culmile Alpilor Dolomitici, mările Tireniană,

Adriatică și Egee, precum și marea insulă a Siciliei a fost multă vreme în preistorie neindo-europeană.¹⁵⁴

În momentul apariției primelor monumente scrise, pe teritoriul Italiei găsim, în esență, două grupări indo-europene: cea latino-falisco-siculă și cea osco-sabino-umbriană¹⁵⁵, a căror dinamică și evoluție presupune o apropiere treptată marcată de inovații comune, dar și de fenomene de respingere, care în fapt au avut o importanță majoră, neputându-se vorbi pînă la urmă de o limba comună în sens genetic, italică.¹⁵⁶

2.6.1.1. Dintre idiomurile grupului latino-falisco-sicul, cel mai bine cunoscut este cel latin, al cărui destin a fost aparte, fiind legat direct de destinul Romei: de aceea este normal ca cele mai multe monumente scrise să reprezinte graiul latin al Romei; dar și pentru aspectul latinei arhaice din afara urbei avem inscripții, e adevărat, în număr mai mic. Cunoștințele noastre privind structura de ansamblu a latinei arhaice și contribuția sa la comparația lingvistică indo-europeană a crescut în progresie geometrică odată cu sporirea *corpus*-ului de inscripții latine: *Corpus Inscriptionum Latinarum* a lui Mommsen (CIL I, 1863) cuprinde 1559 de inscripții, CIL I², a lui Lommatzsch a ridicat numărul lor la 2440 prin fasciculul I din 1918, la 2674, prin fasciculul II din 1941 și la 2828 prin fasciculul III din 1943; fasciculul IV a ridicat numărul lor, în absolut, la 3709.¹⁵⁷

Problema datării celor mai vechi inscripții latinești este direct legată de problema originii și datării celui mai vechi alfabet latin, sau mai bine zis a celor mai vechi alfabete latinești.¹⁵⁸

Dacă ne oprim asupra celor mai vechi colecții de inscripții și texte arhaice latinești, constatăm că: după Mommsen, cea mai veche inscripție de limbă latină ar fi celebra inscripție de pe cipul din for, *Lapis Niger* (CIL I,1)¹⁵⁹, datînd din secolul al VI-lea î.d.Ch., secol de care se leagă și începuturile alfabetului latin, dacă am accepta că fibula de la Praeneste este un fals și nu ținem seama de inscripția foarte fragmentară de pe un ciob de lut descoperit la Gabii și care datează din secolul al VIII-lea. Pe el se poate citi *eionim*; prea puțin ca să se poată afirma cu precizie că ar fi scriere latină.¹⁶⁰

Scrierea latină trimite, în principal la un model grecesc calcidian (colonia Cumae era întemeiată de grecii veniți din metropola Chalcis, Euboea), în care x=/ks/, dar în care folosirea lui G sub forma <, C, cu valoare de oclusivă surdă (sau sonoră, uneori, în latina arhaică), ne face să bănuim un intermediar etrusc, pentru că, așa cum am văzut, etrusca nu posedă oclusive sonore; pe de altă parte B și D, de asemenea vocala O au fost păstrate în latină cu valoarea lor originală din greacă.¹⁶¹ Etruscii sînt, prin urmare, responsabili pentru o dublă inconsecvență a alfabetului latin: absența unui semn special pentru /g/, pe cîtă vreme celelate două oclusive sonore, labiala /b/ și dentala /d/ se deosebeau de surdele corespunzătoare /p/ și /t/; pe de altă parte, notarea "redundantă" a velarei surde prin trei litere: C, K, Q.¹⁶²

De asemenea, tot pe baza intermediarului etrusc trebuie pusă și maniera latină de a reda fricativa labio-velară /f/ cu ajutorul lui *digamma* (F=/w/, transcris V), la început urmat de h (vh sau chiar hv), apoi simplu: etrusca, care îl folosea pe

digamma pentru /v/ a creat în adăugat-o la sfârșitul alfabetului. Dar V latin reda deopotrivă și vocala /u/ și sonanta /w/, lucru care deranja într-o oarecare măsură.¹⁶³

De vreme ce C latin provenea din G, latina nu dispunea deci de un semn special pentru /g/; lucrul acesta este ușor de observat în inscripțiile latinești anterioare secolului al III-lea î.d.Ch. și în siglele "fosile" C și CN pentru *Gaius*, respectiv pentru *Gnaeus*. Semnul G a fost inventat în secolul al III-lea* î.d.Ch. și în siglele "fosile" C și CN pentru *Gaius*, respectiv pentru *Gnaeus*. Semnul G a fost inventat în secolul al III-lea de un libert al lui *Spurius Carullius Maximus Ruga*, consulul din anul 234 î.d.Ch.¹⁶⁴: una din primele apariții a lui G pentru /g/ se observă pe o lampă cu email negru din sec. III (CIL I, 2921) care poartă numele olarului, *figlos*. Ce este mai interesant este faptul că această literă n-a fost adăugată la sfârșitul alfabetului, cum ar fi fost firesc, ci apare pe poziția a șaptea, pentru că a înlocuit litera Z¹⁶⁵, "literă moartă" cam din vremea lui *Appius Claudius Cæcus*. După mărturia lui Cicero din *De natura deorum*, 2,93 alfabetul latin a avut de la bun început 21 de litere. Varro voia ca numărul lor să fie redus la 17, spunând că H este o *nota*, marcînd un suflu al aspirației aidoma spiritului *rudis* din greacă, iar K, Q și X sînt superflue. Pedagogii îi învățau pe discipoli mai întii numele literelor și îi puneau pe aceștia să spună "poezia" alfabetului fie în ordine firească, fie *à rebours*, fie amestecîns cele două procedee.¹⁶⁶

2.6.1.1.1. Conform ultimelor cercetări, inscripția care prezintă cele mai arhaice trăsături de limbă latină a Romei ar trebui considerată cea poreclită *Lapis Satricanus*, descoperită în 1977 în templul *Deei Matuta* din Roma, unde fusese dusă după ce inițial se aflase la *Satricum*, în sudul *Latium*-ului.¹⁶⁷ Inscripția este în *scriptio continua* orientată de la stînga la dreapta și, deși este scurtă și "mutilată" în colțul din stînga sus, prezintă unele trăsături lingvistice unice: *Jieisteteraipopliosiovalesiosio/suodalesmamartei*.¹⁶⁸ "Tăind" cuvintele, obținem ...î(?)ei steterai popliosio valesiosio / suodales mamartei. *Steterai* stă pentru *stetere* (indicativ perfect pers. a 3-a pl.) de la *sistere* "a ridica, a înălța, a dedica" (dar obiectul direct, deci numele monumentului nu apare exprimat). Traducerea textului ar putea fi "Aici (*hei*, adverb de loc) tovarășii <de arme> ai lui Publius Valerius au înălțat în un monument] lui Marte (*mamartei*, D.sg.)".¹⁶⁹

Lucrul cel mai spectaculos îl reprezintă formele de G.sg. *Popliosio Valesiosio*. Este vorba fără îndoială de *Publius Valerius Poplicola*, unul din beneficiarii revoltei latinilor din 509 împotriva lui *Tarquinius Superbus*. Aceste forme sînt extrem de importante pentru complicata istorie a terminației de G.sg. la flexiunea tematică. Deja, pe baza lui *quouis* (*cuius*) și a lui *huius* se postulase un *-osio.¹⁷⁰ Această desinență o întîlnim în lepontică și venetă sub forma cu metateză -oiso: *Kaialoiso* (venetă) și *χosioiso*, *Plioloiso* (lepontică).¹⁷¹ Această descoperire este menită să "scuture" convingerea că terminația -i lung ar fi reprezentat monopolul latinei, venetei și celtice. Se pare că genitivul în -i lung l-a înlocuit pe cel în -osio în secolele IV-III î.d.Ch., atît în latină, cît și în faliscă. Multă vreme s-a crezut pe baza mărturiei latinei că -oslo ar fi fost apanajul flexiunii pronominale, iar -i al celei nominale: dar lucrurile, după cît se pare, nu stau chiar așa. Soluția a fost sugerată de A. WACKERNAGEL.¹⁷² Acesta l-a explicat pe -i prin comparație cu formele din

sanscrită: *mithuni, kruri, atmi KAR-* "a împerechea, a răni, a face propriu, a-și însuși" (forme cauzative cu genitiv adverbial pe lângă verbul "a face", respectiv *mithuni, gramī, krcchri BHU-* "a fi pereche, a fi la conducerea unui sat, a fi în încercătură" (mutative cu genitiv adverbial ca nume predicativ și verbul "a fi": vezi gr. *φωα*, lat. *fui*). Aceste expresii ne fac să ne gândim la sintagme de tipul *multi, magni, flocci facere (esse)*. Prin urmare, trebuie să interpretăm pe -oslo ca pe o desinență de G.sg. specifică genitivului adnominal, determinativ, iar pe -i lung ca fiind specific genitivului circumstanțial, calificativ, adverbial (al prețului, al calității, al materiei). Între cele două a avut loc un proces de sincretism, semul comun fiind "apartenență". La origine, -i ar fi *-yo-, un sufix de apartenență, pe care îl regăsim în *nomen gentilicium*: *Mars>Martius, Marcius* și în adjective: *rex>regius* "care aparține unui rege". Pronumele au păstrat mai bine desinența -oslo pentru că nu puteau să apară în contexte circumstanțiale!

2.6.1.1.2. *Lapis Niger* (CIL I,1), (Wachter: *die Forum-Inschrift*, pp.65 sqq.) a fost descoperită în 1899 și se află încă la locul ei în for¹⁷³: sub pavajul de marmură datînd din epoca lui Augustus s-a descoperit un complex religios datînd din secolul al VI-lea î.d.Ch.. El constă dintr-un altar în formă de "U", un postament în formă de trunchi de con de pe care lipsește statuia zeului și o coloană scurtă (un cip) piramidal pe care se afla o inscripție în *boustrophedon* (a cărei ordine de scriere a fost foarte bine reconstituită de Wachter¹⁷⁴). Piatra fiind sfărîmată în multe locuri, textul se prezintă foarte fragmentat:

1. *quoi ( ) ho*
- 2/3 *sakros: esled sor*
- 4 *aī -]has*
- 5 *recei*
- 6/7 *euam/ quos:re*
- 8/9 *m: kalato/rem: ha*
- 10/11 *od:iouxmen/ta: kapia: dotau*
- 12 *m:ite:(?)r*
- 13/14 *m:quoi ( ) ha/uelod:nequ*
- 15 *od ( ) iouestod*
- 16 *loiquid ( ) qo*

Primele ipoteze au privit inscripția ca pe o *lex sacra* a sanctuarului: s-a identificat un blestem la adresa celor care ar fi pîngărit locul sfînt. Datarea în al doilea păttrar al veacului al VI-lea î.d.Ch. s-a făcut pe baza vaselor (unele dintre ele grecești) și a statuilor de bronz găsite aici. Ar fi deci vorba de un rege din perioada regalității și nu de *rex sacrorum* din perioada republicană. În acest sens, menționarea unui *calator* "crainic" este rezonabilă pentru că în *comitium*, exact în locul unde se afla sanctuarul respectiv, regele convoca vechea adunare a poporului, iar pe de altă parte săvîrșea cuvenitele sacrificii cerute de rit.

Cultul acestui loc este cunoscut din tradiția literară romană ca fiind unul rău famat, deoarece era legat de moartea lui *Romulus*; de asemenea, aici se găsea mormîntul lui *Faustulus*, păstorul care găsisese gemenii, și a lui *Hostus Hostilius*,

bunicul regelui *Tullus Hostilius*. Se crede că el a fost *Volcanal*-ul, sanctuarul lui Vulcan, în care, conform tradiției instaurate de Plutarch, ar fi fost ucis Romulus. Dionysios din Halicarnass descrie în *Antiquitates Romanae* sanctuarul ca fiind unul în aer liber și menționează o inscripție scrisă cu caractere "grecești arhaice" aidoma alfabetului greco-calcidian folosit pentru incizarea inscripției de pe cip; la fel de bine, acest loc sacru ar putea să fie *hieron*-ul, monumentul funerar al întemeietorului cetății, patronul istoricelor *comitia curiata*.

Dar trebuie să recunoaștem că aceste lucruri reprezintă mai mult speculații și nu spun mai nimic în privința conținutului lingvistic al textului și asupra mesajului său. În 1951, G. Dumézil a făcut o apropiere foarte interesantă între inscripția din for și un pasaj din Cicero¹⁷⁵: *quod nos augures praecipimus, ne iuges auspicium obueniat, ut iumenta iubeant diiungere. Iuges auspicium* este explicat în Festus¹⁷⁶: *iuges auspicium est, cum iunctum iumentum stercus fecit*. Putem deduce că este vorba de o procesiune care face parte dintr-o *caerimonia* de *expiatio* condusă de *rex*, în timpul căreia *calator* precede alaiul făcând cunoscute acțiunile care ar fi de rău augur: în acest context, *rex* <*sacrorum*!>, *calator*, *iter*, *iumenta*, *stercus* s-ar lega foarte bine între ele, constituind "pietricelele" principale ale unui mozaic foarte interesant. Este vorba prin urmare de *rex sacrorum*, deci inscripția trebuie atribuită primilor ani ai republicii romane. Se presupune că dalele negre de deasupra ar fi fost puse în urma invaziei gallilor din 390 î.d.Ch..

Formele lingvistice interesante pentru țelul nostru se arată a fi chiar în număr însemnat în această inscripție: *quoi=qui* (N.sg.m.); *ho...=hu<nc>* (Ac.sg.m de la *hic*), *sakros* încă netransformat în *sacer*, *esed* pentru *erit*, care sugerează afinitatea viitorului latinesc, atât funcțională, cât și morfologică cu conjunctivul, lucru care se regăsește și în sanscrita vedică la tema verbală *AS-* "a fi" (lat., gr. *ES-*, *ΕΣ-*), cu desinența secundară *-t*: *asat*; *kalatorem*; *iouxmenta*; *kapiad* pentru *capiat*; *iouestod* pentru *iusto* etc..

2.6.1.1.3. Inscripția de pe vasul cu trei recipiente descoperit pe Quirinal în 1880 este databilă tot în secolul al VI-lea î.d.Ch.. Judecând după dimensiuni și după mesajul inscripției, vasul pare să fi fost destinat umplerii cu unguente parfumate sau cu farduri.¹⁷⁷ Judecând după dedicație, se pare că sîntem în fața unui cadou de dragoste cu conotații magice. Textul este incizat pe fundul celor trei cupițe ale vasului înainte de arderea în cuptor a argilei; este în *scriptio continua*, pe trei rînduri care înaintază de la dreapta la stînga:

iouesatdeiuosqoimedmitatneitedendocosmisuircosied
astednoisiopetoitesiaipacariuois
*duenosmedfecedenmanomeinomduenoinemedmalostatod.*¹⁷⁸

Primul și al treilea rînd pot fi "citite": *iouesat deiuos qoi med mitat nei ted endocosmis uirco sied/.../duenos med feced en manom einom duenoi ne med malos tatod* Cifrul celui de-al doilea rînd, care după toate probabilitățile conține o formulă magică de blestem, rămîne necunoscut în continuare: *astednoisiopetoitesiaipacariuois*.

În privința notării velarelor se observă multă inconsecvență: *qoi* în loc de *quoi*, *c+o*: *uirco*, *cosmis*, dar și *c+a*: *pacari*. Fonetica, în genere, ne trimite la o limbă

latină extrem de arhaică: /s/ este menținut intervocalic (*iouesat*) și înaintea unei sonante nazale (*cosmis*); diftongii sînt încă intacti (oi, ei, ai), apare chiar și triftongul -oue- (*iouesat*); e scurt nu este încă închis la i (*en, endo*); *duenos* n-a ajuns încă la faza *duono*¹⁷⁹; dentalele sînt păstrate la final de cuvînt după vocale lungi (*med, feced, tatod*). La verb se observă opoziția între o serie de desinențe principale (*mitat*) și o serie de desinențe secundare (*sied, feced*). *Iouesat* păstrează tema întregă: abstractul *ius*, numele formulei de constrîngere, trebuie legat de această temă (pe gradul e) **yew-os/yew-es* (analogie cu **temp-os/temp-es* sau **gen-os/gen-es*), **yew/yow* fiind tema verbului *iungere* și a substantivului radical tematic *iugum*!!

Mitat ar putea fi un verb primar în -a-, formație paralelă cu *mittere*, dar o inscripție contemporană de pe un altar de la Tibur ne împiedică să facem apropierea de verbul "a trimite", pentru că, vorba ceea, un altar nu poate fi trimis; în schimb, el poate fi dedicat, dăruit: îl putem, deci, apropia de *mutare, mutuus, munus*; există o glosă siculă *μοιρον αντι μοιρον* "dar pentru dar"¹⁸⁰.

Verbul *tatod*, un imperativ posterior, evident, nu trebuie apropiat de *stare*, pentru că atunci *med* ar fi un Abl.sg. iar *malos* ar rămîne fără rost sintactic: or, dacă-l socotim pe *malos* N.sg.m. subiect, *med* este Ac.sg. obiect, iar *tatod* trebuie pus în legătură cu *(s)ta- "a fura", atestat fie fără s- în skr. *tayú-s* "hoț", av. *tayu* "hoț", v.irl. *táid* "hoț", v.sl. *tati* "hoț"; dar și ca verb: hit. *taiazzi* (ps. a3-a ind. pr. activ) "el, ea fură", v.sl. *tajiti* (inf.) "a disimula", gr. *τητα=οματ* "a fi lipsit de", etc., fie cu s-, în skr. *stayát* "pe furis", *stend-s* "hoț", *stéya-m* "furt". Deci, latina aduce o întărire în privința caracterului verbal al rădăcinii *(s)ta-

În ceea ce privește sintaxa propoziției, se observă sintagma prepozițională en+Ac. de direcție și Ac. de direcție postpoziția endo. La nivelul frazei se observă folosirea negației întărite *nei*, față de *ne* (care în *Lex XII Tabularum* se va închide la *ni*), care așteaptă în propoziția coordonată *ast* (nu este încă hipotaxă): lucru obișnuit în *Leges Regiae*, în *Lex XII Tabularum* și în parodiile plautine.¹⁸¹

O dificultate serioasă apare în rîndul trei, în legătură cu sintagma *en manom einom* "întru o bună folosire" (acuzativul țintei): dacă *manom* este substantivat, sensul este aproape același: "pentru un bine", iar în cazul acesta *einom*¹⁸² poate fi conjuncție de coordonare (lat. *enim, num*, față de osc. *inim, εινεμ*, umbr. *eine* "și", *enem, enom* "atunci"); dacă îl considerăm pe *manom* adjectiv, ceea ce și este la origine (*manus, -a, -um*), atunci trebuie să găsim un substantiv *einom* (masculin sau neutru?) cu sensul "folosință, uz": avem la dispoziție două rădăcini verbale, cea a lui *utor* (u lung trimite la oi: *oetantur, oitile*¹⁸³), respectiv aceea a lui *ire*, dar este evident că trebuie să o alegem pe prima pentru că de la cea de-a doua nu avem decît un derivat cu sufixul -mo-: skr. *éma-s* "cale". Rămîne totuși dificultatea explicării relației dintre oi și el, doar dacă nu considerăm că ar fi gradul e al rădăcinii!

Nu trebuie să-l considerăm pe *duenos* un nume de persoană, pentru că avem opoziția evidentă *duenos/malos*! Deci tălmăcirea rîndurilor unu și trei ar pute să sune astfel: "Jură pe zei cel care mă dă în dar: în eventualitatea că tînăra fată n-ar fi binevoitoare față de tine/...(Un om) bun m-a făcut întru folosire bună pentru (un om) bun: să nu mă fure nici (un om) rău".

Ar fi tentant să vedem în finalul celui de-al doilea rînd secvența *pacari uois*, în care *pacari* să fie infinitivul pasiv în *-ri*, ceea ce ar fi un bun exemplu de folosire a lui *-r-* alături de de acel *-i* al originii despre care am vorbit mai sus! Dar nu putem accepta numai aceste două cuvinte în timp ce restul rămîne în continuare în stare de *non liquet*.¹⁸⁴

2.6.1.1.4. Pentru latina din afara Romei cîteva inscripții importante din punct de vedere istoric, mitologic și nu în ultimul rînd lingvistic atrag atenția în mod deosebit:

a) O inscripție descoperită la Veii în 1948, gravată pe o *ēlp*, databilă la jumătatea secolului al V-lea î.d.Ch.: *Crere. L. Tolonio. dīded]*¹⁸⁵, în care se observă forma de dativ singular în *-e* (lung) -formă intermediară între *-ei* și *-i* sincopată din cauza accentului de intensitate (?) și forma de nominativ singular în *-o* (vocala tematică) fără desinența *-s* (*Tolonio* pentru *Tolumnios*!). Deci, traducerea inscripției ar putea fi "L. Tolumnius a dăruit lui Ceres".

b) *L. Tolonio/dēdēd]. Menerva* (tot pe o *ολπη*)¹⁸⁶; personajul este același; vedem, de asemenea, forma de dativ singular în *-a* lung precum și o particularitate grafică (*D* pentru *r*/).

A existat la Veii, înspre 437, un rege local pe nume *Lars Tolumnius*, care ucisese ambasada romană compusă din patru persoane și a fost învins de către *Aulus Cornelius Cossus*.¹⁸⁷ L. ar reprezenta mai degrabă pe *Lars* decît prenumele *Lucius*, pentru că prenumele sînt ereditare. În *Tolonio*, n trebuie să reprezinte o geminată rezultată din asimilarea progresivă a grupului *-mn-*, deci influența osco-umbriană este evidentă, mai puțin influența etruscă care ar fi condus la o formă *Tulumne*, cu *-mn-* bine păstrat: în latină avem un singur exemplu de asimilare progresivă, dar acest fenomen se petrece la limita dintre două cuvinte (*sandhi*), cum nobis.¹⁸⁸ Foarte tîrziu vor apărea grafii de tipul *alunus*¹⁸⁹ sau *alonus*¹⁹⁰ sau *solennis* (după modelul lui *perennis*).¹⁹¹

c. O inscripție foarte importantă din punct de vedere lingvistic prin vechimea ei (începutul secolului al V-lea) precum și din punct de vedere religios (introducerea cultului Dioscurilor) este gravată pe o plăcuță de bronz descoperită în 1958 în localitatea La Madonetta, lîngă Lavinium: *Castorei. Podlouqueique/ quorois*.¹⁹² În anul 499, Dioscurii interveniseră în bătălia de la lacul *Regillus*¹⁹³, iar fiul dictator-ului *Aulus Postumius* a dedicat un templu lui Castor și Pollux, pentru a respecta voința învingătorului.¹⁹⁴

Se observă trei forme de dativ, două de D.sg. coordonate copulativ prin *-que* precum și o apozitie în D.pl. în *-ois*! Dativele de la numărul singular au desinența veche *-ei*.

Se remarcă, de asemenea, grafia aberantă *c+a* din *Castorei*, nu cu *k-* cum ar fi corect înainte de *-a-*, precum și grafia neverosimilă *Podloqueique*, în care secvența *-quei-* este o anticipație a encliticului *-que*; diftongul *-ou-* reprezintă evoluția normală a lui *eu*, înainte de a se închide la *u* lung (cf. gr. *Πολυδευκης*), dar grupul *-dl-* este inversul a ceea ce am aștepta după sincopă: etrusca are forma *Pultuke*, cu *-lt-*, nu cu -

tl-. Am putea crede că inversarea s-a făcut pentru a permite asimilarea regresivă de mai tirziu (cf. lat. *Pollux*).

Quorois este un *hapax legomenon*: sîntem în fața unui împrumut ionian κοροϋς, față de forma attică κοροϋς "flăcău" (-ou- a trecut la -u-lung, ca în *Musa*). Terminația -ois este primul exemplu de acest fel și atestă evoluția -ois>eis>es>is. În schimb, în oscă diftongul s-a păstrat intact: *Iouiois puclōis* "Dioscurilor".¹⁹⁵ Faptul că în inscripția latină nu apare numele lui Iuppiter ne arată că termenul împrumutat păstrează sensul religios, pe cîtă vreme în oscă se banalizează, avînd nevoie de un determinant. Deci, în final, traducerea inscripției ar putea fi: "Lui Castor și Pollux, Dioscurilor". Împrumutul s-a făcut odată cu introducerea cultului, pentru a-i desemna exclusiv pe cei doi fii de origine divină.

d) Numele lui *Aeneas* apare pe o inscripție de pe un cip descoperit în 1958 la Tor Tignosa.¹⁹⁶ Inscripția este de datat la sfîrșitul secolului al III-lea și a stîrmit discuții furtunoase pentru că numele eroului apare sub o formă contestabilă pentru acea perioadă: *Lare Aenea dionom*¹⁹⁷, "Dar eroului *Aeneas*". Folosirea lui *Lar* la singular pe lîngă *Aeneas* este unică și ne face să ne gîndim la un cult eroic la Fosso di Pratica, unde se crede că acesta s-ar fi înecat.¹⁹⁸ Echivalența între *Lar* și *δαίμων* este garantată de Cicero. Diftongul *ae* ne determină să ne oprim cu datarea în jurul anului 189, cînd apare prima atestare în *Aetolia*.¹⁹⁹ Dar grafia ai, conservatoare, mai apare încă în secolul I î.d.Ch.: *Alsculapio*.²⁰⁰

2.6.1.1.5. Prima atestare în scris a limbii latine ar putea fi împinsă pînă în secolul al VII-lea î.d.Ch., dacă celebra inscripție de pe fibula de la Praeneste n-ar provoca atîtea îndoieli în privința autenticității: bijuteria de aur cu o lungime de 11 centimetri a fost publicată în 1887 de către W. HELBIG și F. DÜMMLER. Dar, după spusele proprii, Helbig ar fi cumpărat-o încă din 1871. Istoria tulbure din jurul găsirii obiectului stîrnește bănuiele foarte întemeiate: fibula a fost furată de pe șantierul mormîntului Bernardini de la Palestrina de către un caporal care conducea o echipă de săpători, acesta vînzînd-o anticarului Martinetti. Avînd în vedere faptul că în 1877 cele mai multe date lingvistice și grafice implicate de textul inscripției nu erau cunoscute, iar pe de altă parte faptul că Helbig nu era tocmai un lingvist, dacă admitem că ne găsim în fața unui fals, atunci acesta este de bună seamă unul genial. Pînă cînd nu se va pronunța rîspicat certitudinea în urma analizei "arheometricienilor" cu ajutorul razelor X și a cyclotronului și nu se va face analiza chimică a compoziției aurului pentru a se determina proveniența, să acceptăm, totuși, în principiu autenticitatea fibulei, pentru că datele lingvistice desprinse din ea sînt efectiv de maximă însemnătate: *Manios: med: vhe: vhaled: Numasioi*²⁰¹, "Manius m-a făcut pentru Numerius".

Manios reprezintă un vechi prenume rezervat anumitor gentes celebre în epoca clasică: *Æmilii, Fabii, Valerii*; în afara Romei era un nume frecvent, cum ar fi Ion la romîni, de unde proverbul *Mulți Mani Ariclae*.²⁰² Etimologia lui se leagă de limbajul augurilor.²⁰³

În *Numasioi* se vede terminația de dativ singular -oi (cunoscută din greacă: ανθρωπω și din oscă: *húrtúf*).²⁰⁴ Pentru latină avem un exemplu citat de gramaticul

Marius Victorinus: *populoi Romanoi*.²⁰⁵ Vocalismul /a scurt/ trimite la numele de origine sabină *Numa*, un hypochorism, cum am spune *Drașo* în loc de *Drașoveanu*, dar în latină nu se cunoștea decât vocalismul /e/ datorat apofoniei: *Nomesi*, *Numisi*, *Numerius*.²⁰⁶ În oscă avem forma cu sincopă: *Numsieis*²⁰⁷ și cu anaptixă: *Numisies*.²⁰⁸ Să mai amintim, de asemenea, unul din apelativele lui *Mars*: *Numisio Martio*.²⁰⁹

Med este regimul (obiect) verbului, o formă foarte bine atestată după cum s-a văzut.

Dar *vhe*: *vhaked* este o formă cu totul și cu totul nouă! De remarcat în primul rînd grafia cu *k* înainte de *e*; iar grupul *vh* pentru /f/ constituie o premieră absolută pentru că nu fusese încă descoperit nici pentru etruscă, nici în venetă!! Cele trei puncte care separă reduplicarea de perfect se regăsesc pe cea mai veche inscripție faliscă, cunoscută de abia din 1899: *pe.parai*.²¹⁰ Din faptul că apare *vh* putem deduce că *digamma* era folosit pentru redarea lui *u* vocală și a lui *v* consoană.²¹¹ În general, toți cercetătorii văd aici grafie etruscă, dar am putea să ne gândim, cum face Wachter, la un nume latin²¹²: nominativul care indică numele proprietarului obiectului este foarte des întilnit.

Pe tărîm morfologic, perfectul cu reduplicare se opune latinescului *feced* (la origine formă de aorist, cf. gr. ε-θηκα): deducem că cele două forme erau productive și se aflau în concurență. Forma reduplicată este foarte bine cunoscută în oscă.²¹³ Pe de altă parte, în latină întilnim un vechi perfect radical cu reduplicare: *condidi*<**dhe-*, (cf. lat. *facio*, gr. τι-θημι).

2.6.1.7. "Dialectul" falisc este îndeaproape înrudit cu limba latină, cum se poate vedea din analiza textului înscris deasupra unei cîrciumi din Falerii (Civittà Castellana): *foied vino pipafo cra carefo*~lat. *hodie uinum bibam, cras carebo*²¹⁴, în care *f* din *foied* pentru *h*- arată influența etruscă. Dar dacă ne gândim la prenestinul *Foratia*, ar putea fi vorba și de o influență sabină, în care o aspirație redusă (*h*-, echivalentă cu *spiritus rudis* din greacă) este înlocuită cu una puternică. Mai observăm apoi la Falerii -*f*- în interiorul cuvîntului, care echivalează cu -*b*- și -*d*- din latină (<IE*bh, *wdh*, *dh*): *efiles*, interpretat ca *aediles* (a se observa și diftongul *redu-*), *loferta*~lat. *Liberta*<IE*lewdh-.

Diftongii, așa cum am văzut, sînt reduși în faliscă: *al>e*, fal. *pretod*~lat. *prætor*ș *ou>o*, *loferta> Loferta*~lat. *liberta*.

Se constată, de asemenea, pierderea consoanelor finale: *cra(s)*, *sta(t)*, *mate(r)*. Se remarcă notarea vocalelor lungi prin dublarea semnului: fal. *aastutieis*~lat. *astutiis*.

În domeniul morfologiei se observă D.sg. al flexiunii tematice în -oi: *Zextoi*; desinența secundară de persoana a 3-a sg. în -d: fal. *douiad*~lat. *det* (conj. prez. ps. a 3-a sg.); viitorul în -b- (redat prin -f-): *carefo*, *pipafo* (extins probabil la toate tipurile flexionare), respectiv perfectul cu reduplicație *sifiked*~lat. *finxit* (aorist). Menționăm și unica formă de genitiv singular în -oslo! (*Kaisioslo*, citată mai sus), deși avem mai multe forme de genitiv singular în -i. S-a discutat și se mai discută încă, pe marginea afirmației lui Strabon cum că Faliscii ar fi fost *ιδρον εθνοζ* iar orașul lor, Falerii o *πολιζ ιδτογλωσσοζ*, dacă falisca ar fi un grai aparte al latinei încărcat cu elemente etrusce și osco-umbriene, sau dacă este o limbă aparte, dar înrudită cu latina.²

2.6.1.8. Resturile graiului siculilor se întrevăd doar de pe trei inscripții (dintre care doar cea de la Centuripe este mai amplă, celelalte două fiind de fapt scrijelite pe două fragmente de țiglă găsite la Adrano, lângă Etna), precum și prin intermediul mai multor glose. Limba pare indo-europeană și foarte apropiată de latină.²¹⁶

Din inscripții se poate desprinde numele personal *Nunus*, care corespunde lui *Nonus* din latină, de unde se vede deosebirea față de osco-umbrianul *Decius*, care se formează direct de la tema numeralului cardinal, nu de la aceea a ordinalului.

Prin glose se descoperă și alte concordanțe între latină și siculă: sic. *γελαν*-gr. *παχνη*-lat. *gelu*; sic. *μοιτον*-lat. *mutuum*; sic. *καρκαρν*-lat. *carcer*; numele propriu *Δουκετιος* se leagă prin elementul radical de lat. *dux*. În numele localității *Centu(ripae)* găsim numeralul *centu(m)* "sută" iar numele localității *Gela* poate fi apropiat de lat. *gelu*. Etimologic, *Αιτυνη*, numele vulcanului se leagă de lat. *aedes* și de gr. *αιθα*.²¹⁷

2.6.2. Grupul osco-sabino-umbrian nu a ajuns în evoluția sa lingvistică pînă la configurarea unei limbi literare propriu-zise.²¹⁸ Cea mai mare parte a materialului lingvistic este de natură epigrafică:

2.6.2.1. Poartă denumirea generică de "oscă" limba vorbită pe un teritoriu întins, concentrat cu precădere în sudul *Latium*-ului și în *Campania*, de către triburile sabine, sabelice și samnite care au învăluit pe la răsărit și miazăzi grupurile protolatinilor.²¹⁹

Din păcate, materialul lingvistic avut la dispoziție este serios alterat de un curent "subteran" de latinizare treptată, care a acționat între secolele III și I î.d. Ch.²²⁰ Chiar și cele mai întinse monumente lingvistice de limbă oscă, *cippus Abellanus*²²¹ și *Tabula Bantina*²²² sînt străbătute de acest curent: bunăoară, în inscripția de la Abella întîlnim cuvîntul *thesaurum* "tezaur" de genul neutru, în vreme ce în latina literară avem *thesaurus*, de genul masculin, împrumutat direct din gr. *θησαυρος*; dar presupunem aici o influență directă a latinei vulgare.²²³

În *Tabula Bantina*, un text cu conținut juridic, observăm cum formularistica juridică latină este adaptată sau calchiată în oscă: *maimas carneis senateis tanginud amipert nei mins pam] XL osins pon ioc egmo comparascuster* (A r.3 sqq.). Aceeași formulă privind prezența statutară la o "ședință" se regăsește în *Lex Ursonensis: de maioris partis decurionum sententia cum non minus L aderunt, cum ea res consuletur*²²⁴ precum și în *Lex repetundarum* din 122²²⁵ și în *Senatus consultum de Bacchanalibus* din 186²²⁶, cea ce dovedește circulația formularisticii juridice latine cu o tradiție îndelungată.

O situație interesantă este legată de de formularistica inscripțiilor funerare: *σαλαFσ Fαλε*²²⁷ ne amintește de latinescul *saluus (sis) uale*, comparabil cu o inscripție de la Pozzuoli care se termină cu cuvintele *ave:et tu*²²⁸, adică mortul își ia "adio" de la cititorul ocazional al inscripției iar acesta îi răspunde cu o formulă asemănătoare "și tu".²²⁹

2.6.2.2. Idiomul umbrian, vorbit la nord-est de Roma, în Umbria, ne este cunoscut fragmentar, în special di *Tabulae Iguinae*, dovedindu-se a fi puternic inovator în comparație cu cel osc.²³⁰

S-a vorbit pentru prima oară mai pe larg despre aceste tăblițe de la Gubbio (anticul Iguvium, din Umbria) în *Statuta Civitatis Eugubii*, întocmite în 1637 de către Antonio Concioli și reeditate la Macerata în 1729:

«...confirmat veterrimum theatrum: confirmant novem (s.n.) aheneae tabulae fama percelebres, ac litteris ac sententiis nemini cognitis exaratae quae totius orbis, nedum Italiae, antiquissima creduntur monumenta. Anno 1444 has tabellas ex aere purissimo fortuna detexit in subterranea concameratione miris emblematis tessellata, quae quidem tam egregio picturatur artificio, ut regalis aulae specimen praebat, apud theatrum, hoc est in planitie ubi antiquitus sedebat Eugubium. Atque illae notissimum sibi nomen compararunt apud eos, qui vetustate cognita delectantur, multique crediderunt leges ibi caelatas esse primorum regum, qui in hac provincia dominarentur. Centesimus trigesimus tertius agitur annus ex quo illarum duae Venetiis in armamentario ducalis palatii inter rarissima custodiuntur, tanquam pretiosa caligantis, sed pulchrae antiquitatis monumenta, ac Tabulae Eugubinae vocantur. Delatae fuerunt in eam urbem a clarissimo viro ut nobilibus eorum temporum antiquariis traderentur interpretandae: et licet brevi remittendas fuisse promiserit, nec brevi, nec ullo unquam tempore redierunt in societatem aliarum septem, quae in secreto palatii communis archivio asservantur»

Un instrumentum din 1456 citat în *Liber Reformationum ab anno 1453 usque ad annum 1457* atestă faptul că cele șapte tăblițe rămase au fost vindute de către Paolo Gregori din Gubbio autorităților orașului. Ele au fost descifrate abia peste câteva sute de ani prin contribuția mai multor savanți printre care epigrafiști și lingviști cu faimă precum Scipione Maffei, G.F. Grotefend, S.Th. Aufrecht și A. Kirchhoff, M. Bréal, Fr. Bücheler, pînă cînd a apărut și o splendidă ediție critică a lui Giacomo Devoto.²³¹

Alfabetul umbrian și-a tras originea din cel etrusc prin diferite adaptări ale semnelor etrusce la sunetele limbii umbriene și prin crearea de semne noi: acest alfabet cuprindea în total 19 semne alfabetice, pentru că nr.11 și 16 reprezentau cîte două variante pentru /m/, respectiv pentru /t/.

1. Nr.3 𐌗 și 19 (ϕ) indicau consoane care lipseau în etruscă.

2. Nr. 11b este un semn nou umbrian pentru /m/, cu toate că și etrusca cunoștea acest fonem.

3. Semnele care sînt stict de origine etruscă sînt: nr.1 pentru /a/, nr.11a pentru /m/, nr.13 pentru /p/, nr.16a,b pentru /t/ și nr.18 pentru /t/ (adică semnul 8).

4. Semnele care coincid cu cele ale alfabetului greco-fenician sînt: nr.6 pentru /z/, nr.12 pentru /n/, nr.5 pentru /v/.

5. Există o literă care se găsește numai în alfabetul greco-fenician: nr.2 pentru /b/.

Se constată deci două tipuri de influențe în constituirea alfabetului 'național' umbrian: influența etruscă (sec.IV î.d.Ch.) și influența alfabetului greco-fenician

numit *alphabetum Polimartiense* (sec. III î.d.Ch.). În felul acesta putem data cu oarecare aproximație și tăblițele, care, după părerea lui Devoto, n-au fost redactate toate odată, ci reprezintă o poveste continuă, ritualul piacular desfășurat de un colegiu de preoți, *fratee* □ *Atiersiu* □-lat. *Frâtres Atiedii*; ultimele două tăblițe sînt scrise cu alfabet latin. Putem face deci o paralelă instructivă cu *Lapis Niger* sau cu *Carmen Fratrum Arualium*. Iată un fragment din *Tabula Va*:

este: persklum: aves: anzeriates: enetu:
pernaies: pusnaes: preveres: treplanes:
iuve: krapuvi: tre buf: fetu: arvia ustentu:
vatuva ferine: feitu: heris: vinu: heri puni:
ukriper: fisiu: tutaper: ikuvina: feitu: sevum:
*kutef: pesnimu: aĕpes arves.*²³²

3.0.1. Înrudirea strînsă între anumite limbi din Europa a fost observată cu claritate încă din secolul al XVII-lea. Savantul Joseph SCALIGER (1540-1609) a împărțit limbile din Europa în patru mari grupe, folosind drept criteriu cuvîntul pentru "zeu": limbile care mai tîrziu se vor numi romanice au fost grupate în jurul lui *deus*; a doua grupă s-a format în jurul lui *Gott* (limbile germanice); limba greacă era considerată aparte pentru că era singura care îl avea pe *θεός*; iar în jurul lui *bog* s-au grupat limbile slave.

3.0.2. În anul 1767 James PARSONS, de profesie medic, a publicat studiul său *The Remains of Japhet, being historical enquiries into the affinity and origins of the European languages*. Lucrul cel mai interesant este că Parsons și-a început imensul studiu prin arătarea pe baza unui vocabular de 1000 de cuvinte a înruderii dintre irlandeză și galeză, ajungînd la concluzia că irlandeza și galeza au fost la origine una și aceeași limbă. Apoi, folosind drept criteriu numeralele de bază, pentru că acestea erau cuvintele cele mai "conservatoare" în orice limbă, a realizat o listă impresionantă de limbi înrudite: celtica (irlandeza, galeza), greaca, italice (latina, italiana, spaniola, franceza), germanica (germana, olandeza, suedeza, daneza, vechea engleză, engleza), slava (poloneza, rusa), indiana (bengali) și iraniană (persana). Recurgînd apoi la demonstrația prin reducere la absurd, a prezentat aceleași numerele în turcă, ebraică, malaeză și chineză și a arătat că între aceste limbi nu se constată nici un fel de asemănare remarcabilă în privința numeralelor. În cele din urmă, Parsons a făcut încercarea de a reduce, pe baza asemănarilor, limbile de pe prima listă la o singură limbă primitivă comună, dar a căzut în goropianism²³³, deoarece a considerat că toate aceste limbi se trăgeau din irlandeza primitivă (magogiană).

3.0.3. În 1796, Sir William JONES, judecătorul suprem în India al reginei Victoria a Angliei, a ținut la *Royal Asiatic Society* din Calcutta, al cărei fondator era, o conferință despre cultura indiană în care a atins doar în treacăt o problemă esențială:

«The Sanskrit language, whatever may be its antiquity, is of wonderful structure, more perfect than the Greek, more copious than the Latin, and more exqually refined than either yet bearing to both of them a stranger affinity, both in the roots and in the forms of grammar, than could have been produced by

accidents so strong that no philologer could examine all the three without believing them to have sprung from some common source, which perhaps, no longer exists. There is a similar reason, though no quite so forcible, for supposing that both the Gothic and celtic, though blended with a different idiom, had the same origin with the Sanskrit and the old Persian might be added to the same family».²³⁴

Acesta a fost de fapt pasul hotărîtor înspre nașterea unei noi discipline a lingvisticii: lingvistica comparată indo-europeană. Dar adevăratul act de naștere trebuia să însemne o metodă proprie de lucru: primul care a indicat necesitatea acestei metode a fost Rasmus RASK (1787-1832), care a spus că intuiția nu este suficientă și că înrudirea trebuie urmărită sistematic, pas cu pas, pe baza corespondențelor fonetice. Apoi Franz BOPP a fost cel care în 1816 a precizat că înrudirea trebuie să însemne în primul rînd afinitate în privința structurii gramaticale, mai ales a morfologiei.

3.0.4. De atunci s-au căutat diferite modele care să răspundă la întrebarea cum sînt înrudite între ele limbile indo-europene.²³⁵

3.0.4.1. Sub puternica înfrîurire a științelor naturii, lingvistul A. SCHLEICHER a creat modelul arborelui genealogic deoarece, pus în fața marii familii de limbi indo-europene, care deveniseră foarte deosebite unele de altele, a crezut că rezultatul poate fi atribuit numai separării progresive a unui popor primitiv; el a unit noțiunea de limbă cu cea de rasă, una explicînd-o pe cealaltă. El și-i închipuia pe slavi, pe lituani, pe germani despărțiți în Europa de primii indo-europeni emigrați din Asia; pe greci, pe albanezi, pe italici, pe celți despărțiți tot în Europa de alți indo-europeni emigrați mai tîrziu tot din Asia; și pe indo-iranieni separați în urmă tot în Asia ca tot atîtea ramuri născute dintr-o tulpină primitivă.²³⁶

3.0.4.2. Modelul arborelui genealogic, care nu lăsa loc pentru colonizări, pătrunderi lente, cuceriri, întrepătrunderi, influențe prin contact, etc., într-un cuvînt, avînd o mult prea mare rigiditate schematică, a fost corectat de neogramaticul Johannes SCHMIDT, care a dezvoltat în 1872 celebra *Wellentheorie*, "teoria valurilor".²³⁷ Conform acestei teorii, în loc de linii de separație îngroșate între limbile indo-europene despărțite, avem zone de separație; iar fenomenele lingvistice și alte inovații culturale, care duceau la împărțirea limbii indo-europene primitive, apăreau în diferite părți ale domeniului ei; și plecînd de la locul de naștere se întindeau asupra unei regiuni mai mult sau mai puțin întinse.

În felul acesta, întreg domeniul lingvistic indo-european era legat, inițial, într-un fel de lanț inelar, prin continue variații; iar dispunerea unor variații intermediare a dat naștere unor împărțiri lingvistice pronunțate, cu alte cuvinte "dialecte" inițiale se despart în limbi distincte.

3.0.4.3. Teoria lui Schmidt, deși a fost combătută de mulți savanți, ca fiind o simplă schemă reduțională, a fost totuși adoptată de A. MEILLET, care a folosit-o în lucrarea sa *Les dialectes indo-européennes* din 1908: "...limbile indo-europene ocupau o suprafață în care inovațiile lingvistice aveau loc într-un mod independent în ținuturi vecine, fără a fi fost undeva o limită care să fi despărțit cu totul unele grupe de altele.

Și cînd separarea s-a făcut desigur treptat, cînd colonii și cuceritorii au ocupat teritorii noi, unde au impus limba lor, n-a avut loc nici o dislocare în poziția respectivă a dialectelor; a fost mai degrabă o iradiere, al cărei punct de plecare a fost teritoriul ocupat altă dată; dar nimic nu arată că în timpul acestei iradieri dialectele vechi s-ar fi suprapus peste altele și și-au schimbat locurile între ele. Nu se poate ști, firește, dacă limbile care azi, de pildă, s-au întins spre est ocupau și în limba indo-europeană primitivă acest teritoriu; însă limbi care pe atunci se aflau în contact unele cu altele, au dat naștere la limbi care sînt încă asemenea în epoca istorică”.²³⁸

În “schema” lui Meillet italice și celtice se află în “zone” învecinate, din care nu iradiat în aceeași direcție, de unde s-a născut faimoasa teorie a “comunității lingvistice italo-celtice”. Trebuie să precizăm că metoda comparativ-istorică nu era încă definitiv configurată. Oricum, lingviștii comparațiști, pe linia neogramaticilor și a “reconstrucției apropiate”, porneau de la premisa înrudirii limbilor pentru a încerca să găsească verigi intermediare spre limba comună primitivă. Lucru pe care l-a încercat și Meillet.

3.1.1. Așa cum am spus, noțiunea de unitate lingvistică italo-celtică s-a născut în 1861, desigur nu în accepțiunea dată de Meillet, într-un studiu al lui C. LOTTNER. A crescut și a înflorit timp de trei pătrate de secol, pînă să ajungă pe masa de lucru a lingvistului francez. Dar, pînă la Meillet, cel care i-a dat vigoare se pare că a fost H. D'ARTOIS de JUBAINVILLE în lucrarea sa *Les premiers habitants d'Europe de la sfîrșitul veacului trecut* (cunoaștem ediția a treia din 1899): acesta ia bază de lucru textele și mărturiile antice, încearcă să degajeze noțiuni istorice și geografice, dar mai ales caută confirmări în numele de locuri. De formație lingvist, disprețuind arheologia, el nu se preocupă să plaseze în timp pe “liguri”, cum îi numește el pe acești locuitori pe care îi identifică prin toponimele lor. Preistoria este pentru el perioada indeterminată care precede istoria: teoria lui poartă numele de *panligurism preistoric*.²³⁹

În Italia, în aceeași perioadă, numele de ligur avea accepțiuni diferite. Specialiștii în preistorie, pe urnele lui PIGORINI, recunoșteau pe coasta ligură de la Genova pînă la Marsilia, dezvoltarea unei civilizații foarte vechi urcînd pînă la epoca pietrei șlefuite inclusiv. Cum civilizația neolitică prezintă în ansamblul peninsulei o anumită uniformitate și textele vorbesc de liguri de la Roma pînă în Sicilia, ei nu ezită să-i califice pe liguri drept populația cea mai veche nu numai de pe coastă, ci și din întreaga Italie. Pe de altă parte, antropologi, precum SERGI, recunoșteau peste tot reprezentanți numeroși ai rasei numite “mediteraniene”: dolichocefali bruni de talie mică sau mijlocie. Ei observau identitatea numelor unui număr însemnat de locuri din din Italia antică cu nume din Asia Mică și din Creta; astfel, ligurii deveneau reprezentanții din Italia ai unei populații mediteraniene primitive anterioare stratului indo-european. Ei se opun “italicilor” indo-europeni, latini, osci, umbrieni, veniți în epoca bronzului.

În opoziție cu savanții italieni, D'Artois de Jubainville, deși îi deosebea pe liguri de italice și chiar și de galli, recunoștea în același timp că numeroase rădăcini erau comune ligurii și celticilor: numai desinențele erau diferite. De aici, Jubainville

ajunge să afirme că, fără nici o îndoială, limba care denumea vechile locuri ligure, munții, râurile, locuitorii, era indo-europeană și nu prea îndepărtată de gallică.

Apoi, un arheolog, pe numele său H. DECHELETTE, inspirându-se de la Jubainville încearcă să-i delimiteze în "Manualul" său din 1908 pe liguri în timp și în spațiu. În esență teoria sa se rezumă astfel: Franța se desparte în trei -Ibero-armoricianii la vest, celto-ligurii la est și ligurii la sud-est; ligurii erau indo-europenii care în epoca bronzului aveau drept centru Italia de nord și malul stîng al Ronului. Concluzia la care ajunge este că nu există diferențe esențiale între celți și liguri.

Cel care a adăugat teoriei lui D'Arbois de Jubainville noțiunea de unitate italo-celtică a fost Camille JULLIAN.²⁴⁰ El a conceput această unitate după ce a "tocit" de tot granițele dintre liguri și celți: la sfîrșitul epocii pietrei șlefuite și mai ales în epoca de bronz (2000-1500 î.d.Ch.)

«le noyou des populations européennes dont les migrations vers le sud et vers l'ouest donneront naissance d'une part aux peuples italiques et de l'autre aux Celtes. LIGURE est le nom propre d'une unité italo-celtique qui aurait succédé à la primitive unité indo-européenne».

Și cu aceasta am ajuns la definiția lui Meillet (tot din 1908) privind dialectele indo-europene. Acesta vorbea de o "națiune" italo-celtică precum și de o limbă italo-celtică. Jullian vedea această unitate sub forma unui imperiu căruia i-a și dat numele de "imperiul ligur"! Apoi Meillet a completat viziunea istoricului ca și pe cea a arheologului cu teoria lingvistică a unității pe care a perfecționat-o în mai multe etape, pentru ca apoi, J. VENDRYES, cel care ani de zile a adunat cu sîrg material lingvistic celt și a semnalat tot ce apărea în acest domeniu (a și scris o gramatică a vechii irlandeze) să se pronunțe în mod mai rezervat în această privință:

«On peut estimer que les concordances reconnues sont insuffisantes à prouver une parenté très étroites il ne saurait être question entre italique et le celtique d'une parenté comparable à celle de l'indien et de l'iranien. Néanmoins, à l'intérieur du groupe occidental c'est avec l'italique que le celtique a les plus grand nombre de traits communs et ces traits sont assez caractéristiques pour justifier l'idée d'une affinité dialectale».²⁴¹

De aici încolo n-au lipsit "detractorii": lista lor o deschide C. MASTRANDER, în 1929 și apoi ar putea continua cu G. DEVOTO și G. BONFANTE²⁴², F. RIBEZZO, J. WHATMOUGH²⁴³, E. PULGRAM.²⁴⁴ Dar cel care a recuzat direct tezele lui Meillet a fost profesorul de la Harvard University Calvert WATKINS.

3.1.2. În 1966, la Los Angeles, într-o conferință pe tema dialectelor vechi indo-europene, Watkins a făcut o comunicare²⁴⁵ în care a "demonstat" unul cîte unul argumentele lui Meillet. Două au fost punctele esențiale ale argumentării sale:

1. Principiul lui E. Benveniste din *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1905: «La fixation d'une chronologie doit être la préoccupation dominante des comparatistes».

2. Luarea în considerare și a divergențelor nu numai a isoglozelor: dacă se enunță ipoteza unei unități lingvistice italo-celtice, atunci trebuie să se admită și ipoteza unei "italice" comune (contestată de mulți savanți) și a unei celtice comune.

Apoi Watkins a luat pe rînd punctele de pe "lista" lui Meillet:

1. Pentru fonetică:

a) În privința lui *l* și *r* vocalizante, care dezvoltă vocala de sprijin *-a-*, profesorul citează teza lui J. KURILOWICZ, lingvistul polonez care în lucrarea sa *L'apophonie en indo-européen*, apărută la Wrocław în 1956 demonstrează dezvoltarea caracteristică a unui grad zero antevocalic *TaR-o* în toate limbile indo-europene sudice: celtică, italică, greacă și armeană (p. 166 sqq).

b) Asimilarea regresivă $p...K^w+k^w...k^w$ nu afectează decît trei cuvinte: *quinque*, *coquo*, *quercus*; nu există rădăcini moștenite cu secvența $k^w... k^w$. Meillet afirmă că numele pădurii Ερκυνια indică doar faptul că schimbarea $p... k^w > k^w... k^w$ este posterioară celei dintre $k^w u$ și ku : rezultanta **perkun* (cf. lit. *Perkunas*) a putut apoi să piardă pe *p* în celtică, lucrul fiind firesc. Dar *quercus* indică faptul că în latină $p... k^w > k^w... k^w$ este anterior lui $q^w u > ku$. Relativa întârziere a celei de adoua modificări este indicată de umbrianul *pufe* și de oscul *puf*: lat. *ne-cubi* (*ubi*), care arată $kw > p$, de asemenea înaintea lui *u*. Cea mai simplă explicație pentru variația între celtică și italică este să admitem că asimilarea este independentă în fiecare din cele două grupuri. În realitate, contextele asimilării în cele două grupuri de limbi nu sînt paralele. În latină avem substituirea lui k^w pentru *p*, care continuă să existe amîndouă în inventarul de foneme: pătratul fonemelor rămîne nemodificat în latină, /t/, /k/, /k^w/, /p/, pe cîtă vreme în celtică el se transformă într-un triunghi: /t/, /k/, /k^w//p/, goidelica păstrîndu-l pe k^w , britonica pe *p*, împărțirea fiind valabilă și pentru celtica continentală.

În afara celor trei exemple latinești menționate, ar mai fi *prope/proximus*, care indică o reconstrucție internă: **prok^w-*, cum arată Ernout și Meillet în dicționarul lor etimologic. Ei sugerează că asimilarea neobișnuită *prok^w > prop-* se datorează faptului că latina nu tolerează grupul inițial $k^w r-$. Dar R. Thurneysen arată în *A Grammar of Old Irish* (citată de noi, p. 137) că în celtica gaelică sînt numeroase exemple cu acest grup consonantic la inițială. *Proximus* ne arată că asimilarea trebuie să fi fost mai recentă decît neutralizarea lui k^w și *k* înaintea lui *s*. Avem și aici sisteme diferite, din moment ce latina păstrează *ps* distinct, în timp ce în celtică asistăm la contopirea grupurilor *ps*, *ks* și $k^w s$. În ambele situații avem de fapt o problemă de cronologie, care poate fi rezolvată prin afirmarea faptului că asimilarea este independentă în "italică" și în celtică!

În vechea irlandeză, în combinațiile de unități și zeci (numeralele de la 11 la 19 și de la 21 la 29), zecile urmează în cazul genitiv. Genitivul lui *deichn-* "zece" (< **dekn*) este bisilabic *dē -ac* (arhaicul *dēec*, după mărturia lui Thurneysen, *A grammar of Old Irish*, p. 247). Forma provine din **dweipenk^w* "două cincimi, de două

ori cinci". Iată acum un numeral compus: *di rainn deac* "douăsprezece părți". Sistemul acesta de numărătoare este fără îndoială cel din celtica comună: se regăsește probabil în gal. *deunaw* "de două ori nouă", adică 18, sau în bret. *triouec'h* "de trei ori șase", adică 18, precum și în sistemul vigesimal. Păstrarea secvenței *p ... k* în cuvântul cinci când este al doilea membru al unui compus (cf. **dwei-penk* > *deac*) poate fi luată în considerare ca dovadă finală pentru independența asimilării *p ... k*:*k* ... *k* în celtică și în italică.

Într-un efort de sintetizare a diferențelor majore în ceea ce privește nivelul fonetic între cele două grupuri de limbi indo-europene, putem spune următoarele:

1. Surzirea și spirantizarea oclusivelor aspirate sonore indo-europene în "italică" (în latină numai la inițiala cuvântului, în oscă și umbriană peste tot): sonorizarea și confundarea lor cu oclusivele sonore moștenite în celtică.

2. Menținerea "pătratului" oclusivă dentală surdă/ oclusivă guturală surdă/ oclusivă labială surdă/ labiovelară surdă în "italică" (eliminarea labiovelarelor în osco-umbriană este târzie, ca și în greacă!); dezvoltarea unui triunghi în celtică: oclusivă dentală surdă/ oclusivă guturală surdă/ labiovelară surdă sau labială surdă (provenită din labiovelară, pentru că labiala surdă a căzut în celtică).

3. Păstrarea intactă a celor cinci vocale în "italică" cu corelația cantitativă: rearanjarea vocalelor lungi și a diftongilor (*e lung* > *i lung*, *ei* > *e lung*) și eliminarea lui *o lung* > *a lung*.

2. La nivel morfologic:

a. În ceea ce privește așa-zisul sistem comun de preverbe și prepoziții, la o privire mai atentă se observă multe divergențe: nu există în nici o limbă italică echivalent pentru irl. *ir* ~ gr. *περι*, *aith* (semantic lat. *re-*), *co* "spre, do "spre", *ni* "jos", *oc* "la", *oss* "sus", *tar* "de-a lungul", *to* "înspre, la", *trat* "prin".

Nu există, pe de altă parte, rude în celtică pentru lat. *ab*, *ante*, *apud*, *circum*, *ob*, *per*, *prae*; *tar* ar putea fi *trans* redus; dar o asemenea ecuație ar putea fi contrabalansată de absența lui *s-* în irl. *fo*, *far* < *upo, *upor: lat. *sub*, *super*.

b. În ceea ce privește sufixul de superlativ *-somo-*, el este același în "italică" și celtică. Dar este esențial să observăm că identitatea dintre cele două este valabilă numai pentru adjective atematice **max-somo-* etc.. Pentru tipul tematic avem forme diferite: lat. **-is-somo-* > *-issimus*, sau *(*r*)*o-somo-* > *-errimus* (tipul *miserrimus*), dar celt. **-isamo-* (gal.v. *hinhaf*, v.irl. *sinem* "cel mai bătrîn" < *senisamo, de la **seno-*, cf. gall. *Ουξισαμην*). Se adaugă la aceasta faptul că umbriana nu are *-s-* în *nuvime* "cel mai nou". Cele două sufixe, *-isomo-* și *-samo-* nu sînt identice; ele pot fi derivate din aceeași formă numai ignorînd *-is-*, din lat. *-is-simo-* și afirmînd că forma celtică a fost generalizată din sufixarea lui *-samo-* la temele în *-i-* ale adjectivelor, ca lat. *Acerrimus* < **acri-somo-*. Dar, luînd în considerare preponderența numerică a temelor în *-o-* la adjectivele celtice și pe de altă parte ținînd cont de faptul că adjectivul este un domeniu în care tipul tematic este foarte vechi în indo-europeană, nu se poate admite influența temelor în *-i-* în celtică. Trebuie totuși să considerăm cele două grupuri, italic și celtic, ca foarte apropiate în această privință, pentru că ele singure păstrează pe *-s-*; dar formația nu poate fi complet redusă la unitate: în celtică *samo-*

este singurul formant pentru superlativ, pe cînd în latină avem **-imus**, (*summus, infimus, optimus, ultimus*), cu ***-mo-**, ***-omo-** ***-tomo-**, care au afinițări indo-europene foarte bine cunoscute. În celtică, unicele forme comparabile sînt la cardinalele în **-am-** (**+eto-**): gall. *sextametos, decametos*, v.irl. *sechtmad, dechmad*; cf. lat. *septimus, decimus*, skr. *saptama-*, *dasama-*.

Comparația celtică cunoaște și un *ecvativ* ("la fel de bun ca și"): formația este obscură și diferită în cele două ramuri; însă este în mod sigur veche. Thurneysen este de părere că cele două sînt înrudite: gal.m. *-het* < **-iset*, cu *-t* care apare în irl. *-ith(ir)*. Dar *-ir* ridică probleme: avem *móir* (*-i-* indică înmuierea lui *-r*, fenomen de leniție specific irlandezei) "la fel de mare ca și" (már "mare), *lir* "la fel de mulți ca și" (*il* "mulți"), în care acest morfem nu este ușor de analizat. Pe de altă parte, britonicul *-het* poate fi analizat ca **is+eto-* cu un sufix care concurează în chip curios superlativul **-is+amo*;

Precum **-omo-** este sufix *ordinal* în *septimus, saptama-*, așa și **-eto-** este sufix *ordinal* în irlandeză: irl. *cóiced* "al cincelea". Sufixul ordinal productiv irlandez **-mad-** le combină pur și simplu: ***am(o)+eto-**.

Să mai spunem, ca argument final că în celtică *ecvativul*, *comparativul* și *superlativul* sînt forme *nedeclinabile*, intrînd în componența unor fraze nominale cu rol de *predicat* (fapt care constituie un arhaism notabil). Este foarte interesant de notat faptul că Meillet a anticipat acest lucru într-un articol din 1927 apărut în volumul omagial *Mélanges J. Loth*, pp. 122-125!

c. În privința *genitivului singular* în *-i* de la flexiunea tematică se poate spune că între publicarea de către Meillet a primei și a celei de a doua liste a apărut comparația lui Wackernagel dintre indo-iraniană (tipul *mithuni KAR-, BHU-*), care demonstrează folosirea lui *-i* și în afara celtice. Dar în 1959 a intervenit în dispută A. BLOCH, care a combătut teoria lui Wackernagel. Totuși, formația este atestată și în *illyro-messapică*, fapt care îi dovedește încă o dată vechimea; ciudățenia constă în faptul că messapica îl folosește atît la temele în *-yo-*, cît și la cele în *-o-*. Nu este vorba, deci, despre un împrumut pe teritoriul Italiei, de vreme ce limbile învecinate nu-l au (osca folosește pe *-eis*, provenit de la temele în *-i-*). Ar putea fi considerată o trăsătură comună "sud-vestică": italică, celtică și messapică. Dar falisca are *-osio* (e adevărat, un singur exemplu), iar în una din cele mai vechi inscripții latinești avem *Popliosio Valesiosio!* La Ennius, într-un final de hexamtru din *Annales* întîlnim *Metioeo Fufetioeo*; de asemenea îl mai întîlnim în pronumele *quoius (cuius)* și *huius (eius)* trebuie interpretat ca **eio-s*). Terminația este aceeași în v.irl *his*, gal.m. *eidd-aw* < **-esyō*. Apare deci că folosirea lui *-i* nu este întru totul paralelă, nici egală în italică și în celtică; în latina arhaică se folosea, după cîte se pare *-osio* pentru temele *pronominale* și în folosirile *ad verbale* (cf. indo-iraniana), precum și, poate prin analogie, la temele în *-yo-*, pe cîtă vreme celtica insulară, în speță irlandeza veche presupunea un **-iyi* la temele în *-yo-*.

d) În ceea ce privește *desinențele* formate cu ajutorul elementului *-r*, după descoperirea arhivelor hittite și a textelor toharice, a devenit limpede pentru Meillet ca și pentru alți lingviști că aceste *desinențe* reprezintă conservarea unor forme foarte

arhaice care fuseseră înlocuite într-o manieră sau alta în diversele limbi indo-europene. Pentru Meillet acesta este un exemplu tipic de conservare a unui fapt lingvistic marginal. Dar, explicînd aceste morfeme terminate în -r ca fiind marginale, înseamnă că ele sînt de la bun început incompatibile cu sistemul construit în greacă și în indo-iraniană. O astfel de viziune nu era de loc corectă, după cum a demonstrat Kurilowicz în anul 1961 (cf. *The deponential (mediopassive) endings*, în *Hibernica* III.2/1961, pp. 131-136): acesta a arătat cum pot ambele serii de desinențe (italice și celtice pe de o parte, grecești și indo-iraniene, pe de alta) derivă din același sistem, care este cel indo-european comun; în cele din urmă a ajuns la concluzia că desinențele medio-pasive indo-europene au fost transformate independent în italică, respectiv în celtică.

Identitatea subzistentă numai la persoana 1 sg. (lat. ind. *sequor*, conj. *sequar*; V.irl. ind. *-moiniur*, conj. *-menar*) este departe de a constitui o dovadă peremptorie a unei moșteniri comune. Trebuie să se mai spună că în celtică cele mai arhaice forme de indicativ, reflectînd vechi forme de injunctiv, se regăsesc în irlandeza veche mai degrabă la imperativ (în afara persoanei a doua singular a indicativului) decît la indicativul irlandezei vechi. De aceea, mai plauzibil este că în celtica timpurie terminațiile personale medio-pasive despre care avem informație precisă erau: ps. 1 sg. -ur, ps. a 2-a sg. -the, ps. a 3-a sg. -eth, ps. 1 pl. -emmar, ps. a 3-a pl. -etar. Persoana a 2-a plural este în celtica ogamică identică cu cea activă: -id(-ith), de unde Meillet deduce originea secundară a latinescului -mini (și a imperativului arhaic în -mino-). Dar în irlandeza veche avem atestată o desinență veche de imperativ -ais (v.irl. *fomnais*), care ar putea fi apropiată de gr. -(e)sJe.

e) În privința modalităților comune de structurare a anumitor moduri și timpuri, Meillet renunță în ediția a treia a lucrării sale la ecuația lat. -b-irl. -f-, spunînd că sufixul -b- din latină este la origine rădăcina indo-europeană *bhw "a fi", care se găsește și în -ba-, deci este o formație tipic italică, pe cîtă vreme -f- celtic, chiar dacă are încă o origine acoperită de mister, nu poate de loc proveni dintr-o formă analitică, fiind, după Thurneysen, pe care l-a urmat Meillet, un sufix tipic celtic.

Procesul prin care s-a ajuns la forme precum *laudabo* este similar cu cel al formării mai tîrziu a verbelor compuse cu *facio* și *fio*, în care în prima parte a compusului găsim sufixul de stare -e-(lung): *pate-facio*, *pate-fio* etc.. Era, deci, la origine o formă analitică, în care primul element era invariabil, lucru care a facilitat sudarea celor două elemente, rezultînd astfel o conjugare sintetică (a se compara cu formarea vitorului în unele limbi romanice din lat. *cantare habeo!*)

Conjunctivul în -a- (la origine un optativ) este într-adevăr de origine indo-europeană, dar în celtică se aplică la toate verbele, chiar și la cele slabe cu tema în -a-, chiar și la cele "tari" (nederivate). Asistăm deci la o extindere în celtică, spre deosebire de latină, bunăoară unde găsim numai forme sporadice de conjunctiv "radical" în -a-. Pe de altă parte, așa-zisul conjunctiv în -s- din celtică este în mod sigur la origine un aorist, pe cîtă vreme în latină forme sporadice precum *faxo*, *faxint* se apropie mai degrabă de viitor. Prin urmare, coexistența în celtică și în italică a unui

conjunctiv în *-s-* și a altuia în *-a-* este mai degrabă un accident istoric decât o moștenire comună.

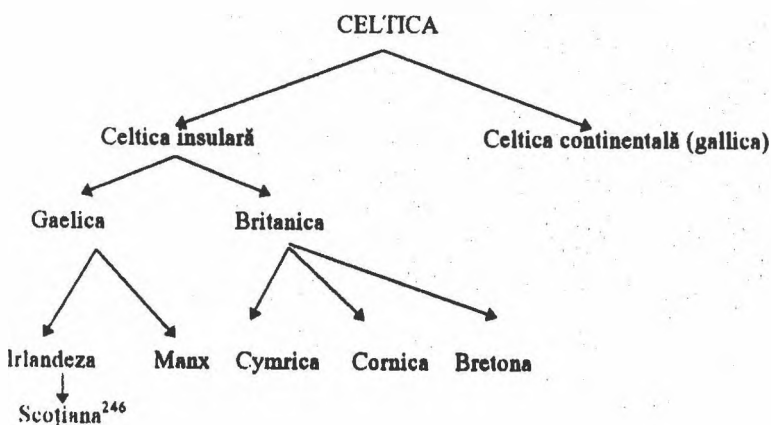
Contemplând tabloul complet al formațiunilor modale în cele două grupuri de limbi, constatăm că cel italic este cu totul diferit de cel celtic. Referindu-ne strict numai la latină, constatăm cu surprindere că dintre toți formanții modali: *-be-*, *-e-*, *-(s)e-* (indicativ viitor, *inflectum*), *-ba-* (indicativ preterit, *inflectum*), *-is-e* (indicativ viitor, *perfectum*), *is-a-* (indicativ preterit, *perfectum*), respectiv *-a-*, *-e-*, *-l-* (conjunctiv prezent, *inflectum*), *-se-* (conjunctiv preterit, *inflectum*), *-is-l-* (conjunctiv prezent, *perfectum*), *-is-se-* (conjunctiv preterit, *perfectum*), doar *-a-* se regăsește și în sistemul modal celtic. Ca să nu mai vorbim de faptul că în ceea ce privește categoria aspectului, celtica prezintă ca și greaca veche, sistemul ternar incluzând și aoristul, pe cîtă vreme, latina așa cum s-a văzut își organizează o opoziție morfologică binară: *inflectum/ perfectum*.

În urma acestui "rechizitoriu" sever, dar foarte bine fundamentat științific, concluzia lui Watkins este fără echivoc:

« Under these circumstances of both formal and functional disparity, we are led to the unavoidable conclusion that Italo-Celtic unity is a myth ».

4.0. După ce am ajuns la capătul "procesului" în care argumentele lui Watkins și-au găsit confirmarea deplină în materialul lingvistic selectat de noi pentru ilustrarea configurației limbilor italice și celtice, să încercăm în încheiere întocmirea unui tablou de ansamblu dinamic privind geneza limbilor celtice și a celor italice, locul lor în domeniul indo-european, din ce verigi intermediare au apărut ele, verigi care la rîndul lor s-au desprins din limba indo-europeană comună.

4.1. Iată mai întâi un tablou de ansamblu al limbilor celtice, tablou care reprezintă parcă o secvență decupată din arborele genealogic al lui Schleicher:

Schema este, desigur, în principiu corectă, cu singurul amendament poate că limba cymrică și galeza sau welșa nu sînt tocmai una și aceeași limbă. De asemenea, ar mai trebui adăugată limba pictilor. Dar ea nu ne poate arăta desigur nici cum s-a făcut împărțirea celticei comune în cele două grupe "geografice"; nici care sînt deosebirile și asemănările dintre cele două grupe, nici care sînt relațiile dintre ele, nici cum arăta celtica comună. Pentru a încerca să dăm viață tabloului, răspunzînd pe cît posibil la aceste întrebări, va trebui de bună seamă să apelăm și la alte criterii.

4.1.1. Κελτοι sau Κελται ai grecilor reprezintă o realitate arheologică care redă existența unei populații războinică, prelucrătoare a fierului, originară din centrul Europei, cu eventuale iradieri de-a lungul jumătății sudice a continentului european. Ei acoperă așa numitele faze C și D ale culturii Halstatt (sec. VIII-V î.d.Ch.), urmată de cultura La Tène (sec. V-I î.d.Ch.), majoritatea trăsăturilor caracteristice ale artei celților fiind datorate acestui tip de cultură.²⁴⁷

Ca și reprezentanții ai culturii La Tène, celții și-au făcut simțită prezența în lumea clasică: au început să apară în mărturiile scriitorilor greci, în istoria romană și în descrierile de războaie (*commentarii*). Romanii îi numeau *Galli* și îi percepeau ca pe un dușman potențial și o veșnică amenințare care s-a așezat masiv la nord de Pad, de unde a coborît în 390 ajungînd să jefuiască pînă și Roma. În intervalul cuprins între secolele V și III î.d.Ch. celții au ajuns să se stabilească pe o suprafață imensă cuprinsă între Insulele Britanice și Asia Mică. Este limpede pentru noi că cei pe care grecii îi numeau *Κελται* iar romanii *Galli* reprezentau aceeași etnie; dar pentru antici lucrul acesta nu era de loc limpede: Caesar bunăoară percepea Gallia ca fiind împărțită în mod natural în trei părți (*Gallia est omnis divisa in partes tres*) și se referea mereu la *Galli* ca la triburi diferite, cu numele lor specifice (*Bituriges* "regii lumii", *Carnutes* "gornistii", *Parisii* "harnicii, zeloșii", *Remi* "cei dinții", *Senones*, "războinicii", *Venetes* "aliații, prietenii"²⁴⁸). Așa cum am văzut, dată fiind această percepție etnică "atomizată", referirile la filiația lingvistică au fost și ele sporadice (de fapt avem numai două informații explicite: a lui Tacit și alui Jeronym).

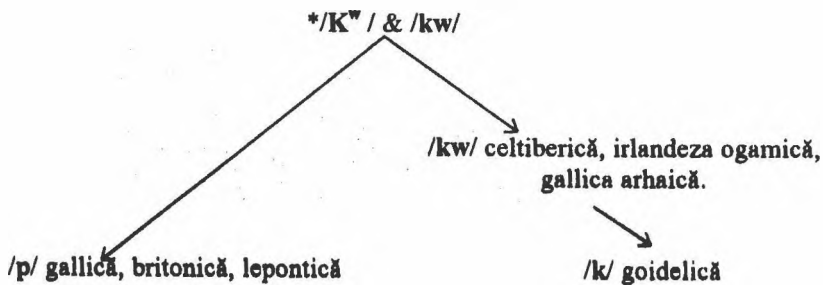
Pe cît de repede și-au răspîndit celții limba și cultura de-a lungul Europei și pînă în Asia, pe atît de repede s-a produs și declinul lor. Pe teritoriul Europei ei au fost asimilați de către romani (Peninsula Iberică, Gallia, nordul Italiei). A mai rămas doar o mică oază celtică, izolată undeva pe teritoriul Asiei Mici pînă în secolul al IV-lea d.Ch.. Este curios că și pe teritoriul insular celții și limbile lor au supraviețuit doar pînă în pragul erei moderne cînd au început să apară germeii capitalismului și s-a format statul centralizat. Singurul stat celtic care a rămas este Irlanda (*Eire*), dar și acesta sfișiat în două.

4.1.2. Dacă abordăm acum "celtica" drept limba populației celtice în ansamblul ei, ar trebui să facem efortul de a uni idiomurile celtice insulare cu idiomurile celților continentali, pe baza unei moșteniri comune care presupune desprinderea din indo-europeana comună a unei celtice comune. Din acest punct de vedere, sensul genetic a ceea ce se numește o limbă celtică este legat de criteriul etnic prin aceea că tratăm drept "celtică" orice limbă care descinde din proto-limba reconstituită.

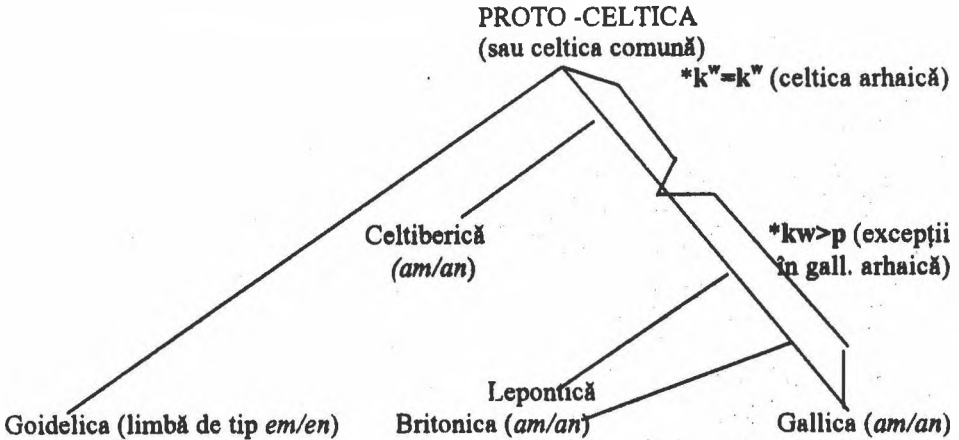
Structura internă a familiei celtice a fost îndelung discutată, fiind pînă în prezent acceptate două tipuri de structurare:

4.1.2.1. Împărțirea continental/insular, care nu este de fapt una cu adevărat geografică: ar fi de bună seamă foarte greșit să ne referim la bretonă ca la o limbă exclusiv insulară din punct de vedere geografic după aproape 1400 de ani de "viețuire" pe continent. În al doilea rînd nu este absolut necesar să presupunem că împărțirea geografică are ceva cu trăsăturile lingvistice reale: dacă este adevărat că limbile celtice insulare au în comun multe trăsături comune (o anumită topică VSO, pronumele infixate în forma verbală, leniția consoanelor oclusive) care le particularizează, despre cele continentale nu putem spune același lucru, astfel că, revenind la punctul inițial al discuției, trebuie să conchidem că de fapt această diviziune este "forțată" de prăpastia dintre perioadele istorice de atestare ale limbilor celtice continentale, respectiv a celor insulare. Conceptul de celtică continentală arată pur și simplu că cele mai vechi atestări ale "celticității" se restrîng stict la continent!

4.1.2.2. Împărțirea în limbi celtice de tip Q și în limbi celtice de tip P are avantajul că se bazează pe un criteriu strict lingvistic; deși această împărțire se aplică mai ales limbilor celtice insulare, ea este în egală măsură valabilă și pentru limbile celtice continentale. Dar, așa cum a rezultat în parte din analiza materialelor lingvistice prezentate, această împărțire și-a pierdut mult din forță. Luînd în considerare nu numai grupul goidelic și cel britonic, dar și gallica, celtiberica și lepontica, precum și, în mai mică măsură, limba galaților din Asia Mică, observăm păstrarea labiovelarei surde indo-europene /kʷ/ nu numai în irlandeza ogamică dar și în gallica arhaică și în celtiberică, în timp ce transformarea acesteia în p s-a produs nu numai în britonică, ci și în lepontică. Lărgind orizontul lingvistic al comparației, constatăm că transformarea lui kʷ în p este un proces fonetic petrecut relativ tîrziu și la epoci diferite și în alte limbi indo-europene: în osco-umbriană, în greaca eolică, precum și în limbile romanice (română și sardă).²⁴⁹

4.1.2.3. Ținând cont de această isoglosă fundamentală, cu tot caracterul ei relativ, asemănător isoglosei care împărțea limbile indo-europene în *centum* și *satem*; de asemenea, ținând cont de o altă deosebire majoră lingvistică care acționează cu regularitatea unei legi fonetice limitată atât în spațiu cât și în timp, și anume tratamentul sonantei nazale vocalizante din celtica comună, ordinea desprinderii din celtica comună a diferitelor limbi celtice ar putea fi reconstituită în chipul următor:

4.1.2.4. În cronologia sa absolută (primele atestări scrise), celtica ocupă un loc intermediar în familia limbilor indo-europene: după hittită (2000 î.d.Ch.), greacă (1400 î.d.Ch.), sanscrită (1000 î.d.Ch.), iraniană (Avesta) (700 î.d.Ch.), latină (aprox. 600 î.d.Ch.), dar înainte de germanică (sec. I d. Ch.), armeană (sec. V d.Ch.), toharică (sec. VII d.Ch.), slavă (sec. IX d.Ch.), baltică (sec. XV d.Ch.) și albaneză (sec. XVI d. Ch.). În ciuda contactului cu diferite limbi indo-europene, celtica poate fi reconstituită pe baza unor trăsături arhaice persistente, de neșters:

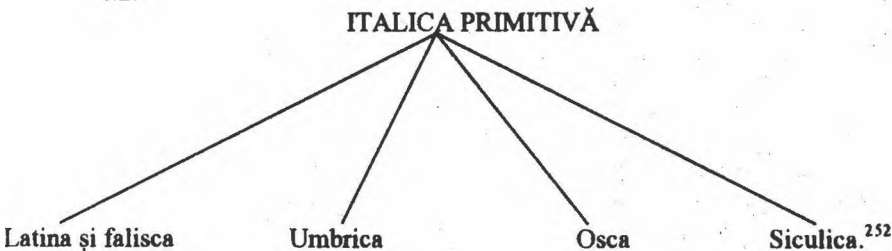
1. Lipsa unui sistem complet dezvoltat de infinitive;
2. lipsa unui mijloc sintetic de exprimare a noțiunii de "a avea";
3. diferențierea genului masculin și feminin în flexiunea numeralelor "trei" și "patru" (gal. *tri*, m., *tair*, f.; *pedwar*, m., *pedair*, f.; brit., *ti*, m., *teir*, f.; *pevar*, m., *peder*, f.; v.irl., *tri*, m., *teoir*, f.; *ceth(a)ir*, m., *cethéoir*, f.; Cf. skr. *tráyas*, *tisras*; *catváras*, *catásras*);
4. existența mai multor structuri morfologice modale: viitorul indicativ în *eye-/o-*, comun cu indo-iraniana și posibil cu greaca, baltica și slava; conjunctivul în *-s-*, deziderativul tematic cu *-ss-*, comun cu indiana veche;
5. existența pronumelui relativ *yos* (ca și în limbile indo-europene de est);
6. ordinea arhaică SOV (subiect-obiect-verb) păstrată în celtiberă și lepontică, cu urme doar în vechea irlandeză și în gallică;
7. legătura dintre *tmesis* (mai ales la Homer) și pronumele infixat celtic, legătură care dovedește existența posibilă a acestui tip de pronume în celtica comună,

deși procedeul este atestat doar în limbile celtice insulare și pare o inovație legată de noua topică VSO, specifică acestor limbi (v.irl. *du-s-gni* “o duce afară”; cf. lat. arh. *ob vos sacro, sub vos placō*; gr. hom. *προ μ' επεμψεν αναξ ανδρων Αγαμεμνων*, hit. *n(u)-an-peſte* “i-a dat lui”);

8. în domeniul vocabularului, elemente panindo-europene, comune, cum ar fi numele pentru “rege”: lat. *rex*, gall. (*Dumno*)*rix*, *Vercingeto*(*rix*), (*Bitu*)*riges*, etc., skr. *Raja* < *reg-s; “regină” < **reg-niH*₂; “a crede” (mai exact, “a pune credință în”) < **kred-dheH*₁, etc.²⁵⁰ §

9. După descoperirea arhivei hittite de la Boghaz-köy și după descifrarea textelor toharice s-a născut teoria conform căreia italo-celtica, frigiana, toharica și hitita au constituit într-o vechime respectabilă un grup continuu de dialecte ale limbii-mamă.²⁵¹ Argumentele de bază ale acestei teorii erau: medio-pasivul în -*r*, conjunctiv-optativul în -*a*- ultimul fiind restrâns numai la italică, celtică, messapică și toharică.

4.2.

Conform acestei scheme care poate de asemenea fi caracterizată ca fiind schleieriană în spirit, din indo-europeana comună s-ar fi desprins o protoitalică sau o italică comună din care s-ar fi format apoi limbile italice. Desigur, acest “proiect genealogic” nu spune nimic nici despre relațiile dintre latină și faliscă, nici despre relațiile dintre diferitele limbi italice, nici despre cronologia “desprinderilor”, nici despre natura limbii comune, a “italicei primitive”.

4.2.1. Între granițele continentului european, trei civilizații pot fi puse în raport direct cu populațiile indo-europene: civilizația stepelor, civilizația nordico-megalitică și civilizația caracterizată de *Schnurkeramik*. Cea de-a treia prezintă un cadru ideal de răspândire înspre vest, înspre sud și mai ales înspre est, pornind dintr-o regiune centrală a Germaniei, Turingia. Această răspândire a fost determinată de o fază anterioară de civilizație, cea caracterizată de *Bandkeramik*.²⁵³

Plecate din regiunea Turingiei, anumite nuclee de indo-europeni au fost împinse înspre sud, parcurgând un drum al cărui traseu este greu de precizat. Conform teoriei savantului italian G. BONFANTE nucleele proto-latinilor ar fi străbătut actualul teritoriu al Elveției și ar fi trecut Alpii: verigile intermediare sau jaloanele drumului le-ar putea reprezenta locuințele suspendate pe pari (palafitele), de care se leagă o terminologie specifică (*pagus, pons, portus*²⁵⁴).

Conform datelor arheologice, este evident că urme ale proto-latinilor nu s-au găsit de loc în regiunea de la nord de Etruria Lațială. Intrarea proto-latinilor în Italia, fie peste Alpi, fie prin Postumia și Venezia Giulia, fie chiar pe mare, s-ar fi petrecut pe la sfârșitul mileniului al II-lea î.d.Ch. și începutul mileniului I î.d.Ch..

4.2.2. Protolatini vor fi purtat cu ei pe teritoriul peninsulei italice o limbă care a păstrat, cel puțin pînă în pragul istoriei, următoarele trăsături caracteristice indo-europene:

1. accentul muzical al cuvîntului, la fel ca în sanscrită sau greacă;
2. seria tripartită a vocalelor fundamentale a, e, o (cu diferențierea lui o de a!);
3. sunetele consonantice din seria guturalelor simple, fără apendice, conservate atunci cînd nu erau aspirate (tratament *centum*);
4. sunetele seriei labio-velară pe care le pronunțau k^w, g^w: *quis, lingua*;
5. diftongii păstrați în număr complet încă la "intrarea în istorie", inclusiv eu, care mai tîrziu se va confunda cu ou, pentru ca apoi în latina clasică să se reducă la u lung;
6. structurarea în trei tipuri flexionare a flexiunii nominale: teme în -a-, teme în -o- și teme în consoană (temele în -i- și cele în -u- sînt încă strîns legate de cele în consoană);
7. desinențele originare încă clar recognoscibile: -s la N.sg.; -m la Ac.sg.m.; -m la N.Ac.sg.n.; -s.-is <*es, la G.sg.; -d la Abl. sg.; term.-als, -ois la D. pl. pentru primele două tipuri de temă, *-bhos pentru temele consonantice;
8. un număr însemnat de verbe tari, adică de verbe încă neîncadrate în clase flexionare, adică neregularizate încă (care mai tîrziu vor intra la conjugarea a III-a);
9. păstrarea aoristului în -s-: *dixi, vixi*, etc., precum și a perfectelor tari, cu alternanță cantitativă în radical: *uidi, fugi*, prima categorie indicînd acțiunea în sine, fără referire la durată (*caracter aspectual*), ceea ce a doua fiind un *perfectum praesens*, (indicînd rezultatul stabil în prezent al unei acțiuni încheiate);
10. desinențele personale ale verbului: -m de ps. I sg., -s de ps a 2-a sg., -t de ps. a 3-a sg., -nt de ps. a 3-a pl.²⁵⁵

4.2.3. Ajunși în noul mediu "mediteranian", triburile protolatine s-au despărțit în mai multe subnuclee, dintre care numai cel stabilit la gurile Tibrului va avea un destin fericit.

1. Primul subnucleu, acela al siculoșilor, a păstrat multă vreme legături strînse cu proto-latinii din Latium; despre resturile limbii lor am avut ocazia să discutăm deja: merită să observăm că schema genealogică prezentată trebuie corectată deja în palierul inferior, unde sicula va trebui să stea alături de latină și de faliscă, dar într-o altfel de relație "genealogică". De asemenea, este important să reamintim aici că o trăsătură esențială diferențiatoare față de latina de la gurile Tibrului este în siculă transformarea în oclusivă dentală surdă (/t/) a oclusivei aspirate sonore indo-europene *-dh- (în interiorul cuvîntului), pe cîtă vreme latina o transformă în oclusivă sonoră simplă: IE **aidh-* → lat. *aedes*, gr. αἶθω, sic. Αἰτρη.

2. Încă într-o perioadă preistorică, la miazăzi de Roma, Campania era ocupată de un alt subnucleu al protolatiniilor, cel al opicilor, anterior coborîții

samniților din munți, coborîre care a avut loc în veacul al V-lea. Considerînd ca termen *ante quem* coborîrea samniților, putem desprinde ca fiind protolatine și nu osce, acele elemente lingvistice databile înainte de sec. V î.d.Ch.:

a. numele de localitate *Liternum*, care în transcriere grecească *Leuterno*- corespunde unui derivat al rădăcinii indo-europene **leudh-*, care în oscă ar fi dat *Louferno!*

b. forma de persoana I singular a verbului "a fi", care în opică este *sum*, ca și în latină, pe cîtă vreme în oscă este *sim*;

c. pe o monedă din perioada presamnitică găsim numele *Stabiai*, pe cîtă vreme în oscă același nume este *Stafia*.

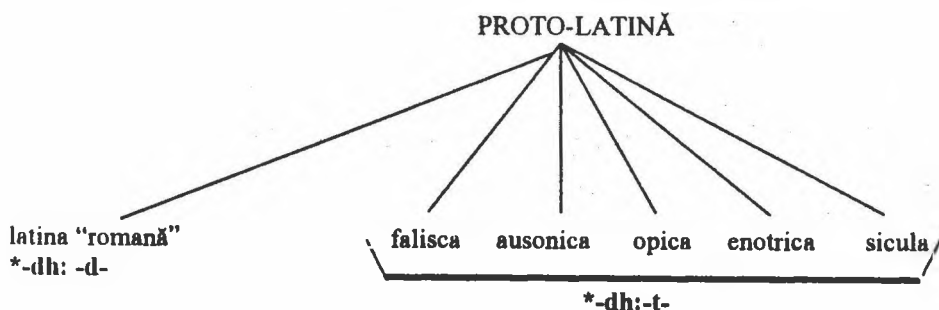
Dacă revenim la *Liternum*, constatăm faptul că opica împărtășește cu sicula tratamentul t al aspiratei sonore indoeuropene *-dh-* în interiorul cuvîntului, care devine oclusivă sonoră simplă în latină și *-f-* în oscă.

3. Între siculi și opici subnucleul de legătură al protolatinilor l-au constituit enotrii, stabiliți în Lucania, unde au și fost găsiți de primii coloni greci. *Ager Teuranus* este în mod bizar denumirea teritoriului din jurul cetății Θουριου; numele vechi al unui locuitor al Lucaniei era *Leucano-*, față de forma mai recentă *Loucano-*; iar *Leuterno* arată același tratament t ca și în opică și sicula pentru IE **-dh-*.

4. La nord-vest de opici s-au așezat ausonii cărora le cunoaștem (de la Vergilius) doar forma mai recentă a numelui, cea amplificată *Aurunci*. Se pare că din rîndurile lor s-a desprins și tribul lui *Turnus*, cel al *Rutulilor*, etimologic derivat din rădăcina IE **reudh-*. Observăm deci același tratament t al sonorei aspirate indoeuropene **-dh-*. Auruncii au fost alungați sau asimilați după coborîrea volscilor înspre mlaștinile pontine, în secolul al V-lea î.d.Ch..

5. Ultimul subnucleu care s-a desprins din protolatini și care s-a stabilit la nord de Tibru este constituit chiar de falisci! Un cuvînt falisc cu o patină foarte etruscă, *lautn* poate fi apropiat de rădăcina indo-europeană **leudh-* (gr. *ελευθεροζ*), ceea ce indică același tratament t al lui **-dh-*, ca și în sicula, opică, enotrică și ausonică.

Am putea, prin urmare reface schema inițială într-o parte a palierului inferior în felul următor:

Interesant este faptul că în timp ce celelate subnuclee, care învederează, fie și prin această unică isoglosă o evoluție aparte, comună, opusă în bloc latinei "romane" au fost asimilate sau au dispărut mai devreme (enotrica, sicula) sau mai târziu (opica, ausonica, falisca), singurul subnucleu al protolatinilor care a reușit să se adapteze și să treacă de la faza de supraviețuire la cea de expansiune este cel al viitoarei limbi a Romei.

4.2.4. O altă grupare de triburi indo-europene, venite mai târziu pe teritoriul Italiei, după câte se pare, dinspre partea estică a Europei, peste marea Adriatică²⁵⁶, și care va juca un rol esențial în evoluția protolatinei este aceea a osco-umbrienilor.

4.2.4.1. Iată trăsăturile lingvistice esențiale ale osco-umbrienei, care apropie aceste limbi de grupul central indo-european, mai inovator:

1. În fonetică:

a. tendința de a confunda pe a cu o, conform unui model care în limbile germanice și baltice a funcționat în perioada preistorică;

b. diftongul eu se transformă în ou ca și în celtică, în vreme ce în latină această trecere se face numai în epocă istorică;

c. sincopa dezvoltată pe o scară largă, făcând de nerecunoscut elementele componente ale unui cuvânt compus: *akkatus* < *aduocatos;

d. N vocalizant dezvoltă ca vocală de sprijin un -o-, pe când în latină avem un -e-: prefixul latin *in-* < *en-*, pe câtă vreme în osco-umbriană avem *an-* (ca și în celtică);

e. consoanele din seria labio-velarelor, reprezentate de consoanele labiale simple p și b: lat. *quattuor*, osc. *petor*; lat. *quis*, osc. *pis*, etc.;

f. consoanele sonore aspirate care în latină, în interiorul cuvântului, sînt rediate prin oclusive sonore simple, în osco-umbriană apar ca și la inițială sub forma -f-: lat. *medius* < *medhyos, osc. *mefio*;

g. în tratarea grupelor consonantice se urmează două procedee opuse:

α) asimilării regresive de grad preferate de latină (gt>ct) se econtrapune în osco-umbriană diferențierea ulterioară (gt>ct>ht): lat. *Octavius* < **Ogdo-auio-s/* o. c. *Uhtavis*;

β) față de asimilarea regresivă din latină, osco-umbriana preferă asimilarea progresivă (ca și în celtică): lat. *piandus*/ osco-umbr. *pianno*-.

2. În domeniul morfologiei:

a. D.sg. în -úí < *-oi, față de lat. -o lung (ca în leponică): lat. *horto*, osc. *húrtúí*;

b. N.pl. la flexiunea tematică în -os (vechea desinență a flexiunii nominale pe care osco-umbriana o extinde și la flexiunea pronominală, spre deosebire de latină care procedează invers: -oi de la flexiunea pronominală este extinsă și la flexiunea nominală): lat. *Qui* < *quoi, osc. *pos*;

c.1. sistemul conjugării verbelor "slabe" (regulate) tinde să se organizeze în trei clase flexionare: în -a-, în -e-, în -i-; umbriana se deosebește de

latină pentru că prima clasă flexionară este identică cu a doua în privința formării participiului: Umbr. *uirseto* (II) nu se deosebește de *froseto*(I);

c.2. la fel, perfecte *port-ust* și *suboc-om* par mai degrabă ale unor verbe de conjugarea a III și nu ne lasă să bănuim că de fapt corespund temelor de conjugarea I *porta-* și *suboca-*; de asemenea, *osco-umbriana* nu folosește niciodată aoristul în -s- sau perfectul în -u-: formele de perfect sînt inovații, în oscă -tt- (ca în celtică), în umbriană în -l-;

c.3. la infinitiv, latina are un sufix -se>-re, pe cînd în osco-umbriană apare -om: lat. *esse*, osc. *erom*.

4.2.5. Avînd în vedere aceste trăsături particulare ale osco-umbrienei, chiar dacă mai tîrziu umbriana se va deosebi mult mai inovatoare decît osca, este foarte greu să vorbim despre o italică primitivă sau despre o italică comună. Înțelegem de ce Meillet pune ghilimelele atunci cînd vorbește de "italică".²⁵⁷

În ciuda faptului că un spațiu de trei secole desparte perioada primelor contacte dintre latina din Roma și avanposturile pătrunderii osco-umbriene în ambientul proto-latin (sec.VIII) de perioada în care infiltrările și influențele pot să fie efectiv documentate (sec.V), putem să afirmăm că între cele două grupări lingvistice indo-europene de pe teritoriul Italiei a tîns să se instaureze un regim de dezvoltare paralelă, ba chiar de progresivă apropiere: principalul motiv al apropierii îl constituie faptul că într-o anumită epocă ambele medii lingvistice au fost în același mod supuse influenței unei terțe limbi, care nu era indo-europeană, etrusca! În această privință, deși bazele ereditare care să determine apropierea naturală erau destul de firave, totuși tipul comun gramatical ieșea în evidență în confruntarea cu heterogenitatea ambientului mediteranian.

Se naște astfel, prin apropiere progresivă, conceptul de "fază italică" căruia nu trebuie totuși să-i dăm o semnificație genetică: niciodată *qu* latin nu s-a suprapus total peste *p*-ul osco -umbrian!

Inovațiile comune din faza italică ar fi următoarele:

1. Vechiul accent muzical indo-european își pierde libertatea absolută de poziție și tinde să se transforme într-o predominare a primei silabe. Faptul că natura și forța acestei prevalențe nu s-au suprapus niciodată total în latină și în osco-umbriană ne este dovedit prin

aceea că mai tîrziu, începînd cu secolul al V-lea î.d.Ch., vocalele interioare scurte ale cuvintelor latine compuse din Roma suferă încă procesul de apofonie "latină", pe cînd în osco-umbriană au fost deja în mare parte eliminate.

Din această perioadă datează compuși de tipul *hostes*<*hosti-pot-s și *anculus*<*ambi-quolo-s. După aceea, elementele componente ale unui compus au început să fie mai ușor de recunoscut, pentru că au suferit doar consecințele mai blînde ale apofoniei "latine", în opoziție cu sincopa osco-umbriană: *agri-cola*<*agro-quol-a.

2. În domeniul morfologiei numelui se vedește o dezvoltare paralelă a declinării, care pierde cazul instrumental, dar valorifică la maximum ablativul.

3. În sistemul verbului, se naște imperfectul: obținut perifrastic cu o formă a vechii rădăcini IE **bhu-*, amplificată cu sufixul *-a-*: lat. *-ba-* < *bhwa/în osco-umbriană *-fa-*.

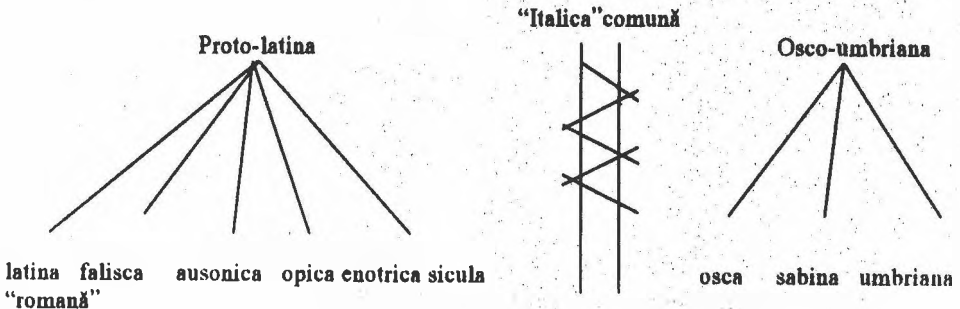
4. Gerunziul și gerundivul, un substantiv, respectiv un adjectiv verbal obținute cu ajutorul aceleiași sufix *-nd-*, reprezintă tot o inovație a fazei italice.

5. În domeniul lexicului trebuie excluse exemplele în care asemănarea între latină și osco-umbriană se extinde și la alte limbi indo-europene, cum este cazul cu osc. *donam*, identic cu lat. *donom*, dar și cu skr. *danam*.

În schimb. lat. *Fasnom* > *fanum* și umbr. *fesno-* (L.pl. *fesne*□-*e*), deși sînt derivate de la o veche rădăcină indo-europeană, sînt formațiuni caracteristice fazei italice: este vorba de concepția conform căreia divinitatea nu se face simțită de cît prin mesajul verbal.

În concluzie, spre deosebire de ceea ce se întîmplă în înrudirea genealogică, "înruirea" dintre latină și osco-umbriană este recentă, este una prin alianță, între rubedenii îndepărtate, deosebirile dintre ele sînt în schimb străvechi.

4.2.6. Schema "genealogică" inițială trebuie deci refăcută în felul următor:

NOTE

- ¹ Cf. Calvert Watkins, *Italo-Celtic Revisited*. In *Ancient Indo-European Dialects*, Berkley-Los Angeles, University of California Press, 1966, p. 29: "The notion of Italo-Celtic unity was born in 1861, in a study by C. Lottner, *Kuhns Beiträge* 2.309 ff.. It grew and flourished over three quarters of a century, primarily under the patronage of the greatest Indo-Europeanist of the age, Antoine Meillet. And it was buried in 1929 by C. Marstrand ... Since then it has been resurrected and buried again, more than once. Its ghost evidently lives on ...".
- ² Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Hachette, Paris, 1928, pp. 16-18. De fapt, Meillet a abordat pentru prima oară problema în *Les dialectes indo-européennes*, Paris, 1908, cap. 3. În această lucrare el a alcătuit o listă de elemente lingvistice comune între "celtică" și "italică". În 1933 a apărut a 3-a ediție a "Schiței", în care ilustrul lingvist revine cu amănunte spectaculoase, îmbogățind lista cu fapte lingvistice care erau în realitate comune și altor limbi indo-europene occidentale.
- ³ E. Dobroiu, *Curs de istoria limbii latine*, Editura Universității București, 1994, cap. III: "Trăsături comune italo-celtice", în care acesta completează lista trăsăturilor comune cu propriile observații precum și cu ale lui Alois Walde din *Über älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten und Italiker*, Innsbruck, 1917. "Lista" a mai fost prezentată și discutată critic și de către L.R. Palmer în *The Latin Language*, London, 1954 (o nouă ediție apare în 1961, corectată): "We must, however, not imagine them (i.e. the Indo-Europeans, n.n.) a closely coherent political state with a uniform language: they were more probably a loose aggregate of semi-nomadic tribes, settling for some time to till the soil and moving again when it had been exhausted by their primitive agricultural methods, and perhaps assembling at intervals for the celebration of common religious rites. Such a 'society' would inevitably exhibit differences of dialect. (s.n.) Moreover, during the long period of migrations which eventually brought them to the widely scattered places where they appear in historical times, certain tribes may for limited periods have established closer associations, or marauding bands may have been created from members of different tribes. We must therefore reckon with the possibility that other 'unities' of varying duration and intensity intervened between the original IE period and the appearance of the separate peoples in their historical habitats. These communities would have reflections in language, and the task of the linguist is to attempt by analysis to detect such closer dialectal affinities within the major group. Such analysis has revealed a number of peculiarities which 'Italic' and Celtic share to the exclusion of the other related languages".
- ⁴ Cf. James Fife, *Introduction*, in Martin J. Ball (ed.), *The Celtic Languages*, Routledge, London and New York, 1993, p. 5: pentru a ne face o idee despre felul în care se văd lucrurile astăzi: "One of the most hotly debated issues was the so-called Italo-Celtic hypothesis, that is, the theory that Celtic and Italic formed a *Sprachbund* similar to that proposed for Baltic and Slavic. The argument, centred on isolated features such as the forms of demonstratives and the use of deponents/passives in *-r, has raged back and forth for decades. At the moment, the theory appears to be out of fashion (s.n.) and Celtic and Italic are viewed as separate branches".
- ⁵ Cf. Dobroiu, *op. cit.*, pag. 27: "Studierea documentelor limbii hitite și ale limbilor toharice, necunoscute în vremea când se puneau bazele teoriei italo-celtice, a demonstrat că unele din presupusele trăsături specifice italo-celtice se găsesc și în acele limbi, ba și în altele din aria

de răsărit a indo-europenei (armeană, frigiană). Pornind de la astfel de constatări, unii lingviști au și tras concluzia inexistenței unei unități lingvistice italo-celtice”.

- ⁶ Cf. Palmer, *op. cit.*, p. 13: “q^w-q^w: e.g. IE. *penq^we ‘five’ > Italo-Celtic *q^wenq^we, e.g. OIr. coic, OW. pimp, Lat. quinque, O.-U. *pampe (cf. Osc. pūpperials “quincuriis”).”
- ⁷ Cf. Dobroiu, *op. cit.*, p. 28; Watkins, *op. cit.*, p. 33.
- ⁸ Dobroiu, *op. cit.*, p. 29 mai adaugă ca trăsături comune și amuțirea sonantei yod în poziție intervocalică precum și evoluția diftongului eu la ou.
- ⁹ Cf. Palmer, *op. cit.*, p. 13: “Ir. maqi ‘of the son’, Gaulish *Segomori*, Lat. *domini*. Although traces of an adverbial case in -i have been found in Sanskrit, this does not diminish the significance of this phenomenon. Its incorporation into the regular declensional system instead of the original genitive in -osyo is a common innovation of Celtic and Latin (Osco-Umbrian has substituted -eis from the -i- stems of the third declension), but it is also shared by Venetic and the Yllyrian dialect Messapic”.
- ¹⁰ Cf. Dobroiu, *op. cit.*, p. 31: “Limbile italo-celtice mai au și o desinență *-bhei sau *-bhi de locativ: lat. *q^wubei>ubei>ubi, ibi, o. puf, u. pufe, irl. ibi.” Dar s-ar părea că și greaca homerică a cunoscut această desinență -φι(v): -vαυφι
- ¹¹ Nu luăm în considerare sufixul de comparativ *-yos, care deși apare atât în limbile celtice cât și în cele italice, este folosit și în greacă în forme paralele: μεζω (Ac.sg.m.), față de μεζονα (la care sufixul originar comportă o lărgire -v-), sau μεζουζ <*μεζ*yoζεζ, față de μεζοναζ. Este adevărat însă că putem observa o orientare comună în limbile italice și celtice pentru selectarea sufixului *iyos, *yos, la origine un “valutativ”, cum îl consideră Benveniste, față de *-ter-o-, care la origine indica “contrastul”, “separația”: cf. lat. *dexter/læus, magister/ minister*.
- ¹² Nu luăm în considerare articolele de pe lista din 1908 referitoare la “etimologie” (derivare cu prefixe) și vocabular, precum și la folosirea unor prepoziții și particule de origine indo-europeană pentru că nu toate lexemele și morfemele chemate în cauză de Meillet sînt înrudite îndeaproape: *imus: isel; terra: tir; ul-tra: t-all; re(d)-: fri(th)-; de:di-*, etc.. De asemenea, sufixul -tio/n- se regăsește și în alte limbi indo-europene; ca și tu-t, care mai apare și în germanică. În rest, -tut- formează nume masculine în celtică și feminine în latină!!
- ¹³ Cf. R. Thurneysen, *A Grammar of Old Irish*, 1946, p. 398.
- ¹⁴ Dobroiu, *op. cit.*, p. 31, îl consideră ca fiind la origine un reprezentant al rădăcinii *bhū “a deveni”. :i îl regăsește în sufixul de imperfect -ba- (care apare chiar și în oscul *fufans* ~lat. *erat*), precum și în adjectivele de tipul *laudabundus, laudabilis, superbus, acerbus, dubius* (<*dubus). De asemenea, în oscă apare ca morfem de perfect: *fufens* ~ lat. *fuertunt*. Cf. Palmer, *op. cit.*, p. 14: “-b-... is traced to the IE. root *bhū ‘to be’: the formation is in fact a periphrastic tense with the meaning ‘I am to love’ etc.”.
- ¹⁵ Dobroiu, *op. cit.*, p. 33: “-r- este, de fapt, un semn al impersonalului în indo-europeană (a se numi pasiv impersonal e impropriu, căci indo-europeana nu avea pasiv). Această realitate indo-europeană se mai reflectă încă în limbile italice și celtice în vechi formule sau în cuvinte cu caracter fix: lat. *merear*, glosat “*meretur*” (unul din termeni este greșit), u. *ferar* “lat. *feratur*” (în text religios), v.irl. *berir* “lat. *fertur*”, bret. *gweler* “lat. *uidetur*”, o. *loufir* “lat. *libet, uel*” etc.”.
- ¹⁶ Savantul M. Lejeune a încercat o datare orientativă a textelor scrise în limbile celtice continentale: cf. *Celtibère et lépontique*, în *Homenaje a Antonio Tovar*, Madrid, Gredos,

- 1972, pp. 265-271 și *Vues présentes sur le celtique ancien*, Académie Royale de Belgique, *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques* 64, pp. 108-121.
- ¹⁷ Glocele sînt culese pentru Italia și Galia transalpină de către Joshua Whatmough, *The Prae-Italic Dialects of Italy*, vol. II, *The Raetic, Lepontic, Gallic, East-Italic, Messapic and Sicel Inscriptions*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1933; pentru limba galaților de către Ludwig Weisgerber, *Galatische Sprachreste*, în *Natalicium Iohannes Geffcken zum 70. Geburtstag 2. Mai 1931 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern*, Heidelberg, Karl Winter, 1931; cuvintele celtice împrumutate în latină sînt adunate de M.L.P. Gernia, *Gli elementi celtici del latino*, în E. Campanile (ed.), *I Celti d'Italia*, Pisa, Giardini, 1981 și Jacques André, *Noms de plantes gaulois ou prétendus gaulois dans les textes grecs et latins*, în *Etudes Celtiques* 22, pp. 179-198; problema cuvintelor de substrat este abordată de Thurneysen în *Keltoromanisches*, Halle, Max Niemeyer, 1884, J. Hubschmidt, în *Praeromanica*, Bern, A. Francke, 1949 și L. Fleuriot în *Celtoromanica in the light of the newly discovered Celtic inscriptions*, în *Zeitschrift für Celtische Philologie* 44/1991 pp. 1-35.
- ¹⁸ Originea și evoluția acestui tip de scriere este discutată de către J. de Hoz, *Origine ed evoluzione delle scritture iberiche* în *Annali del Seminario di Studi del Mondo Classico*, Sezione linguistica, pp. 27-62.
- ¹⁹ Cf. M. Lejeune, *Lepontica*, Les Belles Lettres, Paris, 1971, pp. 8-27. Autorul remarcă faptul că în această scriere pot apărea oricînd grafii arhaizante sau hipercorecte!*
- ²⁰ L. Weisgerber, *Die Sprache der Festlandkelten*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 20, 1931 pp. 147-226.
- ²¹ E. Hübner, *Monumenta linguae ibericae*, Georg Reimer, Berlin, 1893. Se consideră că metoda sa de transcriere este în mare parte greșită.
- ²² A. Tovar, *Las inscripciones ibéricas y la lengua de los celtiberos*, *Bulletin de la Real Academia Española* 25, pp. 7-42.
- ²³ Cf. E. Motta, *Per un'interpretazione della faccia B del bronzo di Botorrita*, în *Annali del Seminario di Studi del Mondo Classico*, Sezione linguistica 2/1980, pp. 199-123. Acesta presupune că numele persoanelor cuprinse în listă îi reprezintă pe cei care asistă ca martori la înțelegerea exprimată pe fața A.
- ²⁴ J. Untermann, *Commentarios sobre inscripciones celtibéricas "menores"*, în Villar (ed.), *Studia indogermanica et palaeohispanica in honorem A. Tovar et L. Michelena*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, Vitoria/Gasteiz, Universidad del País Vasco, 1990, pp. 351-374.
- ²⁵ Cf. J.F. Eska, *The Origin of the Hispano-Celtic o-Stem Genitive Singular in -o and Related Matters*, în *Etudes Celtiques* 25/1988, pp. 117-122.
- ²⁶ J. de Hoz, *La epigrafía celtibérica*, în G. Fatás (ed.), *Actas de la reunión sobre epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Zaragoza, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1986, pp. 43-103.
- ²⁷ *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, A.52.7..
- ²⁸ *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, A.52.3..
- ²⁹ Cf. K.H. Schmidt, *Probleme der Keltiberischen*, în Tovar et alii (eds.), *Actas del II coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica*, Tübingen, 17-19 junio 1976, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca 1979, pp. 101-115.
- ³⁰ Cf. E.P. Hamp, *'Fils' et 'fille' en italique: nouvelle contribution*, în *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 66/1971, pp. 213-227.

- ³¹ Se pare că aproximativ pe teritoriul ocupat astăzi de statul modern al Portugaliei se vorbea o limbă preromană numită lusitană, așa cum rezultă din *corpus*-ul compus din câteva inscripții scrise cu alfabet roman și o bogată onomastică. Doar Jürgen Untermann a văzut în lusitană o ramură a celtiberice. Majoritatea specialiștilor recunosc în lusitană o limbă aparte ale cărei trăsături identice cu celtibera s-ar datora unui proces de apropiere treptată (Tovar, Gorrotachategui, de Hoz, Evans).
- ³² A. Holder, *Altcheltischer Sprachschatz*, 3 vol., Leipzig, B.G. Teubner, 1896, 1904, 1907.
- ³³ W. Stokes, *Gallische Inschriften*, în *Beiträge zur Vergleichende Sprachforschung* 2/1859, pp. 100-112, apoi în 1861 a continuat cu *Über die Inschrift von Todi*, în *Beiträge zur Vergleichenden Sprachforschung* 3, pp. 65-74; în 1881-1883 a publicat articolul *Four New Gaulish Inscriptions*, în *Revue Celtique* 5, pp. 116-121; în fine în 1886 a finalizat cu un studiu privind *Celtic Declension* în *Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen* 11, pp. 64-175.
- ³⁴ J. Rhys, *Celtae and Galli*, în *Proceedings of the British Academy* 2/1905-06, pp. 71-133; apoi, *The Celtic Inscriptions of France and Italy*, în *Proceedings of the British Academy* 2/1905-06, pp. 273-373; de asemenea, el este autorul studiului *Notes on the Coligny Calendar* din *Proceedings of the British Academy* 4/1909-10, pp. 207-318; apoi a publicat *The Celtic Inscriptions of Gaul. Additions and corrections*, în *Proceedings of the British Academy* 5/1911-12, pp. 261-36; urmează *The Celtic Inscriptions of Cisalpine Gaul*, în *Proceedings of the British Academy* 6/1913-14, pp. 23-112; în fine, *Gleanings in the Italian field of Celtic Epigraphy*, în *Proceedings of the British Academy* 6/1913-14, pp. 315-369.
- ³⁵ G. Dottin, *La langue gauloise. Grammaire, textes et glossaires*, Paris, Klincksieck, 1920.
- ³⁶ J. Whatmough, *The Prae-Italic Dialects of Italy*, vol. II, *The Rætic, Lepontic, Gallic, East-Italic, Messapic and Sicel Inscriptions*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1933; Whatmough urmărea să-și încununeze cercetările asupra dialectelor celtice din Gallia printr-o monumentală sinteză pe care a pregătit-o prin *Κελτικά, being prolegomena to a study of the dialects of ancient Gaul*, *Harvard Studies in Classical Philology* 55/1944, pp. 1-85, dar, din păcate, n-a reușit să alcătuiască decât prima parte a acestei sinteze: *The Dialects of Ancient Gaul. Grammar, vol I, Alpine Regions, Narbonensis, Aquitania, Gremania Inferior*, Ann Arbor, Edwards Bross., 1963.
- ³⁷ Michel Lejeune, *Recueil des inscriptions gauloises*, vol. I, *Textes gallo-grecs*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique 1985. În 1988 Lejeune a adăugat un supliment de 23 de inscripții.
- ³⁸ M. Lejeune, *Recueil des inscriptions gauloises*, vol. II/1, *Textes gallo-étrusques, textes gallo-latins sur pierre*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1988.
- ³⁹ Descoperit în 1857 în Coligny (Burgundia): după părerea cercetătoarei române L. Wald este cel mai important monument lingvistic de limbă gallică, datînd din sec. I d. Ch.. După P.M. Duval și G. Pinault, *Recueil des inscriptions gauloises*, vol. III, *Les calendriers (Coligny, Villards d'Héria)*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1986, calendarul datează din sec. II d.Ch. și cuprinde o perioadă de cinci ani a câte 12 luni fiecare, la care se adaugă două luni intecalare: sînt 60 de forme lingvistice atestate în calendar, inclusiv numele lunilor; L. Wald consideră că lunile sînt indicate prin cifre, cf. L. Wald, D. Slușanschi, *Introducere în studiul limbilor și culturii indo-europene*, București, 1987, pp. 27-28.

- ⁴⁰ La aceasta s-ar putea adăuga o colecție de același tip realizată în paralel de R. Marichal, *Les graffites de la Graufesenque*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1988.
- ⁴¹ Cf. O. SZemerényi, *A Gaulish Dedicatory Formula*, în *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung* 88/1974, pp. 246-286.
- ⁴² În RIG L-12 apare și forma de pers. a 3-a pl. IOVRYS; un verb sinonim, *legasit*, apare în *buscilla sosio legasit in alixie magalu*, "Buscilla 1-a așezat în Alisia pentru Magalos".
- ⁴³ RIG E-5, inscripția de la Todi: în vechea irlandeză apare termenul *carn* "grămadă de pietre care indică un mormînt" cu care verbul citat este clar înrudit; de asemenea, RIG E-1 prezintă forma de pers. a 3-a pl. *KarniTus*.
- ⁴⁴ D. Șuşanschi constată pentru venetă exprimarea filiației cu ajutorul unui derivat adjectival în -na: *op. cit.*, p. 61; dacă facem legătura cu sintagma *obalda natina* descoperim o trăsătură lingvistică comună între venetă și gallică. Cercetătorul român este de acord cu faptul că veneții sînt fără nici o îndoială o grupare lingvistică indo-europeană. Dar un grup aparte sau o ramură a altuia? *op. cit.*, p. 60.
- ⁴⁵ RIG E-2, care este comentată de savanții Koch, Meid și Eska.
- ⁴⁶ Cf. J. Vendryes, *Neddamon delgu linda*, în *Etudes Celtiques* 7/1955, pp. 9-17.
- ⁴⁷ Cf. W. Meid, *Gallisch odert Lateinisch? Soziolinguistische und andere Bemerkungen zu populären gallo-lateinischen Inschriften*, *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft; Vorträge und kleinere Schriften* 24. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 1980.
- ⁴⁸ Cf. B. Kowal, *Beobachtungen zur Inschrift von Chamalière*, în *Indogermanische Forschungen* 92/1987, pp. 243-255.
- ⁴⁹ Cf. L. Fleuriot & P.-Y. Lambert, *Le plomb magique du Larzac et les sorcières gauloises*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1985.
- ⁵⁰ Cf. L. Fleuriot, *Inscriptions gauloises sur céramique et l'exemple d'une inscription de la Graufesenque et d'une autre de Lezoux*, în *Etudes Celtique* 17/1980, pp. 111-144.
- ⁵¹ Cf. W. Meid, *Die Interpretation gallischer Inschriften*, în *Anzeiger der Philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 123/1986, pp. 36-55.
- ⁵² RIG L-13.
- ⁵³ Cf. K.H. Schmidt, *Zum Plomb du Larzac*, în Matonis și Melia (eds.), *Celtic Language. Celtic Culture. A Festschrift for Eric P. Hump, Van Nuys, Ca., Ford and Bailie/1990*, pp. 16-25.
- ⁵⁴ RIG L-13.
- ⁵⁵ Această restricție mai este cunoscută și sub numele de restricția lui Vendryes.
- ⁵⁶ RIG L-15.
- ⁵⁷ RIG G-64 și 203.
- ⁵⁸ RIG L-13.
- ⁵⁹ RIG L-6.
- ⁶⁰ RIG E-1.
- ⁶¹ GLG 2.2 (Marichal, 1988).
- ⁶² RIG G-146.
- ⁶³ RIG G-153.
- ⁶⁴ RIG E-5.
- ⁶⁵ În inscripția de la Larzac (1a8, 2a9, 2b10-11).
- ⁶⁶ Cf. D.E. Evans, *Gaulish Personal Names. A Study in Some Continental Celtic Formations*, Oxford, Clarendon Press 1967, pp. 267-269.

- ⁶⁷ RIG G-519. Cf. M. Lejeune, *Compléments gallo-grecs*, în *Etudes Celtiques* 25/1988, pp. 79-106.
- ⁶⁸ Cf. Evans, *op. cit.*, 1967, pp. 410-420.
- ⁶⁹ În calendarul de la Coligny!!
- ⁷⁰ RIG E-1.
- ⁷¹ Larzac 1a10.
- ⁷² Larzac 1a12.
- ⁷³ Cf. A.L. Prosdocimi, *L'iscrizione gallica del Larzac e la flessione dei temi in -o, -i, -a. Con un "excursus" sulla morfologia del lusitano: acc. crougin, dat. crougeai*, în *Indogermanische Forschungen* 94/1989, pp. 190-206.
- ⁷⁴ Larzac 1a1.
- ⁷⁵ Larzac 1a2.
- ⁷⁶ GLG 11.1.
- ⁷⁷ GLG 19.2.
- ⁷⁸ Cf. J.F. Eska, *The so-called weak or dental preterite in Continental Celtic, Watkins' law and related matters*, în *Historische Sprachforschung* 103/1990, pp. 81-91.
- ⁷⁹ Larzac 1a4.
- ⁸⁰ Larzac 2a8-9. N.B! În celtica insulară acestea au fost lexicalizate în substantive.
- ⁸¹ Cf. L. Fleuriot, *New Documents in Ancient Celtic and the Relationship between Brittonic and Continental Celtic*, în G.W. MacLennan (ed.), *Proceedings of the First North American Congress of Celtic Studies, Ottawa, 26-30 March 1986*, Ottawa, Chair of Celtic Studies of the University of Ottawa, 1988, pp. 223-230, încearcă să stabilească înrudirea apropiată dintre gallică și limba vorbită în *Britannia Romana*. Dar materialul lingvistic este bazat în mare parte doar pe nume proprii și acestea destul de puține la număr. Ne gândim totuși că direcția de cercetare este foarte corectă având în minte pasajul din Tacit în care acesta observa marea asemănare dintre limba gallilor continentali și cea vorbită în sudul insulei britanice: cf. Tacitus, *De uita et moribus Iulii Agricolae*, XI,4.
- ⁸² Cf. M. Lejeune, *Un problème de nomenclature: lépontiens et lépontique*, în *Studi Etruschi* 40/1972, pp. 259-269.
- ⁸³ Cf. J. Whatmough, *op. cit.*, vol. II, 1933, pp. 255-321.
- ⁸⁴ V. Pisani, *op. cit.*, 1964, pp. 280-92.
- ⁸⁵ M. Lejeune, *Lépointica*, Les Belles Lettres, Paris, 1971.
- ⁸⁶ E. Pulgram, *The Tongues of Italy. Prehistory and History*. Cambridge, Mass., 1958.
- ⁸⁷ Cf. M. Lejeune, *Vue présentes sur le celtique ancien*, Académie Royal de Belgique, Bull. in de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques 64/1978, p. 111.
- ⁸⁸ Cf. Whatmough, *op. cit.*, 1933, p.321; Pisani, *op. cit.*, 1964, pp.284-285; Lejeune, *op. cit.*, 1971, pp. 73-74; Tibiletti Bruno, *Le iscrizioni celtiche d'Italia*, în E. Campanile (ed.), *I Celti d'Italia*, Pisa, Giardini, 1981, pp. 175-176.
- ⁸⁹ Cf. Whatmough, *op. cit.*, 1933, p.300; Pisani, *op. cit.*, 1964, pp. 285-286; Tibiletti Bruno, *Il testo di Vergiate*, în *Archivio Glottologico Italiano* 54/1969, pp. 182-191.
- ⁹⁰ Cf. Whatmough, *op. cit.*, 1933, p.300; Pisani, *op. cit.*, 1964, pp. 285-286; Tibiletti Bruno, *Il testo di Vergiate*, în *Archivio Glottologico Italiano* 54/1969, pp. 182-191.
- ⁹¹ Cf. M.G. Tibiletti Bruno, *L'iscrizione di Prestino*, în *Rendiconti dell'Instituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche* 100/1966, pp. 279-319; apoi, *Discussione su Prestino*, în *Rendiconti dell'Instituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche* 100/1968, pp. 385-395; apoi, *op. cit.*, 1981, pp. 177-81; A.L. Prosdocimi, *L'iscrizione di Prestino*, în *Studi Etruschi* 35/1967, pp. 199-

- 222; apoi, *L'iscrizione leontica di Prestino> vent'anni dopo*, în *Zeitschrift für Celtische Philologie* 41/1986, pp. 225-250; E. Campanile, *Su due interpretazioni della iscrizione di Prestino*, în *Studi e Saggi Linguistici* 8/1968, pp. 207-213, M. Lejeune, *op. cit.*, 1971, pp. 96-106; F. Motta, *Su alcuni elementi dell' iscrizione di Prestino*, în E. Campanile (ed.), *Problemi di lingua e di cultura nel campo indoeuropeo*, Pisa, Giardini, 1983, pp. 61-74.
- ⁹² Cf. M. Lejeune, *op. cit.*, pp. 124-132.
- ⁹³ Cf. discuția în *Continental Celtic as an Aid to the Reconstruction of Proto-Celtic*, în *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung* 90/1980, pp. 177-197.
- ⁹⁴ Whatmough, *op. cit.*, 1933, p. 274.
- ⁹⁵ Whatmough, *op. cit.*, 1933, p. 302.
- ⁹⁶ Whatmough, *op. cit.*, 1933, p. 263.
- ⁹⁷ M. Lejeune, *op. cit.*, 1971, p. 116.
- ⁹⁸ A.L. Prosdocimi, *op. cit.*, 1986, pp. 241-242.
- ⁹⁹ K.H. Schmidt, *op. cit.*, 1980, p. 182.
- ¹⁰⁰ A.L. Prosdocimi, *op. cit.*, 1986, pp. 240-241.
- ¹⁰¹ M. Lejeune, *op. cit.*, 1971, pp. 105, 109-110.
- ¹⁰² K.H. Schmidt, *op. cit.*, 1980, p. 184.
- ¹⁰³ RIG E-1.
- ¹⁰⁴ K.H. Schmidt, *Review of J. Corhals, Tain Bó Regamna*, în *Indogermanische Forschungen* 95/1990, pp. 314-316.
- ¹⁰⁵ M. Lejeune, *op. cit.*, 1971, p. 127.
- ¹⁰⁶ M. Lejeune, *op. cit.*, 1971, p. 129.
- ¹⁰⁷ L. Weisgerber, *Galatische Sprachreste*, în *Natalicium Johannes Seffcken zum 70. Geburtstag 2. Mai 1931 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern*, Heidelberg, Carl Winter, 1931, pp. 151-175.
- ¹⁰⁸ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praha, Naklad, 1964 și *Kleinasiatischen Ortsnamen. Beiträge zur Namensforschung*, Neue Folge, Beiheft 21, Heidelberg, Carl Winter, 1984.
- ¹⁰⁹ D.E. Evans, *The Labyrinth of Continental Celtic*, în *Proceedings of the British Academy* 65/1979, pp. 497-538.
- ¹¹⁰ L. Weisgerber, *op. cit.*, 1931, pp. 169-175.
- ¹¹¹ K. Jackson, *Language and History in Early Britain*, Edinburgh University Press, 1953.
- ¹¹² R. Thurneysen, *A Grammar of Old Irish*, Dublin, 1946, pp. 1-2.
- ¹¹³ Cf. Jackson, *op. cit.*, pp. 9-10, care extrage trei termeni juridici păstrați în *Leges inter Brettos et Scottos: gelnus sau galnys "rudă de sînge" (gal.m. galanas); morcheta (gal. merch "fiică") și kelchyn (gal. cylch "perimetrul hotarelor")*.
- ¹¹⁴ Pictii (Picti) sînt pomeniți pentru prima oară într-un panegiric al lui Eumenios (297 d.Ch.). Alte referiri vechi la picti sînt făcute de Ammianus Marcellinus (sec. IV d.Ch.): *Pecti Saxonisque et Scotti et Attacolti Brittanis ærumnis vexavere continuis* (cf. AM. MARC., 26,4,5); *eo tempore Picti in duas gentes divisi, Dicalydonas et Verturiones* (cf. AM. MARC., 27,8,5). Există două interpretări etimologice ale etnonimului: 1) lat. *Picti* (*homines*), i.e. "oamenii vopsați" (cf. CÆSAR, *De bello Gallico*, V,14 și 2) legătura cu etnonimul gallic *Pictones* (*Pictavi*), după Holder, *op. cit.*, 1904, p. 997.
- ¹¹⁵ Cf. T.F. O'Rahilly, *The Goidels and their Predecessors, the Sir John Rhys Memorial Lecture 1935*, în *Proceedings of the British Academy*, 1935, pp. 323-372.
- ¹¹⁶ Cf. D.A. Binchy, *Some Celtic Legal Terms*, în *Celtica* 3/1956, pp. 221-231.

- ¹¹⁷ J. Vendryes, 1959, 1960, 1974, 1978, 1981, 1987, *Lexique étymologique dell'irlandais ancien A, MNOP, RS, TU, B, C*, Dublin, Dublin Institute for Advanced Studies, Paris, Centre Nationale de la Recherche Scientifique, anul 1978, U-23.
- ¹¹⁸ F.J. Byrne, *Irish Kings and High-Kings*, London, B.J. Batsford Ltd., 1973, p. 8.
- ¹¹⁹ Cf. Holder, *op. cit.*, 1896, pp. 552-609.
- ¹²⁰ Cf. A.L. Rivet și C. Smith, *The Place Names of Roman Britain*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1979, p. 39.
- ¹²¹ Cf. L. Fleuriot, care în *Les origines de la Bretagne*, Paris, Payot, 1982, adaugă, pe urmele altor cercetători, la numele Brittones și pe cel de Litavii (*Letavii*), o derivare de la *Letavia* (g.n.l.m. *Llydaw*, v.ir.l. *Letha*<**pl̥t-aw-ya*) ca nume pentru bretoni.
- ¹²² Cf. R. Thurneysen, *op. cit.*, 1946, p. 136; J. Vendryes, *op. cit.*, 1987, C-254.
- ¹²³ Cf. Rivet & Smith, *op. cit.*, 1979, p. 437.
- ¹²⁴ Cf. Jackson, *The British Languages and their Evolution*, în D. Daiches & A. Thorby (eds.), *The Mediaeval world*, London, Aldus Books, p. 113: *a western and northern dialect (in Wales, the West Midlands, northern England and southern Scotland), from which later Welsh and the 'Cumbric' spoken in the north-west in the Dark Ages, were descended; and a south-western dialect (in Devon and Cornwall, and parts of Somerset and Dorset), which on the one hand evolved into the now extinct Cornish, and on the other -carried across the channel by emigrants between the 5th and the 7th centuries- became established in Brittany as the Breton that still flourishes there today.*
- ¹²⁵ Cf. Rivet & Smith, *op. cit.*, 1979, pp. 226-234.
- ¹²⁶ E. Hübner, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. VII, Berlin, Georg Reimer; R.G. Collinwood & R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain, I, Inscriptions on Stone*, Oxford, Clarendon Press, 1965.
- ¹²⁷ A.K. Bowman & J.D. Thomas, *The Vindolana Writing Tablets and their Significance*, în *Historia* 24/1975, pp. 436-478.
- ¹²⁸ D. Allen, *The Coins of the Ancient Celts*, ed. D. Nash, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1980.
- ¹²⁹ Rivet & Smith, *op. cit.*, 1979, pp. 37-234.
- ¹³⁰ Cf. K. Jackson, *op. cit.*, 1973, p. 156.
- ¹³¹ V.E. Nash-Williams, *The Early Christian Monuments of Wales*, Cardiff, University of Wales Press, 1950.
- ¹³² Cf. Nash-Williams, *op. cit.*, 1950, p. 107.
- ¹³³ Cf. Jackson, *op. cit.*, 1973, p. 117.
- ¹³⁴ D. Green, *Some linguistic evidence relating to the British Church*, în M.W. Barley & R.P.C. Hanson (eds.), *Christianity in Britain 300-700*, Leicester, Leicester University Press, 1968, pp. 75-86: teoria lui a fost combătută de D.E. Evans în *Language contact in Pre-Roman and Roman Britain*, în N. Temporini & W. Haase (eds.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. Prinzipat*, vol. 29-2. Sprache und Literatur (Sprachen und Schriften-(Fortsetzung)), Berlin și New York, de Gruyter, pp. 949-987.
- ¹³⁵ Cf. Jackson, *op. cit.*, 1973, p. 131.
- ¹³⁶ Cf. Jackson, *op. cit.*, 1973, p. 643.
- ¹³⁷ Cf. Jackson, *op. cit.*, 1973, p. 123.
- ¹³⁸ Cf. D.A. Binchy, *Review of Jackson's Language and History in Early Britain*, *Celtica* 4/1958, pp. 288-292.
- ¹³⁹ Cf. K. Jackson, *Some questions in dispute about Early Welsh literature and language*, *Studia Celtica* 8/9/1973/1974, pp. 1-32.

- ¹⁴⁰ Cf. Jackson, *op. cit.*, 1973, p. 5
- ¹⁴¹ W. Davies, *The orthography of personal names in the charters of Liber Landavensis*, *Bulletin of the Board of Celtic Studies* 28/1980, p. 554: *The collection in Liber Landavensis includes 158 charters, which are ... copies of originals produced between the late sixth and eleventh centuries.*
- ¹⁴² Cf. R. Thurneysen, *op. cit.*, 1946, p. 67; D. Greene, *The diphthongs of Old Irish*, *Érin* 27, 26-45.
- ¹⁴³ Sursele irlandezei arhaice sînt discutate de cître D.A. Binchy în *Varia hibernica*, în H. Pilch și J. Thurow (eds.), *Indo-Celtica, Gedächtnisschrift für A. Sommerfelt*, Munich, Max Hueber, pp. 29-41.
- ¹⁴⁴ C. Watkins, *Preliminaries to a historical and comparative analysis of the syntax of the Old Irish verb*, în *Celtica* 6/1963, pp. 1-49.
- ¹⁴⁵ Cf. R. Thurneysen, *A Grammar of Old Irish*, Dublin, Dublin Institute for Advanced Studies, 1975.
- ¹⁴⁶ Pentru manx există acum o lucrare esențială, aceea a lui G. Broderick, *A Handbook of Late Spoken Manx*, 3 vol., Tübingen, Niemayer, 1984, 1985, 1986.
- ¹⁴⁷ Cf. A. Thomson (ed.), *The Companion to Gaelic Scotland*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, p. 90: *it is likely that had we fuller evidence, we should find dialect differences arising well before the earlier of these dates.*
- ¹⁴⁸ Cf. M. Dillon & N.K. Chadwick, *The Celtic Realms*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1972, p. 198: *The older form of Ogam consists of fifteen consonants, in three groups of five, and five vowels ... The alphabet is based on the latin alphabet, and each letter is named from a tree or plant.* Cf. și Thurneysen, *op. cit.*, 1946, p. 10, pentru formele literelor, precum și Wald, *op. cit.*, 1987, p. 35, n. 9: "Alfabet local creat în secolul al IV-lea d. Ch., constînd dintr-o linie verticală pe care erau notate, prin puncte și linii transversale 20 de semne cu valoare alfabetică. Pare a fi derivat din rune germanice (sau ambele dintr-o scriere mai veche); ca și acestea a fost folosit inițial în scopuri magice, apoi pentru inscripții funerare. Majoritatea inscripțiilor ogamice sînt scrise pe piatră și provin din sudul Irlandei, cele mai vechi fiind anterioare creștinării celților (sec. V d. Ch.)"
- ¹⁴⁹ Irl.m. *Ogam, Ogun*; irł. mod. *Ogham*, identificat în mod greșit cu *OgmioV* al lui Lucian din *Samosata*, cf. Thurneysen, *Auraicept na n-éces*, în *Zeitschrift für Celtische Philologie* 17/1928, pp. 277-303.
- ¹⁵⁰ Cf. mai ales *maq(q)i* "a, a, ai, ale fiului", care este scris întotdeauna cu formă întreagă, chiar dacă în alte cuvinte ale inscripției a acționat deja apocopa: *anm magann maqi nuadat* <**anm magagni maqqi nodatos*, cf. R.A.S. MacAlister, *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum*, 1945, p. 198.
- ¹⁵¹ Un exemplu de schimbare a labiovelarei este *Votecorigos*; pentru asimilarea gn>nn cf. *magann* <*magagni; există trei tipuri de schimbări vocalice; 1. *trena-gusu* <*trenogustous, față de *Vteco-rigos*, cu o păstrat; în *trena-gusu* reducerea vocalei din cea de-a doua silabă (primul pas spre sincopă) a fost cauzată de accentul de intensitate de pe inițială; 2. în silabele finale, reducerea vocalelor (inclusiv monoftongarea diftongilor) corespunde deja irlandezei primitive: *-cun-as* <**-cun-os*, *Ivacatt-os* <**iwo-kat(i)-ous*; 3. Cf. Thurneysen, *op. cit.*, 1946, p. 47: *die Senkung* "coborîrea" (*-buttos* <*botos) este mult mai frecventă decît *die Hebung* "urcarea" (*inigena* <*enigena); cf. J. Pokorny, *Zur Chronologie der Umförbung der Vokale im Altirischen*, în *Zeitschrift für Celtische Philologie* 12/1918, pp. 415-426.
- ¹⁵² Cf. *Bivaidonas* sau *Bivodon*, *Luguaedon* "avînd focul lui Lugus" etc..

- ¹⁵³ Cf. J. Vendryes, *op. cit.*, 1959, A-19: *aed* este un "vieux mot, sorti de bonne heure de l'usage courant".
- ¹⁵⁴ Cf. G. Devoto, *Storia della lingua di Roma*, Bologna, Licio Capelli editore, 1940, pp. 43-50, în privința ariilor lingvistice "mediteraniene" (libiana, iberica, ligura, tireniana și picena) precum și pentru elementele lingvistice de origine mediteraniană în limba latină; există, de asemenea, cel puțin trei teorii privind situația demografică și lingvistică a Europei preindo-europene: 1. teoria "iapetică" a lui N. Marr, *Der japetistische Kaukasus und das dritte ethnische Element im Bildungsprozess der mittelindische Kultur*, Berlin, 1933: în esență această teorie presupune extinderea unor populații caucaziene spre occident; 2. teoria "al-rodică" a lui Oștir, *Vorindogermanische Zahlwörter auf dem Balkan*, Belgrad, 1924, care postulează o unitate lingvistică care cuprindea toată Europa, mai puțin partea de nord-est, limbile preindo-europene din Asia Mică și limbile hamitice din Africa septentrională; 3. teoria lui A. Trombetti, care postulează un prim strat basco-caucazian, reprezentând cea mai veche unitate lingvistică mediteraniană. Această unitate a fost spartă de etrusci și de populațiile care s-au stabilit în Asia Mică; în fine, al treilea strat este reprezentat de indo-europeni. A se vedea, de asemenea, H. Krahe, *Die Indogermanisierung Italiens*, în *Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens. Zwei Vorträge*. Heidelberg, Carl Winter, 1949, pp. 31-55; W. Porzig, *Die Gliederung des Indogermanischen Sprachgebiets*, Heidelberg, Carl Winter, 1954; A. Grenier, *Ligures et italo-celtes de D'Arbois de Jubainville à Camille Jullian*, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à Alfred Ernout*, Paris, Klincksieck, pp. 159-169 etc..
- ¹⁵⁵ Cf. Slușanschi, *op. cit.*, 1987, p. 51: "denumirea de *Itali* -de sorginte grecească- este numele unei populații sud-italice de pe coasta Adriaticii numită de greci (*F*)*Ἴταλοι* (~lat. *Vituli*), animalul lor totem fiind se pare juncanul, vițelul".
- ¹⁵⁶ Nu luăm în considerare aici veneta, deși este și ea o limbă indo-europeană vorbită în vremuri străvechi pe teritoriul nordic al Italiei, cf. Hans Krahe, *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen*, Heidelberg, 1950 și mai ales M. Lejeune, *Manuel de langue vénète*, în prelungirea cărui se înscrie în mod strălucit studiul aceluiași autor intitulat *Venetica*, în *Latomus*, tome L, fascicule 4, octombrie-décembre 1991, pp. 785-798, care completează imaginea de ansamblu a venetei cu materialele lingvistice din Pannonia, arătând încă o dată în mod limpede propensiunea venetei înspre centrul și estul Europei și nu spre centrul cizmei italiice. Pe de altă parte așa-zisa limbă a messapilor (nu ne generic care includea triburile *Sallentini*, *Iapyges*, *Pædiculi*, *Peucetii*, etc.), cunoscută din vreo 300 de inscripții scrise într-un alfabet de sorginte grecească, cel din Tarent (Slușanschi, *op. cit.*, 1987, p. 103), aparține unor populații cu rădăcini adânci pe malul celălalt al Adriaticii, în lumea illyrilor.
- ¹⁵⁷ Inscriptii cu trăsături arhaice se mai găsesc și în colecția lui Attilio Degrasai, *Inscriptiones Latinae liberae reipublicae*, vol. I-II, Firenze, 1957-1963 (1277 inscripții); vezi, de asemenea, E. Diehl, *Altlateinische Inschriften*, Bonn, 1909, dar mai ales Rudolf Wachter, *Altlateinischen Inschriften. Sprachliche und epigraphische Untersuchungen zu den Dokumenten bis etwa 150 v.Ch.*, Peter Lang, Bern, 1987. Nu vom lua în considerare mărturiile lingvistice legate de tradiția secundară (mărturiile scriitorilor antici, citatele fragmentate și sporadice din texte străvechi, pe alocuri "cosmetizate" sau care nu mai erau înțelese de cei care le citeau sau pronunțau, cum s-a întâmplat cu *Carmen Saliarum*, *Carmen Fratrum Arvalium*, *Leges Regiae*, *Lex XII Tabularum*, *Stella Duilii*, etc.).
- ¹⁵⁸ Cf. discuția la Wachter, *op. cit.*, 1987, pp. 7-54, care vorbește de alfabet-monstră, de relațiile dintre sunete și semne (fonologie), de relațiile alfabetului latin cu cel etrusc, cu cel

- grecesc, de "reforme" din interiorul alfabetului, despre scrierea prescurtată etc., într-un eseu strălucit presărat cu un bogat material ilustrativ; cf., de asemenea, Devoto, *op. cit.*, 1940, pp. 88-92; E. Dobroiu, *op. cit.*, pp. 51-56; A. Traina, *L'alfabeto e la pronunzia del latino*, R. Patrón, Bologna, 1973⁴.
- ¹⁵⁹ Cf. și reconstituirea textului, plus comentariul lingvistic la A. Ernout, *Recueil de textes latins archaïques*, Paris, 1916.
- ¹⁶⁰ Cf. Plutarch, *Romulus*, 6,2 și Dion din Halicarnass, *Antiquitates Romanae*, I,84,5, care ne spun că Romulus ar fi învățat limba greacă la Gabii !!
- ¹⁶¹ Cf. M. Lejeune, *Notes de linguistique italique XIII. Sur les adaptations de l'alphabet étrusque aux langues indo-européennes d'Italie*, în *Revue des Etudes Latines* 35/ 1957, p. 93, unde savantul prezintă aceste semne drept "litere moarte" ale alfabetului etrusc.
- ¹⁶² Cf. Wachter, *op. cit.*, p. 14 sqq, paragr. 8> C+e, i; Q+o, u; K+a.
- ¹⁶³ Cf. Suetonius, *Claudius*, 41,6; Priscianus, în H. Keil, *Grammatici Latini*, II, 15,5, care ne relatează faptul că împăratul Claudius, care era un reputat "etruscolog", încercase să înlocuiască pe V consonantic cu un digamma răsturnat orientat înspre stînga.
- ¹⁶⁴ Cf. Terentianvs Scavrvs, în KEIL, *Grammatici Latini*, VII,15,6.
- ¹⁶⁵ Cf. Ferdinand Sommer, *Handbuch der lateinische Laut und Formenlehre*, Heidelberg, 1914², p. 23, care a avansat ipoteza înlocuirii, proba formală fiind oferită de alfabetul înscris pe o farfurie rotundă descoperită la Monteori de Palo în 1910, dar care a fost dat publicității abia în 1972 (CIL I, 2903): acesta este alcătuit din 21 de litere cu un Z scris sub forma/în poziția a 7-a, cf. Martianus Capella 3,261. care ne transmite faptul că Appius Claudius Caecus critica articularea lui /z/ care schimonosea gura într-un rictus nefiresc!
- ¹⁶⁶ Cf. CIL IV, 5499 (Pompei, graffiti): A X B V C T D S E R F Q G P H O I N K M L.
- ¹⁶⁷ Cf. C.M. Stibbe, C. Colonna, C. de Simone, H.S. Versnel, *Lapis Satricanus*, cu o introducere de M. Pallotino, La Haye, New York, 1980.
- ¹⁶⁸ CIL I, 2832a; Wachter, *op. cit.*, pp. 75-77.
- ¹⁶⁹ Cf. și E.H. Warmington, *Remains of Old Latin IV: Archaic Inscriptions*, Loeb, 1940, care prezintă și traduceri în inscripțiilor.
- ¹⁷⁰ Cf. Sommer, *op. cit.*, p. 443; cf. E. Vetter, *Handbuch der Italischen Dialekte*, Heidelberg, 1953, nr. 245: *eko Kaisisio*.
- ¹⁷¹ Cf. M. Lejeune, *Génitif en -osio et génitif en -i*, în REL 67/1989, pp. 70-71: Lejeune mai citează și messapicul *dazimaihi*<N.sg. *dazimas*.
- ¹⁷² A. Wackernagel, *Genetiv und Adjektiv*, în *Mélanges F. de Saussure*, 1908, pp. 122-152.
- ¹⁷³ Mai exact sub pavajul forului: cf. ****All About Ancient Rome*, Casa Editrice Bonechi, Florence, 1992, p. 54: *This is the only surviving monument of the ancient Comitium, set in the north-west corner of the Forum. Near the Curia, after Caesar and Augustus reorganised the area. It was discovered in 1899 by Giacomo Boni in the course of the excavations of the Roman Forum.*
- ¹⁷⁴ Cf. Wachter, *op. cit.*, 1987, p. 66.
- ¹⁷⁵ Cicero, *De diuinatione*, 2,77.
- ¹⁷⁶ Paulus-Festus, *De uerborum significatu*, 92, 12.
- ¹⁷⁷ Cf. CIL I, 477: *amor med Flaca dede*, inscripție incizată pe un vas de argilă după ardere, vas descoperit pe malul Tibului și datînd din secolul al III-lea î.d.Ch.; cf. Catullus, 13,12: *nam unguentum dabo, quod meae puellae/ donarunt Veneres Cupidonesque.*

- ¹⁷⁸ CIL I,4; Wachter, *op. cit.*, pp. 70-75. Mommsen conferă inscripției un caracter religios cultural, legînd-o de cultul unei zeițe al cărei nume ar apărea în rîndul al doilea al inscripției în dativ singular.
- ¹⁷⁹ Cf. CIL I,9: *Honc. oino.ploirume consentiont. Riomanej /duonoro. optumo.f uise.uiro/ Luciom. Scipione filios. Barbati.* (Wachter, *op. cit.*, 1987, p. 302).
- ¹⁸⁰ Cf. Varro, *De lingua latina*, V,179.
- ¹⁸¹ Festus, 260,9; *Lex XII Tabularum*, T.V,7; Plautus, *Captiui*, 683, *Trinimus*, 74.
- ¹⁸² Cf. întreaga discuție la Wachter, *op. cit.*, p. 73.
- ¹⁸³ CIL I, 585; CIL I, 586.
- ¹⁸⁴ Cf. G. Dumézil, *La deuxième ligne de l'inscription de «Duenos», în Hommages Marcel Renard*, Bruxelles, 1969/pp. 244-255.
- ¹⁸⁵ CIL I, 2908; Wachter, *op. cit.*, 1987, p. 438.
- ¹⁸⁶ CIL I, 2909; Wachter, *op. cit.*, 1987, p. 439.
- ¹⁸⁷ Cf. Cicero, *Philippicae*, IX,4; Titus Liuius, IV, 17-20.
- ¹⁸⁸ Cf. Cicero, *Orator*, 154.
- ¹⁸⁹ CIL VI, 27070.
- ¹⁹⁰ CIL III, 2240.
- ¹⁹¹ CIL I, 2892.
- ¹⁹² CIL I, 2833; Wachter, *op. cit.*, 1987, pp. 85 sqq..
- ¹⁹³ Cicero, *De natura deorum*, 2,6.
- ¹⁹⁴ Titus Liuius, II, 42,5.
- ¹⁹⁵ Cf. Vetter, *op. cit.*, 1953, nr.202.
- ¹⁹⁶ Cf. G. Dury-Moyaers, *Enée et Lavinium*, Bruxelles, Latomus, 1981.
- ¹⁹⁷ CIL I, 2843; Wachter, *op. cit.*, 1987, pp. 373 sqq..
- ¹⁹⁸ Cf. Titus Liuius, I, 2,6..
- ¹⁹⁹ CIL I, 616.
- ²⁰⁰ CIL VI, 12.
- ²⁰¹ CIL I,3 Wachter, *op. cit.*, 1987, pp. 55 sqq..
- ²⁰² Cf. Paulus-Festus, *op. cit.*, 128,18; la Petronius Manius echivalcăză cu "tipul, persoana, insul".
- ²⁰³ Varro, *De lingua Latina*, IX,60.
- ²⁰⁴ Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 147B2.
- ²⁰⁵ Cf. H. Keil, *Grammatici Latini*, VI,12,1. Duenoi nu fusese încă descoperit!
- ²⁰⁶ CIL I, 759, 2695, 2873.
- ²⁰⁷ Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 115.
- ²⁰⁸ Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 106a.
- ²⁰⁹ CIL I, 32, 33 (Roma).
- ²¹⁰ Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 241.
- ²¹¹ În același mormînt Bernardini a fost descoperită o inscripție pe un vas de argint scrisă de la dreapta la stînga, în care apare numele *Vetusia*: cf. Wachter, *op. cit.*, 1987, p. 26.
- ²¹² Cf. Titus Liuius, I, 40,1: *Veturia*, mama lui Coriolan!
- ²¹³ Cf. Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 2: celebra *Tabula Bantina*, descoperită în 1791! Aceasta prezintă de trei ori *sefacust* (viitorul anterior) și *sefacid* (conjunctivul perfect).
- ²¹⁴ Cf. I. Valaori, *Elemente de lingvistică indo-europeană*, București, 1924, p. 71; L.R. Palmer, *op. cit.*, pp. 59-60.
- ²¹⁵ Cf. L.R. Palmer, *op. cit.*, p. 60: în *Faliscan we may have a lingua latina in bocca toscana*. Iuliu Valaori, *op. cit.*, 1924, p. 7: "Părerăa unor scriitori vechi că *Faliscii* ar fi fost în

populus Etruriae trebuic înlăturată". Devoto, *op. cit.*, 1940, p. 58: *A Falerii, l'odierna Civita Castellana, si parlava ancora in età recente una lingua un po' diversa dal latino, ma nelle sue origini sicuramente protolatina, detta falisca. Nonostante le molte infiltrazioni etrusche e osco-umbre, essa mostra attraverso un particolare decisivo della sua morfologia la sua appartenenza originaria: la formazione del futuro per mezzo di un elemento -b- come nel latino laudabo o carebo.*

²¹⁶ Cf. Devoto, *op. cit.*, 1940, p. 55, care o consideră desprinsă din proto-latină.

²¹⁷ Cf. Devoto, *op. cit.*, 1940, p. 56: *Quest'ultima corrispondenza prova però che, nell'ambito della unità protolatina, la consonante sonora aspirata dh non aveva un unico destino: mentre a Roma all'interno della parola è rappresentata da una consonante sonora semplice, come d, nel siculo si aveva la sorda corrispondente t.*

²¹⁸ Cf. Valaori, *op. cit.*, 1924, pp. 82-83, care-i cuprinde sub numele generic de italoți: "Din ramura Italoților, care aparțineva întinsei familii indo-europene, făceau parte: Latinii, Sabinii, Oscii, Samniții, Picenii, Vestinii, Pelignii, Marucinii, Marsii, Volscii, Æquii, Aruncii, Faliscii, Hernicii, etc. Unele dintre aceste triburi s-au latinizat ceva mai înainte, iar altele ceva mai târziu".

²¹⁹ Cf. Slușanschi, *op. cit.*, 1987, p. 55; Devoto, *op. cit.*, 1940, p. 56, care îi diferențiază pe opici, proto-latini la origine, de oscii!

²²⁰ Cf. Enrico Campanile, *La Latinizzazione del Osco*, în *Scritti in onore di Giuliano Bonfante*, vol. I, Brescia, Paideia Editrice, 1976, pp. 109-119, pentru descrierea procesului și pentru exemple: *Non è, dunque, nella vittoriosa politica di Roma che va ricercata la causa della scomparsa dell'osco -giacché tale stessa politica non determinò la fine né del greco, né del britannico, né del basco, né dell'albanese-; al contrario, a nostro parere, i germi di questo fenomeno sono piuttosto da individuarsi in un atteggiamento di recettività e di passività assunto dall'osco, quando venne a contatto con una tradizione linguistica tanto più prestigiosa sul piano politico e culturale (p. 110).*

²²¹ Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 1.

²²² Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 2.

²²³ Cf. Petronius, *Satyricon*, 46,8: *tesaurum*.

²²⁴ CIL I², 594; III, 3, 18 sqq.

²²⁵ CIL I², 583.

²²⁶ CIL I², 581.

²²⁷ Vetter, *op. cit.*, 1953, Nr. 185.

²²⁸ CIL X, 2752.

²²⁹ Cf. Petronius, *Satyricon*, 71, unde Trimalchio își încheie inscripția funerară pe care și-o va pune pe propriul mormânt cu: *velo et tu*, dovadă că formularistica era foarte răspândită.

²³⁰ Cf. Slușanschi, *op. cit.*, 1987, p. 55.

²³¹ G. Devoto, *Tabulae Iguvinae*, Roma, Typis Regiae Officinae polygraphicae, 1937.

²³² Cf. Devoto, *op. cit.*, 1937, p. 31. Traducerea latinească este următoarea: *hanc caerimoniam auibus obseruatis inito anticis posticis. Ante portam Trebulanam Ioui Grabouio tres boues facito. Grana ostendito, victimas in tabulato facito, siue uino, siue potione, pro arce Fisia, pro urbe Iguuina facito. Formulam clare praecator tostis granis.*

²³³ Goropius Becanus redusese toate limbile la olandeza "primitivă".

²³⁴ Cf. J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth*, Thames and Hudson, London, 1989, cap. I, *The Discovery of the Indo-Europeans*, p. 12.

²³⁵ Termenul de *indo-european* a fost făcut de Thomas Young, iar cel de *indo-germanic* de către Iulius Klaproth. Spre sfârșitul secolului trecut și începutul secolului XX termenul la

modă pentru a-i desemna pe indo-europeni era cele de *arieni*. În ediția întâi a operei sale *Cambridge History of India*, P. Giles a încercat, dar fără succes, să introducă termenul *wiroi*, folosind de fapt, termenul reconstruit pentru "bărbați".

- ²³⁶ Cf. Valaori, *op. cit.*, 1924, p. 22; Mallory, *op. cit.*, 1989, pp. 14-19; Wald, *op. cit.*, 1987, p. 12.
- ²³⁷ Cf. J. Schmidt, *Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen*, 1872; cf. J.P. Mallory, *op. cit.*, 1989, pp. 19-20 sqq., care continuă cu modele foarte complexe dezvoltate din cel al lui Schmidt; Wald, *op. cit.*, 1987, pp. 13-15; Valaori, *op. cit.*, 1924, pp. 23-24.
- ²³⁸ Cf. Valaori, *op. cit.*, 1924, p. 25 (cu textul traducerii adaptat de noi); cf. A. Meillet, *op. cit.*, 1913, p. 134.
- ²³⁹ Cf. A. Grenier, *Ligures et Italo-celtes de D'Arbois de Jubainville à Camille Jullian*, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à Alfred Ernout*, Paris, Klincksieck, 1940, pp. 51-60.
- ²⁴⁰ Cf. Camille Jullian, *Histoire de la Gaule*, vol. I, 1908.
- ²⁴¹ Cf. J. Vendryes, *La position linguistique du celtique*, în *The John Rhys Memorial Lecture*, British Academy Proceedings 1937, vol. XXIII, pp. 40-41.
- ²⁴² G. Devoto, G. Bonfante, *I dialetti indoeuropei*, în *Annali del R. Istituto Orientale di Napoli*, IV, pp. 69-185.
- ²⁴³ J. Whatmough, *The Foundation of Roman Italy*, London, 1937, p. 116.
- ²⁴⁴ E. Pulgram, *The Tongues of Italy*, Cambridge, Mass., 1958.
- ²⁴⁵ Calvert Watkins, *Italo-Celtic Revisited*, în *Ancient Indo-European Dialects*, Berkeley - Los Angeles, University of California Press, 1966, pp. 29-50.
- ²⁴⁶ Cf. Th. Simenschy și Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981, p. 163; cf. și L. Wald, *op. cit.*, 1987, p. 28: "Ele (limbile celtice) se grupează în două ramuri distincte; celtica continentală, cu idiomuri vorbite numai în antichitate, moarte de secole și celtica insulară, cu idiomuri atestate din faza lor medie, parțial păstrate pînă astăzi, parțial dispărute relativ recent; limbile celtice insulare au multe trăsături proprii, datorate poate, unui substrat neindo-european".
- ²⁴⁷ Cf. M. Dillon & Chadwick, *The Celtic Relms*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1972²; L. Wald, *op. cit.*, 1987, p. 24.
- ²⁴⁸ L. Wald, *op. cit.*, 1987, p. 28.
- ²⁴⁹ Cf. E. Hamp, *Morphophonemes of the Keltic mutations*, în *Language* 27/1951, pp. 230-247
- ²⁵⁰ Cf. Devoto, *op. cit.*, 1940, p. 18; Vendryes, *Les correspondences de vocabulaire entre l'indo-iranien et l'italo-celtique*, în *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris* 20/1918, pp. 337-351.
- ²⁵¹ Cf. H. Pedersen, *Le Groupement des dialectes indo-européennes*, Copenhagen, 1925.
- ²⁵² Cf. Simenschy & Ivănescu, *op. cit.*, 1981, p. 162.
- ²⁵³ Cf. G. Devoto, *op. cit.*, 1940, pp. 4-5.
- ²⁵⁴ Cf. G. Bonfante, *Atti dell' Istituto veneto* 97/ 1938, pp. 53-70.
- ²⁵⁵ Cf. Devoto, *op. cit.*, 1940, pp. 16-17.
- ²⁵⁶ M. Pallottino, *La Prima Italia*, Milano, 1984.
- ²⁵⁷ Cf. totuși D. Slușanschi, *op. cit.*, 1987, p. 52.

L'INTERTEXTE JURIDIQUE

MONICA NICIU

ABSTRACT. The Legal Intertext. Theorizing the legal act is a logical approach that tends to build a system capable to turn law into science. The dynamic relation law-text, which belongs to communication, ensures the survival of the message. Conceptually, intertextuality replaces intersubjectivity. We no longer deal with quotation but rather with the "circular reminder" mentioned by Roland Barthes.

In a succession of texts, the legal text is a posterior collage, either a commentary text based on the description of the offence, or the recommending text. Obviously, the legal text is impersonal, whence its formalism, the mark of solemnities.

Pour les prolégomènes nous restons près du texte de Johan Huizinga sur l'expérience du jeu: "Homo ludens"¹. Le premier constat est celui d'une opposition, au moins apparente, entre justice et jeu. Les concepts juridiques ne rencontrent pas ceux qui appartiennent au domaine sémantique du jeu. Et pourtant, le sérieux d'une action ayant pour support la loi n'exclut pas le jeu.

La compétition incombe également au procès. A l'Antiquité grecque on nomme "agón", c'est-à-dire lutte, la confrontation (dispute) entre les diverses parties. Les règles en sont fixes, les formes sacrées et la décision (jugement) finale appartient à un arbitre. La pratique de la compétition a survécu, y compris l'idée de jeu. La visée du rite justicier est la sainteté, dans le sens de la devise britannique: "Dieu et mon droit". Mais l'espace clos où se réunit la cour est en outre un espace de jeu. Les juges évoluent dans cet espace magique, munis de toge et perruque qui font office de masque, et c'est de la sorte que l'institution du juge transgresse le monde du réel, du quotidien. L'uniforme dérobe l'individu, le transforme en acteur. Et presque tous les systèmes juridiques exigent de l'élégance sportive et de l'humour.

Ce sont les formes archaïques du procès judiciaire qui consacrent la corrélation essentielle entre justice et jeu. Le mobile de la "lutte" est le désir de gagner. Évidemment, des règles restrictives situent la confrontation dans les limites d'un jeu antithétique bien ordonné.

Le procès est à la fois un jeu de hasard, une compétition (course) et une lutte à l'aide de la parole. Et ce sont autant de critères valorisant le rapport justice-jeu. Les oppositions du débat judiciaire sont: juste ou injuste, justice ou injustice, gagner ou perdre. Mais dans les sociétés archaïques gagner ou perdre l'emportent sur l'idée de justice ou injustice. On constate la coexistence du verdict comme résultat du jugement

---

¹ Huizinga, J. - Homo ludens, București, Editura Univers, 1977, p. 137-153.

divin, du hasard qu'est la règle du jeu et de la sentence des juges. Le résultat du jeu de hasard est en soi une sentence sacrée, car l'oracle n'est en fait que la volonté de Dieu rapportée, la réponse que les divinités antiques faisaient aux questions qui leur étaient adressées. Les us et les coutumes (matière du droit coutumier) renforcent la forme ludique de la "lutte".

La démarche justicière s'avère un vrai duel, et partant le procès a le caractère d'un pari. Et les spectateurs eux-mêmes font d'autres paris sur le résultat du procès. Jeu et procédure, la joute de jactance et la compétition d'offenses, par leur scénario, préfigurent le contentieux moderne. Il faut bien préciser que tout ce qui est susceptible d'être mis en discussion devant les juges fait l'objet de la procédure contentieuse.

Longtemps, dans notre civilisation, la barre et la tribune politique ont constitué la scène où l'on déployait tous les artifices de l'art de persuader. Tout y était permis afin de vaincre son adversaire. Ce qui justifie l'attitude critique de Platon (Le "Sophiste") qui associe cette rhétorique persuasive à la violence de la guerre, du brigandage ou de la tyrannie, bref à "La chasse à l'homme". Mais, réalité paradoxale, malgré l'effort des Stoïciens de supprimer le caractère ludique de l'éloquence et de mettre en oeuvre leurs normes sévères concernant la vérité et la dignité, la mise en pratique de leur modèle a fait faillite.

L'acte juridique serait-il la source d'une théorie générale ou plutôt d'un code de règles et d'exceptions? Plusieurs rapports privés (très familiers d'ailleurs) sont gouvernés par un acte juridique, par un certain type de contrat. Théoriser l'acte juridique est une démarche logique qui se propose de construire un système à même de faire du droit une science. Dans la perception de l'acte juridique on envisage une approche diachronique, historique. Quant à la nécessité d'une pareille théorie, citons Georges Rouhette: "La théorie de l'acte juridique est donc apparue comme une réponse à l'un des problèmes fondamentaux que pose une doctrine du droit: celui du rapport dialectique entre le sujet et l'ordre juridique, de la coexistence entre les exigences de celui-ci et de l'autonomie de celui-là. En réalité, elle ne faisait que poser ce problème en pleine lumière."²

Examinons la relation droit-texte qui participe de la communication, tout en assurant la survie du message. Cet "appareil translinguistique" qu'est le texte est considéré comme productivité, ce qui signifie espace d'une rencontre privilégiée entre le producteur du texte et son lecteur. La langue, matériau du texte, lui offre des possibilités combinatoires illimitées. L'auteur, qui mène le jeu, en tire profit.

Du texte à l'intertexte, quelques précisions s'imposent. Pour un aide-mémoire de ce concept incontournable, rappelons-nous qu'il a été fourni par M. Bakhtine et adopté en Occident. Il enrichissait la théorie des "influences" et offrait une alternative méthodologique, surtout pour les études comparées. On l'accuse pourtant d'imprécision, ou bien d'être source d'extrapolations extravagantes. Déduire hardiment signifie quelquefois faire fausse route, malgré l'affirmation d'André Malraux sur l'oeuvre d'art qui serait structurée sur le modèle de la boîte chinoise. Les modèles sont

² Rouhette, G. -Acte juridique, in Encyclopaedia Universalis, Paris, Encyclopaedia Universalis France S.A., 1988, Corpus 1, p. 221.

repris, construits et transformés dans le creuset des discours autonomes. La recherche intertextuelle se poursuit avec rigueur en mythologie comme en linguistique (sans négliger la construction de l'intertexte littéraire).

C'est à Julia Kristeva que l'on doit la promotion du concept d'intertextualité qui vient remplacer celui d'intersubjectivité. Tout texte est "une permutation de textes, une intertextualité: dans l'espace d'un texte plusieurs énoncés, pris à d'autres textes, se croisent et se neutralisent."³ Le texte étranger peut être réminiscence ou citation. Il est multiple et son espace est celui de l'intertextualité qui ordonne les sous-ensembles.

Les prélèvements, pris à des textes politiques, mythiques, etc., constituent un autre type de citation, dont on n'indique pas l'origine. Ils apparaissent comme lieux caractéristiques d'une culture. Roland Barthes est l'"inventeur" du "souvenir circulaire": "Et c'est bien cela l'inter-texte: l'impossibilité de vivre hors du texte infini - que ce soit Proust, ou le Journal quotidien, ou l'écran télévisuel: le livre fait le sens, le sens fait la vie."⁴

On nous propose d'envisager le texte comme un tissu dont la texture recèle des fragments de textes antérieurs, des fragments de langage qui renvoient à notre propre environnement, des citations-automatismes et la préoccupation pour la mise à jour des sources est moins évidente.

L. Somville traite de l'intertextualité comme méthode du texte. Ce qui lui permet d'enregistrer des "corrections" subies par ce concept, selon les auteurs qui s'en servent. Le texte littéraire est interprété comme "lieu d'échanges". Après avoir passé en revue diverses opinions qui ne sont pas sans créer la confusion, l'"intertexte" de Riffaterre est nommé "transtextualité" chez Genette, etc., il en tire une conclusion positive: "L'apport de Bakhtine a permis sans aucun doute de renverser en partie cette tendance à limiter l'analyse aux seuls niveaux déterminés par la linguistique (même structurale). Si l'intertexte existe, c'est tout l'espace d'une "littérature" au second degré qui s'ouvre au lecteur curieux (et critique)".⁵

Le texte juridique est tout d'abord le texte de la norme, qui porte sur le juste et l'injuste, tout en proposant des modèles de liberté qui s'insurgent contre les situations sacrificielles.

On s'interroge sur le réel où s'origine les arguments de la factualisation. On continue par l'évaluation et l'interprétation des faits, donc par leur qualification. Et finalement il faut bien argumenter, justifier le résultat de l'inférence. Pour ce faire les propositions argumentatives sont réunies dans la zone des opinions communes des participants. Toute correction de la norme reste sous l'autorité de la loi. Dans une succession de textes, celui de la loi est un collage ultérieur, un ajout au texte qui constate, ou bien au texte qui recommande. Le texte de la loi se doit d'être résolution ou réponse, d'où l'existence d'un code préétabli de questions et procédures. De

³ Kristeva, J. - *Séméiotiké - Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Éditions du Seuil, 1969, p. 52.

⁴ Barthes, R. - *Le plaisir du texte*, Paris, Éditions du Seuil, 1973, p. 59.

⁵ Somville, L. *Intertextualité*, in: *Méthodes du texte. Introduction aux études littéraires*, Paris-Gembloux, Editions Duculot, 1987, p. 131.

l'application d'une grille de lecture appropriée à la description d'un événement social découlent les règles de droit. La juridicité de ces règles procède de leur caractère hypothétique. Et une autre distinction qui se révèle à la lecture du texte juridique tient à sa nature impersonnelle, d'où le formalisme qu'extériorise une carapace de solennités.

La notion de droit est riche de significations, mais sous un aspect général, "Le Petit Robert" envisage "des règles régissant les rapports humains" ou bien "ce qui constitue le fondement des droits de l'homme vivant en société." L'idée de droit renvoie à légalité, légitimité, justice et morale. Une approche du texte juridique ne saurait se réaliser sans une définition du langage juridique, ou bien en dehors des précisions concernant l'emploi commun d'un terme et son emploi spécialisé. L'usage du vocabulaire juridique est lui aussi un usage social qui a son histoire et sa propre logique. L'appréhension des signes juridiques a pour point de départ un stock de mots-bases comme: démocratie, politique, constitution, législature, république, etc. Aujourd'hui comme naguère on puise au droit romain. Ce qui explique également la mixité linguistique ou le travail de citation qui rattache au terme français une formule latine: compétence *ratione materiae* et compétence *ratione loci*, écrit exigé *ad probationem*, succession *ab intestat*, etc. Les formules figées sont elles-aussi présentes dans la structure du texte juridique. Rappelons-en quelques unes: l'autorité de la chose jugée, clause de la nation la plus favorisée, descente sur les lieux, jugement par défaut, taxe à la valeur ajoutée, etc.

L'instance linguistique de médiation qu'est l'énonciation impose à énoncé juridique certaines marques. Il importe dans ce sens, d'étudier la relation énonciateur-énoncé juridique. Pour la mise en discours du message juridique il serait peut-être utile de préférer aux termes énonciateur ou destinataire celui de "sujet de l'énonciation", vu l'importance de l'énonciataire dans l'existence même du texte juridique. Jean-Louis Souriou et Pierre Lerat retracent les éléments (ou attitudes) subjectifs qui sont marques de l'énoncé juridique et qui confèrent le droit de cité au langage juridique.

Selon ces deux auteurs "il est à remarquer que l'impersonnalité caractérise l'énonciation normative en droit."⁶ Dans les "constructions du type: "La bonne foi est toujours présumée..." ou bien "La présente loi sera exécutée comme loi de l'État", l'absence du complément d'agent suggère la distance entre personnel-impersonnel (donc plus général). La préférence manifeste pour une construction passive (quant au sens), même si le verbe en est pronominal, semble reléguer la "découverte" du sujet sur un plan secondaire. C'est ainsi que "Toute obligation de faire ou de ne pas faire se résout en dommages et intérêts..." et il s'agit en fait d'une modification ou transformation qui sera accomplie dans les limites de la norme par ceux qui sont censés l'accomplir. Et même certains verbes personnels subissent des transformations impersonnelles dont résultent les syntagmes du type: "il est établi", "Il est procédé", etc.

⁶ Souriou, J.L., Lerat, P. - Le langage du droit, Paris, Presses Universitaires de France, 1975, p. 45.

Le texte juridique joue un "rôle", car par son entremise on obtient des réponses à nos questions légitimes. Il construit, à cette fin, des phrases négatives et restrictives. Pour certains cas la localisation spatiale ou temporelle est indiquée par des formules consacrées (sus-désigné, sus-nommé, par les présentes, etc.). D'autres formules apparaissent dans le texte des lois pour consacrer d'idée d'obligativité, d'interdiction, de permission ou bien de caractère facultatif par rapport à l'autorité du juge.

Les approches du langage juridique sont complémentaires, une méthode unique pour le traitement de ce type de discours ne saurait qu'entraver une recherche ouverte.

Le monde appelé extérieur envoie ses informations vers chaque zone d'exploration, informations qui constituent autant de références. D'où la naissance d'un univers de discours qui "représente le souci légitime de constituer la contextualité globale (tant paradigmatique que syntagmatique) d'un énoncé (dont les dimensions sont celles de la phrase).⁷ On y ajoute conjectures et présuppositions à même d'interpréter les mots (les termes). La technique du langage et le langage technique propre à tout domaine, supposent l'existence de certaines formes autrement plastiques et sonores dont le décryptage semble interdit aux néophytes.

L'agencement bizarre des mots crée des entraves, provoque des hésitations. Prenons pour exemples le droit objectif qui "désigne l'ensemble des règles munies de sanctions qui régissent la vie des hommes vivant dans une société donnée; on l'oppose aux droits subjectifs constitués par des intérêts juridiquement protégés dont la personne peut exiger le respect en vertu du Droit objectif,"⁸ ou bien le terme "échange" qui utilisé par le législateur signifie: "Contrat par lequel une personne cède un bien contre un autre à son coéchangiste; il est voisin de la vente, mais dans celle-ci la contre-prestation est obligatoirement un prix exprimé en argent."⁹

Les sources d'équivoque sont engendrées également par la corrélation stricte entre la définition d'un concept et le régime de l'institution définie, ou bien par la polysémie de certains "mots" selon la branche juridique où ils sont utilisés. Ceci étant, l'opposition langage commun, langage juridique est manifeste.

L'examen d'un texte de loi fait montre d'un caractère général qui rappelle l'idée de permanence, de durabilité, d'où le penchant pour les pronoms et les adjectifs indéfinis, qui font partie de syntagmes du type: toute association, tout fait quelconque, chacun est responsable, nul n. peut, etc...Quant au choix des temps verbaux, on constate la préférence pour le présent, cette fois intemporel et qui sert à énoncer des vérités toujours valables et pour le futur qui suggère lui-aussi la permanence d'une loi et son évolution à partir d'un moment bien précisé.

⁷ Greimas J. A., Cortés, J. - Sémiotique. Dictionnaire raisonné du langage, Paris, Classiques Hachette, 1979, p. 409.

⁸ Fontette, F. de - Vocabulaire juridique, Paris, Presses Universitaires de France, 1989, p. 48.

⁹ *Idem*, p. 49.

Ce sont des particularités d'un langage, non pas nécessairement attrayantes, mais qui jouent un rôle complexe, d'une part dans la communication interne, du texte au spécialiste, et d'autre part dans le transfert de l'information juridique vers le public le plus large, qui est censé en être le bénéficiaire responsable. La production de significations implique l'existence des canaux de communication. Tout message a un support matériel ou sensoriel. Il ne serait pas dépourvu d'intérêt de quantifier l'écrit et l'oral qui dans l'ensemble du droit collaborent à la transmission du message. Lors d'une démonstration orale même, on prend presque toujours à l'appui des preuves écrites. L'orateur, dans son discours, insère l'intertexte juridique écrit qui fait figure de citation. Et cette citation se doit d'être bien claire et accessible, car il importe de comprendre correctement la règle de droit.

N'oublions pas, d'autre part, le principe de la publicité qui s'applique dans un système de droit, y compris les retombées sociales les plus diverses. Il est obligé de connaître les lois, donc d'organiser leur publicité, de médiatiser leur contenu. Prenons un exemple offert par le Ministère des Affaires Étrangères de France qui a assuré la promotion sous forme d'affiche d'un texte célèbre, à savoir, de la Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. Une rhétorique de l'image publicitaire saurait interpréter les signes présents sur ce support matériel. La mise en page des XVII articles est grandiloquente. On y découvre des symboles de la mythologie chrétienne, aussi bien que de celle laïque, l'"architecture" est néo-classique, et le tout en harmonie chromatique. Plusieurs lectures de cette affiche sont possibles, la liberté du choix étant ainsi accordée au peuple "françois" (vieille graphie orgueilleuse). Et la reconstitution des références nous ramène, inévitablement, à la source de droit qu'est le texte de la Déclaration. En voilà le XVIIe article: "Les propriétés étant un droit inviolable et sacré, nul ne peut en être privé, si ce n'est lorsque la nécessité publique, légalement constatée, l'exige évidemment, et sous la condition d'une juste et préalable indemnité". Belle démonstration assertive d'un droit fondamental, le texte est rigoureux, respecte la propriété des mots et la justesse de la démarche n'est pas sans rappeler l'avènement de l'Occident moderne.

Ce néanmoins, la gloire de l'intertexte juridique est faite par le procès, par cette mise en scène où la règle de droit, quel qu'en soit le support, joue le rôle de catalyseur des actions et des réactions des personnages. Tantôt c'est la citation, tantôt le monologue ou le dialogue, mais le "jeu" des protagonistes évolue dans des limites préétablies. Évidemment, leurs compétences diffèrent, d'une part il y a les spécialistes et d'autre part celui (ou ceux) qui attend la décision de la déesse Thémis.

N'importe quel législateur observe les connotations culturelles, les données fournies par les sociologues et les psychologues à la suite de l'analyse d'un certain type (modèle) de société, et qui seront valorisées par la règle de droit. Ainsi, des formules comme "bon père de famille", "résistance à l'oppression", "membres de la société", "force publique", sont-elles imbriquées dans l'espace plus large de la loi.

Encore un trait distinctif qui se révèle à la lecture d'un texte juridique est la réduction aux formules, tendance et mécanisme à la fois. Sans négliger la solennité qui en découle, ce procédé apparaît comme nécessaire aux professionnels. "On pourrait parler de "formes fixes", en utilisant une expression qui caractérise d'ordinaire

les genres d'écrire traditionnels comme le sonnet ou la ballade. Certes, ces formes ne sont pas réfractaires à l'évolution mais on remplace alors une forme par une autre forme. On a pu alléger le cadre de la décision judiciaire ou des actes notariés, mais leur structure essentielle demeure.¹⁰

Un langage formalisé oblige, même un non-initié, à une certaine discipline, à un ordre nouveau dans la mise en question des idées. Les séquences stéréotypées seraient donc une solution pour éviter l'incohérence ou la longueur excessive d'un texte. Et dans ce sens-là il n'est pas à négliger la tradition qui remonte aux textes juridiques latins.

En étudiant la triade texte de loi-raisonnement juridique-logique (juridique), on constate la stabilité foncière de ce texte formalisé qui au moment de l'interprétation répond exactement aux exigences du praticien. Au moins est-ce la situation idéale.

Il y a plusieurs opinions sur le caractère logique du texte de loi. Laurent Danon-Boileau accepte la réalité des systèmes logiques forgés à l'intention du juridique, mais l'idée que c'est la logique qui détermine la structure du texte de loi lui semble appartenir plutôt à la fiction. Paradoxe, peut-être, attitude critique pour sûr. Il étaye sa démonstration sur la présence incontournable des revirements jurisprudentiels. Le changement complet dans les dispositions, qui peut arriver à un certain moment, mettrait en doute la valabilité d'une proposition logique. L'auteur puise dans l'activité du juge, son choix s'arrête donc aux étapes et aux instruments procédurax. Quelle est l'origine du revirement au niveau de la règle de droit? Deux réponses en sont offertes: "La première consiste à dire que les revirements sont dus à des "erreurs" et qu'en réalité, si plusieurs solutions sont apportées à un problème de droit, l'une seulement est compatible avec la logique inhérente aux textes. La seconde pose que les arrêts jurisprudentiels n'établissent pas de nouvelles déductions mais de nouvelles appréciations du texte de loi - ou encore que le travail du juge est à la fois fondé sur le raisonnement logique et sur l'argumentation."¹¹

C'est au juge de parcourir les deux étapes-clé, à savoir l'établissement des faits (l'ordre logique des événements) et puis leur qualification. De la correspondance fait qualifié - texte de loi applicable et appliqué découle la mise en cause de la démarche logique aussi bien que celle des arguments. Le canon juridique se décompose en sanction et en condition. La logique déontique entreprend l'étude des propriétés formelles de la sanction, liées aux catégories de droit et obligation (de faire ou de ne pas faire). La condition est représentée par une hypothèse (qui n'est pas nécessairement vraie).

L'enjeu du débat est le couple formel-argumentatif. Le discours juridique a pour point de départ la définition qui occupe une case dans le système des formes et surtout fournit le matériau à l'argumentateur. On fait la distinction entre la définition juridique qui, au bout du compte, apparaît comme une technique d'argumentation et la définition lexicale. La sphère juridique étant celle des classes, un élément défini est le

¹⁰ Sourieux, J. L., Lerat, P. - op. cit., p. 70.

¹¹ Danon-Boileau, L. - Sur la "logique du texte de loi", in: *Langages*, no 42, Paris, Didier/Larousse, 1976, p. 111.

bénéficiaire d'un droit ou d'une obligation, d'où la fonction déontique de ce type de discours.

Georges Vignaux réitère l'idée de l'opacité du discours juridique. Et le risque, pour le non initié, s'origine aussi dans cette prolifération vraiment embarrassante des textes de loi, phénomène qui n'est pas fait pour rendre l'espace juridique très stable. Comme argument de la défense on invoque les coordonnées propres à la science juridique. "Étiquettes d'ailleurs plus qu'arguments: (précise Georges Vignaux) on parlera de jurisprudence comme accumulation de savoir nécessaire; on évoquera l'"esprit du droit" comme nécessité d'avoir été nourri très tôt de ses principes pour le bien comprendre; on affirmera enfin l'existence absolue d'une "logique du droit" suffisante à en fonder la spécificité intemporelle."¹²

Si les règles de droit se doivent d'être strictement applicables, il n'en est pas moins vrai que le texte de la norme juridique est sujet à l'interprétation sémantique.

Tout système juridique évolue en accord avec la réalité sociale, l'histoire et la politique. On entend de théoriser l'ensemble des décisions des juridictions sur une matière ou dans un pays, en tant qu'elles constituent une source de droit, afin de démontrer l'objectivité du système. Un système qui ne se suffit pas, puisque les "aventures" du quotidien viennent le compléter incessamment.

Le discours juridique comprend plusieurs volets dont les limites ne sont pas toujours bien nettes, le discours s'invente mais il est aussi interprétable et son adéquation à un cas d'espèce semble une mise en abîme de ce discours même, c'est le miroir qui renvoie une réponse au juriste. Car le juriste est auteur (donc autorité) et critique à la fois. Il se sert de raisonnements, d'analogies, d'informations statistiques, etc.

Le raisonnement, cette suite de propositions déduites les unes des autres et l'argument qui est preuve (ou raison) à l'appui d'une thèse ou d'une affirmation, contribuent à la réalisation du discours juridique (il en est de même d'ailleurs pour le discours politique). Dans une perspective plus générale, l'acte de l'argumentation assure la cohérence discursive, vu que c'est une opération accomplie, qui s'achève au moment où l'on gagne l'adhésion du public (auditeur et/ou spectateur).

Les spécialistes parlent de "stratégie" afin d'expliquer le processus qui engendre l'enchaînement d'arguments constitués en réseau structuré. Il existe à l'intérieur de ce réseau même une hiérarchie et un nombre déterminé de mécanismes. N'oublions, pourtant, un risque à prendre, à savoir celui de l'incompatibilité qui peut survenir entre le langage commun et le langage logique. Pour éviter une décision réductionniste il est préférable d'envisager plusieurs modèles logiques et de mettre à profit les ressources argumentatives qui existent dans n'importe quelle langue.

Le type argumentatif du discours juridique tend à accentuer la condition nécessaire, centrée sur les catégories de droit et obligation. Et l'analyse du discours entreprise par Dominique Maingueneau accentue le fait que "l'argumentation n'est qu'un des réseaux constitutifs du discours et sa structure, ses particularités ne prennent

¹² Vignaux, G. - Argumentation et discours de la norme, in: *Langages*, no 53, Didier/Larousse, 1979, p. 67.

sens que dans leur confrontation avec les autres réseaux et, au-delà, les conditions de production."¹³ Cela se vérifie lorsqu'on étudie par exemple la fonction d'un argument logique dans un discours particulier. Mais bien sûr, l'auteur d'une pareille analyse tient compte de son propre projet (ou intérêt) dans le tri des questions qu'il pose. Ce qui revient à dire que "la mise à jour de l'argumentation n'est qu'un préalable indispensable qui permet de poser des questions beaucoup plus élaborées sur le fonctionnement de ce discours: quelles sont les prémisses? Sont-elles explicites? Sur quoi sont-elles fondées (autorité de l'énonciateur, faits, idées reçues...)? Sur quoi repose la valeur persuasive des arguments? Quelle relation y a-t-il entre la structure de l'argumentation, l'auditoire auquel s'adresse le locuteur, l'ordre superficiel de l'énoncé...?"¹⁴

L'argument est donc preuve mais à la fois une mise en forme de certains critères axiologiques fondateurs de l'énoncé normatif. On est plus à l'aise si l'on accepte l'existence de fait d'une logique juridique qui justifie le choix de la stratégie (les stratégies) dans l'élaboration du discours juridique, et même ses "détracteurs" (Georges Vignaux par exemple), qui ne la considère qu'une apparence, ne sauraient ignorer le "jeu social" qui impose des règles autrement logiques, qui transgressent souvent les us et les coutumes et aboutissent à une éthique juridique. Le philosophe et le sociologue participent à la définition et à l'intronisation de l'idée de justice. La mise à nu des éléments d'éthique est assurée par la rhétorique, principalement par ses modèles argumentatifs, aussi bien que par la rhétoricité même du langage juridique. Kurt Flasch, dans la relation sur la renaissance carolingienne, insiste sur un moment exemplaire de prise de conscience: "Lorsque Charlemagne étudia la rhétorique auprès d'Alcuin, il découvrit un système de règles morales bien établi. Il apprit les définitions des quatre vertus cardinales - prudence, justice, courage, tempérance - lesquelles avaient précisément leur origine dans la philosophie antique."¹⁵

Revenons à l'intelligente "provocation" lancée par Georges Vignaux et dont l'enjeu est justement le diptyque élaboration - interprétation en droit. En évitant une longue dissertation, il offre en échange un questionnaire qui, pour le chercheur, rendrait le phénomène juridique d'un abord plus facile. Ce questionnaire porte sur le fait social où s'origine le discours légiférant ou jurisprudentiel, il continue par l'investigation du rôle de l'argumentation, surtout de sa valeur cognitive, manifeste dans la performance d'un "discours acteur du monde."

Il faut s'interroger également sur le mécanisme logico-sémantique mis en oeuvre par le sujet énonciateur. La polymorphie de ce que l'on appelle réalité, engendre une correspondance imparfaite entre le schéma de sens et la représentation extérieure. Et finalement la recherche se doit de prendre en considération un autre niveau d'appréhension, qu'est l'idéologie (spécifique d'une époque), et de marquer les

¹³ Maingueneau, D. - Initiation aux méthodes de l'analyse du discours, Paris, Librairie Hachette (Hachette Université), 1976, p. 165.

¹⁴ Maingueneau, D. - op. cit., p. 167.

¹⁵ Flasch, K. - Introduction à la philosophie médiévale, Fribourg, Editions Universitaires; Paris, Editions du Cerf, 1992, p. 19.

relations qui s'établissent entre le langage, le métalangage idéologique et le canon (l'idée d'ordre, de subsumption). Mais Georges Vignaux se hâte de nous attirer l'attention sur le fait que: "Le discours est pouvoir aussi bien que le pouvoir est discours, mais le premier ne s'identifie pas au second pas plus que celui-ci ne se résume à celui-là. Les affrontements idéologiques prennent ainsi sens dans les jeux d'oppositions discursives aussi bien que ceux-là n'ont signification qu'en action dans des confrontations plus générales. Toute définition, toute approche de la notion d'idéologie doit donc composer avec un ensemble d'hypothèses sur les modes sociaux de la production discursive du sens. Il s'agit, en effet, sous ce mot d'idéologie, de mettre au jour le système de rapports, de "relations" assurant cette continuité stratégique qui permet la stabilisation d'un ordre social, la "cohérence" de ses discours. Relations donc entre un ensemble signifiant de discours, l'ensemble de leur processus d'engendrement et l'ensemble des contraintes avec lesquelles ils doivent composer pour leur production."¹⁶

Bien argumenter, c'est la condition afin de convaincre et d'obtenir la réponse favorable (et convenable) dans un cas d'espèce donné. Et par là même on revient (retour obligé) à la notion de jeu, suprême convention où les participants se transforment en acteurs qui proposent, chacun selon son rôle, un texte élaboré et presque toujours "prémédité", à l'intention d'un public.

Et leur apparition "théâtrale" n'est, somme toute, qu'un miroir rhétorique, qui reflète un certain modèle d'ordre social, dont les traits sont grossis à dessein. Une règle de droit même est vivante, efficace, utile au projet social, grâce, aussi, à la représentation. Le narré se fait connaître par le truchement d'un discours adéquat. C'est ainsi que le jeu de textes se poursuit, modifiant ou comptant le texte du moment. Il arrive que le législateur nie, annihile le texte (les textes) qui précède, mais ce n'est en fait qu'un ajout, dont les traces sont faciles à déceler. Il y a donc changement de code, nouvelle lecture d'une réalité sociale impérative. Le sens et le pouvoir se répondent dans le cas du discours juridique qui ne fonctionne qu'à l'intérieur d'un ordre social dont il est le produit et l'instrument à la fois.

Peut-être, serait-il loisible de parler en termes de productivité, vu la participation des instances du discours juridique. Michel Foucault se dédie, en analyste extrêmement subtil, au décodage du mystère et du rite qui accompagnent la naissance de la parole: "Le désir dit: "Je ne voudrais pas avoir à entrer moi-même dans cet ordre hasardeux du discours; je ne voudrais pas avoir affaire à lui dans ce qu'il a de tranchant et de décisif; je voudrais qu'il soit tout autour de moi comme une transparence calme, profonde, indéfiniment ouverte, où les autres répondraient à mon attente, et d'où les vérités, une à une, se lèveraient; je n'aurais qu'à me laisser porter, en lui et par lui, comme une épave heureuse." Et l'institution répond: "Tu n'as pas à craindre de commencer; nous sommes tous là pour te montrer que le discours est dans l'ordre des lois; qu'on veille depuis longtemps sur son apparition; qu'une place lui a été faite, qui l'honore mais le désarme; et que, s'il lui arrive d'avoir quelque pouvoir, c'est bien de nous, et de nous seulement, qu'il le tient."¹⁷

¹⁶ Vignaux, G. - op. cit., p. 70.

¹⁷ Foucault, M. - L'ordre du discours, Paris, Éditions Gallimard, 1971, p. 9.

Pour mieux souligner le bien-fondé du discours juridique, de son caractère argumentatif, de sa relation implicite avec le modèle social, Georges Vignaux prend appui sur le concept de "représentation discursive." Et pour cause, puisqu'il y va d'un type de discours qui dépasse les limites conventionnelles, afin de "monter sur les planches", de s'offrir au spectateur en tant que mise en scène de son propre projet. Mais faut-il parler de théâtralité sociale ou bien de théâtralité tout court?

N'importe quel texte qui se propose de gagner la sympathie et pourquoi pas l'empathie d'un auditoire cible, mettra en valeur l'harmonie de ses structures, des tournures soutenues, des procédés de rhétorique, bref son style. Le discours juridique, vu son poids social apparaît comme une accumulation de procédés à même de le rendre pertinent. La représentation permet au sujet énonciateur de perpétrer un acte dont les retombées seront d'ordre social. Il y a aussi un effet d'écho, une réponse provoquée, car en l'absence du "spectateur" le message juridique ne serait qu'une simple abstraction.

Le rôle privilégié de l'argumentation découle aussi du désir de cohérence, étant donné que le protagoniste de la représentation discursive doit tenir compte des options sociales du moment présent. Et pour conclure, avec Georges Vignaux: "Il lui est donc nécessaire d'assurer discursivement le blocage des propriétés et des situations fondant cette représentation, autrement dit la clôture du champ sémantique définissant statuairement l'existence des objets dont traite son discours."¹⁸

La science du droit est structurée en quelques domaines qui jouissent en principe d'autonomie. Ce qui fait que les codes se révèlent des systématiques des événements (ou situations) propres à chaque domaine du droit, et qui constitueront le corpus examiné et réglementé par les normes correspondantes. Les arguments ne sont sûrement pas les mêmes si l'on veut cerner les concepts de propriété ou bien d'infraction. On construit le discours de "fragments de texte", à savoir de la description d'un cas particulier, d'une évidence, on peut se référer également à une opinion communément admise, le tout afin d'aboutir à une généralisation, au canon toujours applicable aux situations similaires (parfois identiques même).

L'élaboration du discours juridique s'accompagne de termes comme stratégie, norme, règle, etc. qui deviennent autant d'instruments de travail. La règle, surtout, apporte la correction nécessaire à la cohérence et à la vraisemblance du discours. Et, inévitablement, il faut rappeler le caractère logique de toute opération destinée à forger "le sens." Le sens, selon la règle de droit, est manifeste à l'intérieur d'un schéma clos. La schématisation est encore un mot d'ordre pour le législatif.

Pour une analyse (sémiotique par exemple) du discours juridique il faut, selon certains chercheurs, faire un travail d'équipe, où les résultats s'imbriquent, se complètent. L'orgueil pluridisciplinaire y serait surtout de mise.

Notre ébauche part de l'idée de l'existence d'un texte juridique qui s'origine dans plusieurs autres textes, d'une surprenante diversité et qui s'inscrit dans le "texte infini". L'effort considérable de l'analyse, du commentaire ou de la critique de tout

---

¹⁸ Vignaux, G. - op. cit., p. 72.

narré qui implique le concept de justice ne se justifie qu'en relation avec un autre concept fondamental de notre existence, celui de liberté. Arrêtons-nous, en guise de conclusion, aux assertions d'Albrecht Wellmer: "Si la liberté dans notre monde dualisme moderne repose sur un dualisme normatif - celui qui oppose la liberté "négative" à la liberté "positive" ou communautaire -, alors l'idée universaliste de liberté comporte elle-même une tension dialectique... Nous pouvons interpréter cette tension comme une tension entre l'individualisme et l'esprit de communauté dans l'idée moderne de démocratie. La liberté négative est à la fois une condition préalable de la liberté communautaire dans le monde moderne, et un potentiel de désintégration, une source de conflits, une menace virtuelle pour les liens de solitarité entre les individus."¹⁹

---

¹⁹ Wellmer, A. - Modèles de la liberté dans le monde moderne, in Critique, no 505-506, Paris, de Seuil, 1989, p. 537.

REMARQUES SUR LA PARONYMIE FRANÇAISE

DORINA ROMAN¹

ABSTRACT. Notes on French Paronomasia. Paronomasia is a tricky phenomenon which seems to have been caused by a pun. How have these words come to denote notions and things, which are very different sometimes, by very close sonorous forms?

La paronymie est un phénomène lexico-sémantique qui a fait couler peu d'encre, voire trop peu, par rapport aux autres relations sémantiques telles que la synonymie, l'homonymie, la polysémie etc. La réticence que les linguistes manifestent à l'égard de ce concept pourrait s'expliquer par le caractère relativement isolé, la rareté des barbarismes dans le discours quotidien. On estime que l'emploi des mots déformés, l'utilisation d'un mot dans un sens qu'il n'a pas à la place d'un autre ayant un sens proche, ne serait que l'indice d'un manque d'instruction qui concerne l'individu isolé, sans revêtir un caractère de généralité. On affirme que plus un homme est cultivé, moins il confond les mots ressemblants. Par ailleurs, la confusion de mots ressemblants quant à l'orthographe, à la forme et à la sonorité ne caractériserait que le lexique de circulation restreinte, peu connu et/ou peu consistant, généralement, les néologismes savants; n'empêche que la plupart de ces néologismes sont de plus en plus usités dans le langage de la presse, dans celui de la politique et, pourquoi pas, dans le discours quotidien aussi.

Par conséquent, si on tient compte de la nécessité de parler un français correct, qui suppose en premier lieu la propriété et la justesse des mots, on pourra affirmer que, sur ce plan, le problème de la paronymie rivalise avec celui de la synonymie, mais, alors que le premier exige qu'on se méfie des quiproquo lexicaux, dont les effets sont presque toujours comiques, le second conditionne la communication nuancée et précise, l'expression appropriée au contexte.

Ainsi, dire ~~coutume ou usage~~, ~~habitude~~ ou pratique est une question d'expressivité, de style et d'adaptation au contexte à la fois, alors qu'employer le mot hilare à la place de hilare, innover à la place de énerver, annuaire pour annuel ou horaire pour oral prouve une insuffisante maîtrise de la langue.

Le problème des paronymes français est d'autant plus épineux que nombre d'entre eux ont trait à d'autres catégories lexico-sémantiques dont il faut parfois les distinguer (cf. infra): l'homonymie approximative (abbaye-abelle), la synonymie (marin - maritime), l'antonymie (émerger - immerger; émigrer - immigrer), la dérivation affixale (décollage - décollément; apurer - épurer), la composition lexicale (androgène - androgyne; catacömbe - hécatombe), alors que dans certains

¹ Université "Babeș-Bolyai", Faculté des Lettres, 3400 Cluj-Napoca, Roumanie.

cas, et sur un autre plan, à l'emploi impropre des néologismes savants (**presbyte - presbytère**), de quelques emprunts aux langues vivantes européennes (tr. **champ - camp**; fr. **adage - it. adagio**) ou de certains néologismes spécialisés (**pétrolier - pétrolifère; aquatique - aqueux - aquifère**).

La paronymie est un phénomène trompeur qui semble être issu d'un jeu de mots, au cours de l'évolution de la langue. Quelles voies ont-ils suivies ces mots qui ont fini par désigner, grâce à des formes sonores/graphiques si peu différenciées, des notions et des choses parfois si différentes? Le problème se complique davantage dans certains cas tels celui de la plupart des antonymes préfixés (**exporter-importer**), qui ne sont pas paronymes, de celui des dérivés affixaux diminutifs, augmentatifs, péjoratifs (**lion - lionceau, jardin - jardinet, caisse - caisson, brave - bravache**), de celui des aspectuels (inchoatifs, itératifs, fréquentatifs etc.) (**dormir - s'endormir, lire - relire, tousser - toussoter - toussailler**) des champs dérivationnels du type **lever - élever - enlever - soulever**, voire des dérivés métonymiques de la catégorie des paires **cuiller - cuillerée, maison - maisonnée, niche - nichée** etc. Formés par une sorte de gemmation, certains de ces groupes sont paronymes, d'autres ne le sont pas. Des mots proches par leur forme sonore/graphique sont nombreux en français, de sorte qu'on ne saurait pas toujours affirmer catégoriquement si deux mots sont paronymes ou non. Dans une perspective didactique, par conséquent, on accordera à chacun une place et un statut à part, ce qui nous obligera à adopter une démarche diachronique, dans une certaine mesure.

Le terme et le concept de paronyme remontent au grec ancien. Para "à côté" et onoma "nom", **paronumos** ou "mot proche d'un autre". Les paronymes sont apparus comme des quasi-homonymes, ou homonymes imparfaits ou approximatifs. Le problème qui se pose sur le plan de l'enseignement, c'est de pouvoir les discriminer des homonymes parfaits (**censé - sensé, date - datte, être - hêtre** etc.), vu que les différences existant entre les homonymes imparfaits (**cession - session, bailler - bâiller, raisonner - résonner** etc.) sont peu perceptibles par l'oreille d'un étranger moins instruit (il s'agit de l'ouverture ou de l'antériorité d'une voyelle), de sorte qu'il peut finir par confondre homonymes et paronymes (cf. aussi **paume - pomme, patte - pâte, matin - mâtin** etc.). Le problème se pose autrement pour les paires du type **ameublement - ameublissement, ballottage - ballottement, meuble - mobile** etc., dont les différences formelles sont bien évidentes et qui posent uniquement la question de l'emploi dans le contexte adéquat. Pourquoi **meuble** et pas **mobile**? La distinction entre ces deux adjectifs semble minime tant sur le plan de leurs complexes sonores, que sur celui de leurs contenus sémantiques.

Quel est, donc, le statut de la paronymie en français? Pour pouvoir en saisir le mécanisme de fonctionnement et la distinguer d'autres phénomènes lexicosémantiques proches, ne fût-ce que pour de simples raisons d'ordre didactique, on s'appuyera, d'un côté, sur une approche diachronique, de l'autre côté, sur un bref regard synchronique.

Bien que les termes grecs **paronumos - sunónumos - homonumos** désignent des phénomènes sémantiques qui ont apparu en même temps, ou presque, qui ont

évolué parallèlement, ou presque, tout en gardant chacun sa spécificité, conformément aux fluctuations inhérentes au vocabulaire, la définition des concepts respectifs ne s'est pourtant pas précisée en égale mesure. Les dictionnaires consacrés de la langue française, tels Larousse, Littré, Robert, eux-mêmes, ne réservent à la paronymie que deux ou trois lignes, l'acception du terme demeurant ainsi dans le vague. Ajoutons-y l'absence d'une approche didactique générale. Cette lacune est de conséquence, vu que dans presque tous les recueils d'exercices de vocabulaire destinés aux apprenants, on rencontre sous l'étiquette de paronymes des paires du type **actionner-agir, neuf-nouveau, résonner-retentir**, sans plus parler des groupes des espèces que nous avons mentionnées plus haut.

Par conséquent, il n'y a pas qu'une définition exacte de l'acception qui nous manque, mais aussi une mise au point de la portée du phénomène, des points communs qu'il a avec d'autres catégories lexico-sémantiques, de ses différences d'avec celles-ci ou d'avec telles autres, de quelques points de repère qu'on pourrait adopter en vue d'une approche scientifique et méthodologique.

Le point de départ de notre démarche n'est donc guère l'intention de faire le point sur l'état actuel des études concernant la paronymie française, d'en établir les points faibles et d'en trouver des solutions plus ou moins pertinentes, mais plutôt celle d'amender dans une certaine mesure les techniques d'approche. Pourquoi dit-on clore une discussion, mais clôturer une session parlementaire ou des débats? Les définitions, existant actuellement à propos du mécanisme de fonctionnement des paronymes ne nous éclairent pas sur ce sujet:

PARONYME. Mot proche d'un autre par sa forme, son orthographe, sa sonorité, comme **conjecture** et **conjocture** (Larousse, 1991).

Se dit de mots de sens différents mais de formes relativement voisines (ex. **conjecture** et **conjoncture**) (Larousse illustré, 1992).

Mot qui a du rapport avec un autre par le son qu'il fait entendre. **Bailler** et **bâiller** sont des paronymes. **Paronymique.** Qui a de l'affinité par sa consonance. (Littré, 1994).

Mot offrant une certaine ressemblance de forme et de prononciation avec un autre (ex. **avènement** - **événement**) (Hachette, 1988).

Se dit de mots presque homonymes (ex. **conjecture** - **conjoncture**; **éminent** - **imminent**) (Petit Robert, 1989).

Mot proche par sa sonorité, mais différent par son sens d'un autre mot, avec lequel il peut être confondu dans le parler. Les mots "imminent" et "éminent" sont paronymes. (Dicționarul limbii române moderne, E.A., 1958).

On peut remarquer que toutes ces définitions prennent en considération l'aspect sonore surtout, la consonance des mots paronymes, leur ressemblance de forme et de prononciation, mais que toutes ne parlent pas du problème du contenu sémantique. Par ailleurs, les paires de paronymes citées en exemple, les classiques et archiconnues paires **conjecture-conjoncture** et **éminent-imminent**, ne sont plus actuellement les plus représentatives, quant à leur formation, à leur fonctionnement dans le parler et à leur importance pour les usagers de la langue.

Sont paronymes les mots quasi-homonymes, qui présentent une ressemblance de forme graphique et sonore, une différence formelle minimale (un ou deux-trois phonèmes, des affixes peu dissemblables) et un contenu sémantique plus ou moins différent, qui prête à confusion.

Soit les paires de mots **abeille-abbaye** et **vertueux-virtuel**. Dans le premier cas, les deux termes se rapprochent par leur graphie et par leur consonance, diffèrent par leur origine (l'étymologie est importante, mais non essentielle) et par leurs significations. C'est une paire classique de paronymes - homonymes imparfaits. Ils diffèrent par l'ouverture de la voyelle e par l'opposition voyelle i/ semi-voyelle yod. L'étymon du premier est le diminutif latin *apicula* "petite abeille", alors que le second est issu du lat. *abbatia*, formé sur *abbas*, emprunté au grec ecclésiastique, lui-même issu de l'araméen *abba* "père". Le sens actuel est celui de monastère dirigé par un "père" abbé.

Dans l'autre cas, l'étymon est commun, mais les termes sont distincts du point de vue sémantique, vu une légère modification du complexe sonore de chacun d'eux: **vertueux** (lat. *virtus* "vertu, valeur morale") et **virtuel** (lat. *virtus* "puissance", de *vir* "homme"), issus de la polysémie de l'étymon latin, qualifient (1) quelqu'un qui a des qualités morales et (2) quelque chose qui n'est qu'en puissance, à l'état de simple possibilité. La polysémie de *virtus* a engendré deux formes paronymiques, toutes les deux sur le plan de l'abstrait. Il ne faut pas les confondre non plus avec **virtuose**, issu du même étymon, entré dans la langue française par voie d'emprunt (cf. it. *virtuoso*), qui qualifie un musicien ou un chanteur extrêmement doué et, par extension, une personne très habile dans un art, une technique ou une activité quelconque. Ainsi on rencontre des syntagmes tels: **possibilité virtuelle; personne vertueuse et conduite vertueuse; virtuose du violon, du pinceau, de la parole, du patinage.**

L'établissement des paronymes français se lie à un long procès historique et porte, comme celui des synonymes d'ailleurs, les empreintes de l'évolution de la civilisation. Il n'est pas aisé d'en délimiter les sphères d'action sans en voir les voies d'apparition, les modifications plus ou moins grandes subies par le/les sens de l'étymon, les interactions avec d'autres catégories lexicales ou lexico-sémantiques, les niveaux de leur manifestation (langage courant, technique, juridique, médical, scientifique en général, sens propre/sens figuré, respectivement concret/abstrait etc.). On accède ainsi au domaine de l'évolution sociale du vocabulaire, à celui de la spécialisation scientifique et technique, des voies différentes suivies par les termes appartenant au fond latin primitif, par les emprunts savants (latins, grecs, au moyen âge) et par les emprunts aux langues vivantes modernes (italien, espagnol etc.), de tout ce qui a dû faire qu'on mît tel sens de l'étymon au premier plan (concret/propre) ou au second (abstrait/figuré), qu'on adoptât telle forme sonore/graphique (affixes) pour désigner l'action verbale ou un procédé technique, et telle autre, pour désigner le résultat de l'action ou l'état ou une activité psychique/intellectuelle, qu'on élargît telle acception ou qu'on restreignît telle autre, voire qu'on la laissât mourir.

Les néologismes sémantiques qui se trouvent à la base des paires paronymiques françaises revêtent donc des formes différentes et suivent des voies

diverses. Ainsi, par exemple, lorsqu'on a éprouvé le besoin d'un dérivé verbal du nom **boulot** (fam.travail), on n'a pas eu recours à **boulotter** (fam.manger), déjà existant dans la langue avec un autre sens, mais on a créé le verbe **boulonner** (fam.travailler) (A.Dauzat). Dans le doublet **Inclination-Inclinaison** (lat. *inclinare* "incliner"), le premier terme a reçu un sens figuré sous l'influence de l'expression "saluer en s'inclinat" (XIII-e siècle), c'est-à-dire, celui de penchant, propension, disposition, attrait, alors que le second a gardé un sens propre, utilisé à partir du XVI-e siècle pour désigner l'obliquité d'une ligne droite ou d'une surface plane par rapport à une autre ligne droite ou une autre surface plane de référence.

Deux situations intéressantes s'entrecroisent dans le cas du verbe latin **respondere**. Le substantif français **réponse** représente la forme féminine du participe passé **responsa**. En ancien français il y a eu également une forme masculine, **répons**, qui continue à exister dans la langue comme paronyme de la première, mais spécialisée dans le langage religieux (paroles récitées ou chantées pendant la liturgie catholique).

Sur un autre plan, **répondre** est synonyme de **repartir**, avec lequel il ne forme pas une paire paronymique mais qui, issu du latin **partior, partiri** "partager", forme un doublet avec **répartir**, par le renforcement du préfixe de celui-ci (**re** > **ré**), de sorte que, si **repartir** reçoit le sème supplémentaire de **répondre** promptement, de lancer une réplique (cf.**partir** de nouveau), **répartir** reste fidèle au sens initial de l'étymon latin (**répartir** équitablement les impôts). La modification du préfixe n'est qu'une conséquence de l'usure phonétique qui, comme dans d'autres paires paronymiques telles **ranimer-réanimer** (**revigorer**, **vivifier**, **redonner** de l'énergie/rendre les mouvements du coeur/appareil respiratoire venant de s'arrêter) (**Ranimer** une personne évanouie/**Réanimer** une personne asphyxiée) ou **rechaper-réchapper**, se corrige par des procédés de renforcement qui déterminent forcément des modifications sémantiques.

Dans la paire paronymique **rechaper** (bas lat. *cappa* "cape, capuchon", puis *chape* "enveloppe, revêtement") et **réchapper** (lat. pop. *excapitare*), le premier terme a gardé un sens propre, en se spécialisant dans un domaine technique (**rechaper** un pneu), alors que l'autre a reçu un sens figuré (à partir de l'idée de sortir de la chape, du manteau, en le laissant aux mains du poursuivant), celui d'échapper à un très grand danger, d'en sortir vivant, d'avoir la vie sauve (XII-e siècle). **Réchapper** reçoit ainsi une connotation supplémentaire par rapport à son second paronyme **échapper** (cf.**échapper** à la police, à la prison // **réchapper** à la guerre, à un naufrage). Par ailleurs, **échapper** à un danger peut être pris dans l'acception d'éviter un danger, tandis que **réchapper à la guerre** c'est s'en tirer effectivement, sain et sauf.

De nombreuses paires paronymiques se sont formées par catachrèse (gr.*katachrêsis* "abus"), c'est-à-dire détournement d'un mot de son sens propre sur un sens figuré, sous l'influence d'un mot proche, mais de sens différent. On rencontre une pareille émancipation sémantique intéressante dans la paire d'adjectifs **ombragé-ombrageux**, dérivés de **ombrage**, ombre et ensemble de feuilles d'arbre et de branches qui font de l'ombre. Sous l'influence de l'expression **cheval ombrageux**, qui

a peur de son ombre, s'est formé le sens figuré de l'adjectif **ombrageux**, c'est-à-dire défiant, méfiant, jaloux, susceptible (en parlant de personnes), alors que l'adjectif **ombragé** garde son sens initial.

La plus importante source de la paronymie française est constituée par le fonds des néologismes, qui ont relatinisé le français à partir des IX-e - X-e siècles, mais surtout au XVI-e siècle, quand on a eu une invasion massive de latinismes. Au début, c'étaient des mots abstraits, scientifiques et religieux, que les clercs faisaient entrer dans les textes qu'ils traduisaient ou qu'ils élaboraient. Le vocabulaire latin s'offrait à ces clercs qui le calquaient en l'adaptant au français. Ainsi a-t-on obtenu de nombreux doublets du type **dette-débit**, **douer-doter**, **communier-communiquer**, **raison-ration**, **meuble-mobile**, dont le premier terme représente la continuation directe du terme latin de base, tandis que le second, un latinisme introduit dans la langue à une époque ultérieure, par voie d'emprunt. **Meuble** et **mobile**, par exemple, confondus dans le parler, se distinguent du point de vue sémantique grâce à leur spécialisation. Le premier, dans le domaine juridique (**biens meubles** vs **biens immeubles**), le second, dans le langage usuel, avec quelques aspects scientifiques ou techniques (**sable mobile**; le **piston** est une **pièce mobile**; **calendrier à feuillets mobiles**). **Meuble** est un mot populaire, appartenant au fonds latin de base, alors que **mobile**, un mot savant emprunté au XVI-e siècle. **Meuble** qualifie un objet qui est facile à déplacer, tandis que **mobile**, quelque chose qui se meut, qui change d'habitude de place ou de position.

Les emprunts au grec, à partir du XIV-e siècle, par l'intermédiaire du latin, ont largement contribué, eux aussi, à rendre plus nets certains sens nouveaux. Les préfixes grecs doublent souvent les préfixes latins en donnant aux mots des nuances sémantiques supplémentaires ou différentes. Par exemple, le préfixe grec du mot **amoral** (qui ignore la morale) se distingue de **in négatif** latin du mot **immoral** (qui viole les principes de la morale ou qui est contraire à la morale).

Enfin, certains doublets étymologiques formés par des emprunts à des langues vivantes avec lesquelles le français a eu des contacts entrent en concurrence avec leurs paronymes français. Nombre d'entre eux sont des doublets des mots français, issus du même étymon latin, coexistant souvent avec ceux-ci grâce à une spécialisation sémantique. Par exemple: fr.**champ** - it.**camp**; fr. **adage** - it.**adagio**; fr.**chevalier** - it.**cavaliere** etc.

L'assimilation des emprunts au latin médiéval s'est réalisée en français de plusieurs manières, dont celle qui a donné la plus grande partie des paronymes existants en français contemporain est l'affixation. Ainsi le français s'enrichit-il, d'une part, d'emprunts savants, d'autre part, de mots de formation savante, marquant, tous ensemble, le besoin de désigner des idées nouvelles, scientifiques, philosophiques etc. Il y a en français des préfixes savants qui, tout en comblant les lacunes créées par l'usure phonétique et sémantique de certains préfixes/mots, en s'adaptant au français ont renforcé les préfixes de celui-ci (ou bien les ont remplacés), leur ont donné de l'expressivité et les ont précisés sémantiquement (cf. **ranimer-réanimer**). Il y a des

préfixes qui fléchissent ou s'atrophient, il y en a d'autres qui prolifèrent, ce qui explique l'apparition des paronymes.

Ainsi l'évolution de la langue enregistre-t-elle la prolifération de suffixes tels **-age, -ment**, dans des domaines techniques, parfois dans le langage usuel également, pour différencier l'abstrait/concret, respectivement le figuré/propre. Par exemple: **apportage** (terme d'aviation) - **apportement** (terme de marine et de constructions); **abatage** (sens propre) - **abattement** (sens figuré); **barrage** (sens propre) - **barrement** (sens figuré); **ballottage** (sens figuré, politique) - **ballotement** (sens propre).

La productivité de certains suffixes s'explique par le développement rapide de certains domaines d'activité qui prétendent des termes adéquants, à structure phonétique nette, qui puisse différencier les sens et éliminer les effets amphibologiques. Par exemple: **intérêt** "avantage; rapport, revenu; dividende" et **intéressement** "action d'intéresser le personnel d'une entreprise aux bénéfices de celle-ci"; **acquit** (lat. *quietus* "calme, tranquille") "reconnaissance écrite d'un paiement; décharge" et **acquittement** "action d'acquitter un droit, une dette; absolution d'un accusé"; **règle** "loi de conduite" et **règlement** "ensemble ordonné de règles qui définit la discipline à observer à l'intérieur d'un groupe; la formule de la règle." etc.

La spécialisation des suffixes qui produit des effets paronymiques, en prêtant à confusion, embrasse surtout les oscillations entre le concret et l'abstrait et répond à la nécessité de précision dans l'une de ces deux sphères sémantiques: **égaler** (abstrait) - **égaliser** (concret) (égaliser la mémoire d'un homme illustre/égaliser le terrain avant de construire une route); **apparat** (abstrait) - **appareil** (concret); **agrégé** (abstrait) - **agrégat** (concret). Grâce à la même nécessité de précision sémantique, on a obtenu des paires d'adjectifs du type **difffamateur - difffamatoire**, ou des paires adjectif/substantif du type **conservateur-conservatoire**. Certains suffixes savants continuent à coexister avec les suffixes populaires engendrant ainsi des paires de mots telles **journaliste** "personne qui collabore à la rédaction d'un journal"/**journalier** "ouvrier (agricole) qui travaille à la journée". Le suffixe **-iste** forme des noms de professions, à côté de **-ier**, avec lequel il entre en concurrence. Généralement, **-iste** remplace **-ier** pour désigner des professions différentes.

En glanant ainsi quelques cas plus représentatifs pour la formation affixale des paronymes français, on peut conclure que la place la plus importante dans l'explication et la justification du phénomène est tenue par l'étymologie. Connaître l'étymon, de même que la spécialisation de l'un des sens de celui-ci dans tel ou dans tel domaine, nous permet d'éviter des fautes plus ou moins graves. Ainsi, en connaissant l'étymon latin **conducere** "conduire", on pourra remarquer une spécialisation d'après le genre de deux noms qui en sont issus: **conduit** (forme masculine) "tube; canal; spécialement canal naturel de l'organisme (conduit lacrymal)" et **conduite** (forme féminine) "canalisation; système de gros tuyaux; colonne (conduite d'eau, de gaz)". Il en est de même pour la spécialisation de certains paronymes d'après le nombre: **acquis** (singulier) "savoir acquis, expérience

acquise" et **acquêts** (pluriel) (terme juridique) "biens acquis par les époux pendant le mariage et qui font partie de la communauté des biens".

Enfin, on sait bien qu'un grand nombre de paronymes français représente de véritables traquenards quand il s'agit de différencier le sens d'après les suffixes (**envers-revers**; **abattre-rabattre**; **baïsser-abaïsser**) ou bien plusieurs suffixes qui distinguent plusieurs unités lexicales d'un champ dérivationnel (**lever-élever-enlever-soulever**).

Dans le cas de la paire de mots **envers-revers**, par exemple, on trouve deux étymons à l'origine. **Envers**, du bas lat. *inversus*, participe passé de *invertere* "retourner, renverser"; **revers**, du lat. *reversus*, participe passé de *revertere* "se retourner, revenir à son ancien état". Ainsi, le sens du nom **envers** est-il de "côté d'une chose, opposé à celui qui doit être vu; le côté mauvais, qu'on cache ou qui n'est pas significatif" (l'**envers** d'une étoffe est le côté de l'étoffe qu'on ne montre pas). **Revers** signifie "le côté opposé à celui qui se présente d'abord et qui n'est pas forcément un mauvais côté" (le revers de la main est opposé à la paume).

En conclusion, sans avoir la prétention d'avoir réalisé une étude diachronique exhaustive concernant la paronymie française, nous avons marqué quelques faits de langue qui prouvent que cette relation sémantique qui engendre des "mots-écueils", source d'erreurs et d'expressions barbares, se manifeste à plusieurs niveaux: à un niveau graphique/phonologique, à un autre niveau étymologique, à un niveau lexical (affixation, champs dérivationnels, composition lexicale), à un niveau des relations sémantiques (homonymie, synonymie, antonymie), à un niveau des mutations sémantiques (catachrèse, métonymie etc.). Ces niveaux se juxtaposent, se coordonnent ou se superposent.

Envisagés du point de vue didactique, les paronymes français sont rangés en deux catégories: les **paronymes rapprochés** (homonymes approximatifs) et les **paronymes éloignés**. On distingue les paronymes éloignés d'après:

- le nombre de phonèmes différenciateurs: **émigrer-immigrer** (un phonème); **collaborer-corroborer** (deux phonèmes); **fabricant-fabricateur** (trois phonèmes); **ameublement-ameublisement** (quatre phonèmes) etc. Plus le mot est long, plus il admet des différences plus grandes sur le plan phonologique;

- la distribution des phonèmes différenciateurs **dans** les mots: en position initiale (**amoral-immoral**); **antémédiane**, **médiane**, **postmédiane** (**épancher-étancher**; **exalter-exulter**; **anthologie-antilogie**; **amylase-amylose**); en position finale (**estival-estivant**; **familial-familier**); par métathèse (**aéromètre-aréomètre**; **percepteur-précepteur**; **relever-révéler**);

- la position des phonèmes différenciateurs dans la structure du mot: dans le radical (**fleurissant-florissant**); dans le préfixe (**prescrire-proscrire**); dans le suffixe (**ballottage-ballotement**; **justesse-justice**); dans les éléments de composition (**catacombe-hécatombe**; **androgène-androgyne**);

- le type de modification: par transposition de phonèmes (**aéromètre-aréomètre**); par alternance de phonèmes (**apurer-épurer**); par addition de phonèmes

(changer-échanger; échapper-réchapper); par transformation de phonèmes (abattage-abatement; ballottage-ballottement); par renforcement de phonèmes (recréer-récréer).

On classifie également les paronymes d'après l'étymologie (étymon commun ou différent) et d'après la catégorie lexico-grammaticale à laquelle ils appartiennent (nom-nom, nom-adjectif, verbe-verbe, adjectif-adjectif).

Envisagés dans leur ensemble, les paronymes sont vus comme des "faux amis" du langage, des "mots-écueils", des traquenards qui mettent les apprenants étrangers dans l'embarras. Comment dire: de l'eau gazée ou gazéifiée ou bien gazeuse? Les rats ont infecté la cave ou bien l'ont infestée? Dans une perspective didactique, le phénomène de la paronymie exige qu'on le remît en question: l'exode est un déplacement en masse; l'exorde est le début d'un discours; la justice est la droiture, l'équité; la justesse est synonyme d'exactitude, précision; l'idiotie est une maladie mentale; l'idiotisme est un terme linguistique; la décade est une période de dix jours; la décennie est une période de dix ans; les linéaments sont les lignes d'une forme; le liniment est un médicament avec lequel on fait des frictions.

Le mécanisme du fonctionnement des paronymes se fait mieux remarquer dans des syntagmes du type: invasions barbares/pirates barbaresques/ États barbaresques (Barbarie, Afrique du Nord); provinces maritimes (qui sont au bord de la mer)/ herbes marines (qui poussent dans la mer) / sel marin (qui se produit dans la mer); personnage notable (qui est digne d'être remarqué) / ivrogne notoire (qui est connu par tous, reconnu, fameux); l'inanité d'un effort (inutilité) / tomber d'inanition (épuisement par défaut de nourriture), etc.

BIBLIOGRAPHIE

1. Dauzat, A., *La vie du langage*, Paris, 1929.
2. Dauzat, A., *Histoire de la langue française*, Payot, Paris, 1930.
3. Dauzat, A., Dubois, J., Mitterand, H., *Nouveau dictionnaire étymologique*, Larousse, Paris, 1964.
4. Graur, AL., *Dicționar al greșelilor de limbă*, EA, 1982.
5. Ocheșanu, R., *Dicționar latin-român*, Eș, 1962.
6. Robert, P., *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Société du Nouveau Littre, Paris, 1989.

QUELQUES REMARQUES SUR L'EMPLOI DU SUJET PRONOMINAL *ASTA/ACEASTA*

MAREK GAWELKO

REZUMAT. Cîteva remarci asupra folosirii subiectului pronominal: *asta/aceasta*. Acesta este un studiu comparativ de sintaxă a limbilor romanice, pe de o parte, și a limbilor polonă, germană și engleză, pe de altă parte.

Tema pe care și-o propune spre dezbateră este tipologia prezenței/absenței pronumelui neutru ca subiect, în funcție de caracterul sintetic/analitic al limbilor avute în vedere.

Comparînd folosirea subiectului pronominal neutru *ASTA/ACEASTA* în română cu echivalentele construcționale ale acestuia în celelalte limbi abordate, studiul ajunge la concluzia confortabilă că limba română - chiar separîndu-se (ușor) de limbile surori, rămîne o limbă "nu mai puțin romanică".

1. Sur la spécificité des traits typologiques de pronoms

Les traits typologiques de pronoms diffèrent sensiblement des traits que, dans une langue donnée, on peut attribuer aux autres parties du discours. Leur fréquence considérable favorise, d'une part, le maintien de traits archaïques et, d'autre part, l'expression d'une multiplicité de fonctions. Ceci invite à une prudence particulière à interpréter la contribution apportée par l'analyse des pronoms à la typologie générale des langues où ils sont utilisés. Par ex., analysées sur base des pronoms, toutes les langues romanes seraient toujours des langues à flexion nominale (ex. *Jean me le donne*), elles auraient l'ancien ordre SOV (*Jean le/lui donne* vs *Jean donne le livre/à Marie*). Le caractère archaïque conduit à des interprétations bizarres de certaines constructions. Telles les constructions présentatives du type fr. *il y a*, esp. *hay*, port. *há*: le substantif qui les accompagne est plutôt un sujet, le pronom - un objet évident¹. Le traitement des pronoms accompagnant les présentatifs du type *il y a/há/hay* comme des compléments d'objet nous reporte à l'époque où le verbe *avoir* assumait ici aussi le sens de posséder.

---

¹ Cf. M. Gawelko, *L'étude sur l'ordre des mots dans les langues romanes (augmentée de parallélismes avec l'anglais et le polonais)*, vol. 1: La position du sujet, Lublin, 1996, p. 23 sq. (ex. port. *quando os havia*, fr. *quand il y en avait*).

2. Position du problème

Dans les langues analytiques, les pronoms personnels sujets sont équivalents de désinences verbales des langues synthétiques, ce qui favorise leur emploi quasi obligatoire devant les verbes.

À la lumière de ce fait, par ailleurs bien connu, un cas particulier doit étonner: un emploi excessivement fréquent du pronom neutre polonais *to* et un emploi assez fréquent du pronom roumain équivalent *asta/aceasta* dans des conditions où les langues romanes du centre: espagnole, italienne et portugaise² se passent de sujets pronominaux. Globalement parlant, le comportement du roumain n'est pas bien défini. Dans certains exemples, il est solidaire des langues romanes du centre, par ex. dans fr. *Il m'a dit: Vous comprenez, c'est un sentiment un peu puéril.* (E 24) - esp. *Me dijo: Comprende usted, es un sentimiento un poco pueril.* (18) - it. *Capirete, è un sentimento un po' puerile.* (19) - port. *Não sei se compreende, é um sentimento um pouco infantil.* (50) - Mi-a spus: *Înțelegi, e un sentiment cam pueril.* (12) - ang. *He said, I know it's rather childish.* (18) - pol. *to* by o *uczucie nieco dziecinne.* (13) - all. *Sie verstehen, es ist ein etwas kindliches Gefühl.* Dans cet exemple, qui illustre le cas le plus fréquent, les langues synthétiques: polonaise et allemande se comportent comme les langues analytiques.

Cependant, assez souvent le roumain est lui aussi solidaire, comme le polonais et l'allemand, des langues analytiques, par ex. fr. *J'avais seulement peur, c'était bien naturel.* (E 177) - esp. *Simplemente tenía miedo, era bien natural.* - it. *Avevo soltanto paura, ed era più che naturale.* - port. *Tinha apenas medo, como era natural.* - roum. *Mi-era numai frică, asta era firesc.* - ang. *I was simply afraid, which was only natural.* - all. *Ich habe nur Angst, und das sei ganz natürlich.* - pol. *Boje sie tylko, ale to jest zupełnie naturalne.*

On peut ainsi répartir les langues prises en compte en deux groupes: celles qui abandonnent régulièrement le pronom anaphorique neutre sujet et celles qui emploient régulièrement ce type de pronom. Ce qui peut étonner en particulier, c'est que le deuxième groupe est constitué non seulement par deux langues analytiques (anglaise et française), mais aussi par deux langues hautement synthétiques (polonaise et allemande). La position du roumain est flottante: dans certains exemples, il rapproche du premier, dans d'autres du deuxième groupe.

Ci-dessous, nous nous proposons de suggérer deux raisons de cette position du roumain (§ 4). Nous commençons par rappeler les raisons de l'emploi quasi obligatoire de ce type de pronom dans les langues analytiques et en allemand (§ 3).

². Cf. M. Gawelko, op. cit., §§ 5.2.2 et 6.2.2. Les langues romanes du centre sont: espagnole, italienne et portugaise, par contre le français et le roumain s'avèrent des langues déviantes.

3. Explication de l'emploi du sujet pronominal neutre dans les langues analytiques et en allemand

L'explication de l'emploi quasi obligatoire de ce type de pronom dans les langues analytiques se fait facilement par un facteur évoqué plus haut: le dépérissement de la flexion verbale y entraîne l'emploi obligatoire du pronom sujet (ex. lat. *dicis* > fr. *tu dis*). L'emploi du sujet y est en grande partie grammaticalisé de sorte que certains ne considèrent pas fr. *tu dis* plus analytique que son étymon latin *dicis*³. Le critère de séparabilité n'est pas toujours fiable, par ex. dans port. *decapitar-me-iam*, la désinence évidente *-iam* est séparée du radical⁴. L'omission possible, par ex. dans des répétitions, n'est pas non plus un critère convaincant (ex. esp. *clara y distintamente* où le suffixe évident *-mente* a été abandonné dans *claramente*). L'emploi obligatoire du pronom sujet est surtout manifeste dans les constructions du type fr. *Il est arrivé des filles, aujourd'hui c'est dimanche*, ang. *There exist some possibilities* où le pronom *il (ce)* et la particule *there*, définis souvent comme "dummy subjects", n'assument qu'une fonction grammaticale de sujet. Ils apparaissent plus particulièrement dans le cas des énoncés thétiques, apportant la réponse à une question du genre "Qu'est-ce qui se passe?" ou "Qu'est-ce qu'il y a?". Le caractère manifestement thétique d'un énoncé favorise l'ordre VS. L'expression *Il arrive des filles* est donc satisfaisante à plusieurs plans d'analyse: elle a un sujet grammatical, notamment *il*, qui commande l'accord verbal et précède le verbe; elle a aussi un sujet sémantique et communicatif, notamment *des filles*, qui, conformément à la tendance qui se manifeste dans les énoncés thétiques, suit le verbe.

L'explication du sujet obligatoire en allemand est aussi simple si l'on tient compte de la deuxième place que le verbe occupe dans la proposition: si, pour des raisons communicatives, le sujet est reporté après le verbe ou qu'il est abandonné, le pronom *es* apparaît devant le verbe (par ex. *Es kommt ein Schiff, Es regnet*).

4. Explication de certains emplois du pronom neutre sujet *asta/aceasta*

Ainsi, dans les trois langues citées plus haut (anglaise, française et allemande) l'emploi obligatoire du pronom sujet neutre s'explique par des raisons grammaticales. Pourtant, une telle explication n'est valable ni pour le roumain ni pour le polonais, dans lesquels une riche flexion verbale limite l'emploi du pronom sujet à des cas peu nombreux. Il faut des raisons particulières autres que morphologiques qui font que dans certaines langues à riche flexion verbale (roumaine, polonaise) le sujet pronominal neutre tend à apparaître, tandis que dans d'autres (espagnole, italienne, portugaise), il tend à être abandonné.

En marge, une restriction. Il s'agit en effet du pronom sujet et non du pronom objet. En règle générale, le complément d'objet apporte une information nouvelle, son

³ Cf. H. We i n r i c h, *Ist das Französische eine analytische oder eine synthetische Sprache?*, in: F.J. Hausmann (ed.), *Die französische Sprache von heute*, Darmstadt, 1983, 167-183.

⁴ Cf. aussi J. K r á m s k ý, *The Word as a Linguistic Unit*, The Hague-Paris, 1969, p. 25.

abandon est donc peu probable pour des raisons communicatives. Il ne s'agit pas non plus de l'adjectif démonstratif *asta/aceasta*, comme dans *în țara asta*. Même s'il s'agit du pronom sujet, dans aucune langue prise en compte, il ne saurait être abandonné si son absence pourrait prêter à équivoque, par ex. fr. *Sans doute, j'aimais bien maman, mais cela ne voulait rien dire.* (E 102) - esp. *pero eso no quería decir nada* - it. *ma questo non significava nulla* - port. *mas isso não queria dizer nada* - roum. *dar asta nu însemna nimic* - ang. *but that didn't mean anything* - all. *aber das besagte ja nichts* - pol. *ale to o niczym nie świadczy*, etc.

Le sujet pronominal ne peut pas être abandonné si l'entité qu'il désigne est mise en relief, comme dans fr. *Mais ce n'était pas ce qu'il voulait.* (E 53) - esp. *Pero no era eso lo que él quería.* - it. *Ma non era questo che lui voleva.* - roum. *Dar nu asta voia el.* - ang. *But that wasn't what he wanted.* - pol. *Ale nie o to mu chodzito* - all. *Aber das wollte er nicht.*

Nous pensons que, paradoxalement, une des raisons de l'emploi fréquent des sujets pronominaux neutres réside dans le caractère synthétique même des langues où ils sont employés. D'une part, ce caractère favorise l'abandon des pronoms personnels sujets, qui font double emploi avec les désinences verbales mais, d'autre part, il favorise l'emploi du pronom anaphorique neutre. Il s'agit plus particulièrement de deux manifestations de la tendance synthétique: absence de tour présentatif et tendance à l'abandon de verbes sémantiquement vides.

1° Les langues analytiques tendent à élaborer des constructions présentatives. Ceci s'observe dans différentes langues européennes. Par exemple, dans le domaine des langues romanes, seul le roumain, langue la plus synthétique, ne dispose pas de tour présentatif (cf. fr. *il y a*, esp. *hay*, port. *há*, it. *c'è*); dans le cadre des langues slaves, seules les langues méridionales, à tendance analytique prononcée, disposent d'un tel tour (bulg., macéd. *ima*). Ceci s'observe aussi dans différentes langues du monde. Ainsi T. Givón fait remarquer⁵ que "the existential-presentative VS construction is typically found in rigid-order languages: only rigid-order languages will tend to have the existential-presentative VS construction."

Le tour présentatif du type *il y a* facilite la distinction entre deux types d'énoncés: d'une part, un énoncé thétiq ue, apportant en entier une information nouvelle et exprimant l'existence pure et simple de personnes ou d'objets et, d'autre part, un énoncé catégorique, apportant une information binaire dont la première partie exprime une entité donnée, qui s'associe avec une autre entité suggérée par le contexte linguistique ou extra-linguistique, et la deuxième - une entité nouvelle. Ainsi la phrase: fr. *C'est une des lois de la vie.* (CD 115) - esp. *Es la ley de la vida.* - it. (*Che ci vuol fare*,) *è una legge della vita.* - roum. (*Ce să-i faci*,) *asta-i legea vieții!* est un énoncé catégorique: l'information donnée est indiquée par fr. *c'* et roum. *asta*, l'information nouvelle, par le reste de la phrase. Les langues espagnole et italienne abandonnent le pronom apportant l'information donnée, ce qui n'entraîne aucune

⁵ T. Givón, The pragmatics of word-order: predictability, importance and attention, in: N. Hammond et al. (ed), *Studies in Syntactic TYPOLOGY*, Amsterdam, 1988, pp. 266-267.

confusion: l'énoncé a toujours un caractère catégorique. En effet, l'énoncé thétiq ue est formé, dans ces langues, par l'introduction d'un présentatif tel que esp. *hay*, it. *c'è*.

Le roumain, qui ne dispose pas d'un présentatif analogue, ne peut pas abandonner le pronom *asta*: *e/este legea vietii* serait plutôt thétiq ue que catégorique. Ainsi les langues espagnole, italienne et portugaise emploient le verbe *être* pour les énoncés catégoriques, et le tour présentatif du type *hay*, *c'è*, *há* pour les énoncés thétiq ues. L'emploi ou l'abandon du pronom sujet n'affecte pas le caractère communicatif de l'énoncé. Il n'en va pas de même pour le roumain, où l'emploi du pronom anaphorique *asta/aceasta* est le moyen fondamental de marquer le caractère catégorique de l'énoncé. Cf. aussi fr. "*Vous êtes jeune, et il me semble que c'est une vie qui doit vous plaire.*" (E 68) - esp. *es una vida que debe degustarle* - it. *mi sembra che sia una vita che dovrebbe piacere* - roum. *Èști tânăr, și cred că asta e o viață care ți-ar place*; fr. *Vous n'êtes pas reluisants, bon, c'est un fait.* (CH 120) - it. *Voi non valete gran che, d'accordo, è un fatto.* - port. *Não sois brilhantes, bom, é um facto.* - roum. *Nu sînteți albi ca neaua, bun, asta-i lucru știut.* Dans le premier exemple, *cred că e o viață* pourrait signifier 'je crois qu'il y a une vie', dans le deuxième *e lucru știut* pourrait désigner 'il y a un fait'. D'autres exemples: fr. *C'était une idée à quoi je ne pouvais pas me faire.* (E 109) - esp. *Era una idea a la que no podía acostumbrarme.* - roum. *asta era o idee cu care nu puteam să mă obișnuiesc.* - pol. *To była myśl...* L'abandon de *asta* ou de pol. *to* changerait l'énoncé en thétiq ue, son sens serait alors 'il y avait une idée...'. Il en va de même pour: fr. *C'était d'ailleurs une idée de maman* (E 120) - it. *Del resto era un'idea della mamma* - roum. *asta era de altfel o idee de-a mamei* - pol. *był a to dewiza mamy.*

2° L'autre raison de l'emploi de *asta/aceasta* vient de la tendance des langues synthétiques à abandonner les verbes sémantiquement vides. Ainsi dans l'exemple fr. *Nous avons traversé une cour où il y avait beaucoup de vieillards, bavardant par petits groupes.* (E 13) - esp. *Atravesamos un patio en donde había muchos ancianos, charlando en pequeños grupos.* - it. *Abbiamo attraversato un cortile dove c'erano molti vecchi che chiacchieravano a piccoli gruppi.* - port. *Atravessámos um pátio onde havia muitos velhos, conversando em grupos, uns com os outros.* - roum. *Am trecut printr-o curte în care sporovăiau în grupuri o mulțime de bătrîni.* - ang. *We crossed a courtyard where there were lots of old people, chatting in little groups.* - pol. *Przechodziliś my przez dziedziniec, gdzie wielu starców rozmawiało w małych grupkach.* - all. *Wir gingen über einen Hof, auf dem viele alte Leute in kleinen Gruppen miteinander plauderten,* les langues roumaine, allemande et polonaise n'emploient pas la proposition qui n'exprime que l'existence pure et simple.

L'abandon du verbe conduit à l'emploi obligatoire du pronom *asta/aceasta*, dont le sens est alors 'asta este', fr. 'c'est', par ex. fr. *Mais c'était à cause de l'habitude.* (E 12) - esp. *Pero era por la fuerza de la costumbre.* - it. *Mu era per via dell'abitudine.* - port. *Mas era por causa do hábito.* - roum. *Dar asta din pricina obișnuinței*; fr. *J'ai répondu: "Tu crois?" mais c'était surtout pour dire quelque chose.* (E 117) - it. *Ho risposto: « Sì? » ma era soprattutto per dire qualcosa.* - port.

«*Achas que sim?»*», *mas era sobretudo para dizer alguma coisa.* - roum. *Am răspuns : "Crezi?" dar asta mai ales ca să spun ceva.* La majorité des langues romanes font l'économie du pronom anaphorique, le roumain - du verbe existentiel.

5. Remarques finales

Ainsi, nous avons suggéré deux raisons concrètes de l'emploi fréquent du sujet pronominal neutre: une raison communicative: absence de tour présentatif, et une raison syntaxique: tendance à l'abandon de verbes sémantiquement vides. Les deux raisons sont à considérer comme des tendances qui facilitent l'emploi du pronom neutre *asta/aceasta*, mais qui ne rendent pas compte de toute la complexité du problème.

Les deux tendances sont plus univoques dans une langue comme le polonais. En effet, dépourvu d'article, il forme normalement des énoncés thétiques en abandonnant le pronom sujet *to*, tandis que dans une langue comme le roumain l'abandon du pronom sujet neutre *asta/aceasta* avec le maintien de l'article défini fait parfois l'énoncé thétique un peu gauche. Ainsi dans: fr. *Je dis que c'est le côté défectueux.* (E 169) - esp. *He dicho que es el lado defectuoso.* - port. *Digo que é o lado defeituoso da coisa.* - roum. *Spun că aceasta era partea proastă.* - pol. *Twierdże, że jest to ujemna strona gilotyny*, l'abandon du pronom sujet roum. *această*, du pronom sujet pol. *to* ou la substitution d'un tour présentatif au verbe roumain être aboutissent à des énoncés thétiques. Cependant ce n'est qu'en polonais que l'énoncé thétique ainsi formé est tout à fait naturel.

Il en va de même de la deuxième tendance, celle à abandonner un verbe sémantiquement faible. Elle s'affirme d'une manière particulièrement nette en polonais et d'une manière plus effacée en roumain. Ainsi dans: fr. *J'ai regardé Raymond et il m'a dit : "C'est lui."* (E 86) - esp. *"Es él."* - it. *"È lui".* - port. *"É ele."* - roum. *"El e".* - ang. *'It's him.'* - pol. *Spojrzałem na Rajmunda, powiedział: To on.* 'Cela lui' - all. *Er ist es*, le roumain se comporte comme une langue du centre: il abandonne le pronom sujet neutre, mais conserve le verbe. Il en va de même pour: fr. *Et voilà, messieurs, a dit l'avocat général.* (E 153) - port. *E aqui está, meus senhores - disse o advogado a acusação.* - roum. *asta e, domnilor, a spus procurorul general.* - pol. *To wszystkim, sedziowie przysięgli - powiedział prokurator* 'Cela tout...'

Les remarques qui précèdent permettent de comprendre que le roumain, tout en se séparant quelque peu des langues soeurs, n'en reste pas moins une langue romane. Dans: fr. *J'ai compris que c'était M.Pérez.* (E 26) - esp. *Comprendí que era Pérez.* (20) - it. *Ho capito che era il signor Perez.* (20) - port. *Percebi que era o Sr. Pérez.* (51) - roum. *Am înțeles că era domnul Pérez.* (13) - ang. *I realized that this was Mr Perez.* (19) - pol. *Domysliłem się, że to pan Perez.* 'que cela M. Perez' (14) - all. *Ich wußte gleich, das war Herr Pérez*, le roumain, à l'opposé du polonais, fait l'économie du sujet pronominal neutre et non du verbe. Il ne prête pas à équivoque, car le caractère par excellence défini du syntagme nominal qui suit le verbe exclut l'interprétation thétique de l'énoncé.

C O R P U S

1° A. Camus, *L'étranger*, Gallimard, "Folio", Paris, 1942; *El extranjero*, "El Libro de Bolsillo", Madrid, 1982; *Lo straniero*, Milan, "Tascabili Bompiani", 1988; *O estrangeiro*, "Unibolso", Lisbonne; *Străinul*, in: *Străinul, Ciurma, Căderea, Exilul și împărăția*, RAO International Publishing Company, Bucarest, 1993, pp. 27-92; *The Outsider*, "Penguin Books", Londres, 1983; *Der Fremde*, "Rowohlt", Reinbeck bei Hamburg, 1993; *Obcy*, Varsovie, 1991 (en abrégé: E).

2° A. Camus, *La chute*, Gallimard, Paris, 1989; *La caída*, Madrid, 1982; *La caduta*, Milan, 1989; *A Queda*, Lisbonne, 1971; *Căderea*, in: *Străinul, Ciurma, Căderea, Exilul și împărăția*, RAO International Publishing Company, Bucarest, 1993, pp. 295-369; *The Fall*, "Penguin Books", Londres, 1963; *Der Fall*, "Rowohlt", Reinbeck bei Hamburg, 1995; *Upadek*, Varsovie, 1991 (en abrégé: CH).

3° J. Andrzejewski, *Popióli diament*, Varsovie, 1966; *Cendres et diamant*, Gallimard, Paris, 1967; *Cenizas y diamantes*, Barcelone, 1966; *Cenere e diamanti*, Milan, 1961; *Cenușă și diamant*, Bucarest, 1968 (chap. IV and V) (en abrégé: CD).

În cel de al XLI - an (1996) *STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI* apare în următoarele serii:

matematică (trimestrial)	studii europene (semestrial)
informatică (semestrial)	business (semestrial)
fizică (semestrial)	psihologie-pedagogie (semestrial)
chimie (semestrial)	științe economice (semestrial)
geologie (semestrial)	științe juridice (semestrial)
geografie (semestrial)	istorie (trei apariții pe an)
biologie (semestrial)	filologie (trimestrial)
filosofie (semestrial)	teologie ortodoxă (semestrial)
sociologie (semestrial)	teologie catolică (anual)
politică (anual)	educație fizică (anual)
efemeride (anual)	

In the XLI - year of its publication (1996) *STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI* is issued in the following series:

mathematics (quarterly)	european studies (semesterily)
computer science (semesterily)	business (semesterily)
physics (semesterily)	psychology - pedagogy (semesterily)
chemistry (semesterily)	economic sciences (semesterily)
geology (semesterily)	juridical sciences (semesterily)
geography (semesterily)	history (three issues per year)
biology (semesterily)	philology (quarterly)
philosophy (semesterily)	orthodox theology (semesterily)
sociology (semesterily)	catholic theology (yearly)
politics (yearly)	physical training (yearly)
ephemerides (yearly)	

Dans sa XLI - e année (1996) *STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI* paraît dans les séries suivantes:

mathématiques (trimestriellement)	études européennes (semestriellement)
informatiques (semestriellement)	affaires (semestriellement)
physique (semestriellement)	psychologie - pédagogie (semestriellement)
chimie (semestriellement)	études économiques (semestriellement)
géologie (semestriellement)	études juridiques (semestriellement)
géographie (semestriellement)	histoire (trois apparitions per année)
biologie (semestriellement)	philologie (trimestriellement)
philosophie (semestriellement)	théologie orthodoxe (semestriellement)
sociologie (semestriellement)	théologie catholique (annuel)
politique (annuel)	éducation physique (annuel)
ephemerides (annuel)	

